

ต้นฉบับสมบูรณ์

โครงการศึกษาค้นคว้าและจัดทำหนังสือคู่มือ
ประเทศติมอร์ตะวันออก

โดย จุฬารักษ์ เอื้อรักสกุล และคณะ

มีนาคม 2546

สัญญาเลขที่ 5ASP/TRF/2543

ต้นฉบับสมบูรณ์

โครงการศึกษาค้นคว้าและจัดทำหนังสือคู่มือประเทศติมอร์ตะวันออก

คณะผู้วิจัย

- 1 จุฬาร เอื้อรักสกุล คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2 ชาญวิทย์ เกษตรศิริ โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค
- 3 วิทยา สุจริตธนาภิษฐ์ โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค
- 4 วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ หนังสือสารคดี
- 5 สรณรัชฎ์ กาญจนะวณิชย์ โครงการโลกสีเขียว

โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค

สารบัญ

บทคัดย่อ

ติมอร์ตะวันออก

สภาพแวดล้อม: จากวันวานสู่สหัสวรรษ 2000

สรณรัชฎ์ กาญจนะวณิช

ติมอร์ตะวันออก: ภูมิหลังความเป็นมาทางประวัติศาสตร์

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

สภาพทางสังคมของติมอร์ตะวันออก

วิทยา สุจิตตนารักษ์

เศรษฐกิจและสังคมของติมอร์ตะวันออก

วิทยา สุจิตตนารักษ์

บทบาทนานาชาติกับการเป็นเอกราชของติมอร์ตะวันออก

จุฬาร ธีร์รักสกุล

จดหมายเหตุติมอร์ตะวันออก 25-29 กันยายน 2000

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

ชานานา กุสเมากับอนาคตของติมอร์ตะวันออก

คณะนักวิจัยโครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค

ปัจฉิมลิขิต

วิทยา สุจิตตนารักษ์

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ประกอบด้วยบทความหลักดังนี้

“ติมอร์ตะวันออก: สภาพแวดล้อม จากวันวารสู่สหัสวรรษ 2000” โดยสรณรัชฏ์ กาญจนวณิชย์

บทความนี้ทบทวนการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมในติมอร์ตะวันออกโดยสืบสาวประวัติความเป็นมาของเกาะติมอร์ตั้งแต่ 85 ล้านปีก่อน เมื่อแผ่นดินติมอร์และออสเตรเลียเริ่มแตกจากขั้วโลกใต้ เดินทางขึ้นเหนือ จนชนกับดินแดนเอเชียในบริเวณใกล้เส้นศูนย์สูตร พันธุ์พืชสัตว์ติมอร์จึงประกอบด้วยสายพันธุ์จากเอเชียและออสเตรเลียคละกัน บางครั้งถึงครึ่งต่อหนึ่ง เช่นในกรณีของพันธุ์นก

การที่ติมอร์คงสภาพเป็นเกาะมาตลอดหลายสิบล้านปียังผลให้เกิดวิวัฒนาการสายพันธุ์บนเกาะ จนติมอร์มีสายพันธุ์เฉพาะถิ่นสูงสุดในหมู่เกาะซุนด้าน้อย และเนื่องจากติมอร์ตั้งอยู่ในเขตอับฝนของภูมิภาค แต่ชายฝั่งหลายด้านหันสู่มหาสมุทรเปิด ประกอบกับลักษณะภูมิประเทศของติมอร์เองมีภูเขาสูงยาวทอดเป็นแนวกระดูกสันหลังทั้งหมดทำให้ติมอร์ตะวันออกมีระบบนิเวศเขตร้อนเกือบทุกประเภท ตั้งแต่ที่ชุ่มชื้นไปจนถึงแล้งสุดในเขตเอเชียอาคเนย์

คนมีบทบาทสำคัญต่อความหลากหลายและการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมในติมอร์ หลักฐานโบราณคดีในติมอร์ตะวันออกได้เก่าแก่ถึงหนึ่งล้านปี ตั้งแต่สมัยมนุษย์ลิงหลังตรง *Homo erectus* ต่อเนื่องมาตลอดถึงปัจจุบัน อิทธิพลสำคัญจากพฤติกรรมของคนเริ่มแต่การใช้ไฟของมนุษย์ยุคหินที่ทำให้ทุ่งหญ้าและป่าโปร่งชาวาน่าขยายอาณาเขตไปกว้าง ตามด้วยกิจกรรมต่างๆ ของสังคมเกษตรที่อพยพเข้ามาจากหลายถิ่นเป็นระลอกๆ นำเอาเทคโนโลยีใหม่ๆ และพันธุ์พืชสัตว์ต่างถิ่นเข้ามาด้วย

การค้าทรัพยากรธรรมชาติในยุคอาณานิคมโปรตุเกสทำให้ไม้จันทน์ที่เคยมีมากกลายเป็นไม้หายากในปัจจุบัน แต่ช่วงที่ธรรมชาติถูกทำลายรุนแรงที่สุดคือช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของอินโดนีเซีย ติมอร์ตะวันออกต้องรองรับการถ่ายเททรัพยากรข้ามประเทศเข้ามา ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นถูกย้ายไปอยู่ในถิ่นกันดาร

ระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปตามประวัติศาสตร์ จากระบบดั้งเดิมซึ่งเป็นระบบจัดการของชุมชนที่ใช้กติกาแบบถือผีและบรรพบุรุษสู่ระบบราชการของอาณานิคม สู่ภาวะสงครามที่นำไปสู่การสูญเสียความรู้เมื่อชนท้องถิ่นถูกย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในระบบนิเวศที่ไม่คุ้นเคย

บทความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และสภาพทางสังคมของติมอร์ตะวันออก โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ โดย วิทยา สุจริตธนารักษ์

ผู้ที่อาศัยในเกาะติมอร์แต่ดั้งเดิมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มออสตราโล-เมลานีเซียน และมีกลุ่มคนมองโกลลอยด์ได้ ต่อมาทั้ง 2 กลุ่มนี้จะแตกเป็นกลุ่มย่อยหลายกลุ่ม ภาษาที่ใช้มีประมาณ 50 ภาษาโดยมีภาษา

กลางคือเตตุนที่ต่อมาคือภาษาประจำชาติ เชื่อกันว่าตั้งแต่ต้นคริสต์วรรษมาแล้วที่คนในบริเวณนี้มีความชำนาญในการเพาะปลูก การถลุงแร่ การเดินเรือและการดนตรี รวมทั้งมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับอินเดียและจีนเป็นส่วนใหญ่

หน่วยการปกครองสังคมติมอร์แบ่งเป็นอาณาจักร เจ้าผู้ครองนครและตำบล หัวหน้าเผ่าและชนชั้น

ปกครองมีอำนาจคล้ายเป็นวรรณะ ชาวติมอร์มีความผูกพันกับดินแดนและครอบครัวหรือตระกูลเหนียวแน่นมาก ลักษณะความสัมพันธ์ของคนติมอร์ทั้งเรื่องสังคม เศรษฐกิจและการเมืองมีลักษณะของการแลกเปลี่ยน

ดังนั้น ผู้ที่มีอำนาจควบคุมการแลกเปลี่ยนจึงมักเป็นผู้มีอำนาจและสถานภาพสูง

เมื่ออยู่ใต้การปกครองของโปรตุเกสได้บังคับเกณฑ์แรงงานและให้ปลูกพืชเศรษฐกิจในต้นศตวรรษที่ 19 การเก็บภาษีรายหัวเริ่มขึ้นในต้นศตวรรษ 20 รวมทั้งจัดระบบการปกครองใหม่ด้วย แต่ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและสกุลแบบเดิมยังมีอยู่ต่อไป ในยุคนี้ ชาวติมอร์ได้รับการศึกษาอย่างจำกัดมากและอัตราการตายของทารกสูง ต่อมาเมื่อเป็นจังหวัดหนึ่งของอินโดนีเซียได้จัดทำแผนพัฒนาติมอร์ทั้งจังหวัดซึ่งครอบคลุมด้านการศึกษา สาธารณสุขและสาธารณสุขปศุสัตว์

“บทพาทนนาชาติกับการเป็นเอกราชของติมอร์ตะวันออก” โดย จุฬารักษ์ เอื้อรักสกุล

เมื่อวันที่ 27 ม.ค. 1999 ประธานาธิบดีฮาบีบีแห่งอินโดนีเซียได้ประกาศว่าจะให้ติมอร์ตะวันออกแยกตัวเป็นเอกราชได้หากชาวติมอร์ฯ ไม่ยอมรับสิทธิการปกครองตนเองที่เขาเคยเสนอ ก่อนหน้านั้น มีผู้วิเคราะห์ว่าสาเหตุที่ฮาบีบีเปลี่ยนนโยบายต่อติมอร์ฯ อย่างฉับพลันและโดยมิได้ปรึกษาฝ่ายใดเช่นนี้เป็นเพราะแรงกดดันจากประชาคมโลกและโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงนโยบายของออสเตรเลีย ต่อมา อินโดนีเซีย โปรตุเกสและสหประชาชาติได้ตกลงให้เลขาธิการสหประชาชาติเป็นผู้จัดการลงประชามติ

การเปลี่ยนแปลงนโยบายครั้งนี้สร้างความไม่พอใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่กลุ่มผู้นำกองทัพอินโดนีเซียทั้งเพราะเรื่องความมั่นคงของประเทศและผลประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้น ผู้นำทหารจำนวนหนึ่งจึงได้ก่อตั้งกลุ่ม “ทหารบ้าน” เพื่อขัดขวางการแยกตัวเป็นเอกราชของติมอร์ฯ

ปฏิบัติการของกลุ่มนี้ต่อมารุนแรงขึ้นจนทำให้สหประชาชาติต้องเลื่อนการแสดงประขามติออกไป เป็นวันที่ 30 ส.ค.1999

ผลการแสดงประขามติปรากฏว่าชาวติมอร์ส่วนใหญ่ต้องการเป็นเอกราช แต่ทันทีหลังจากนั้นกลุ่มทหารบ้านได้ทำการกวาดล้างผู้สนับสนุนเอกราชอย่างรวดเร็วและป็นระบบ ภายในเวลาไม่กี่วัน ติมอร์ตกอยู่ในสภาพกบฏ ชวติมอร์นับหมื่นถูกสังหารและอีกหลายแสนคนหนีเข้าป่าหรือออกนอกประเทศ เมืองหลวงและเมืองใหญ่หลายเมืองถูกเผาทำลาย วิกฤตการณ์ครั้งนี้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาจากประชาคมโลกจนในที่สุดสามารถกดดันให้อินโดนีเซีย ยอมรับให้สหประชาชาติส่งกองกำลังนานาชาติเข้าไปรักษาสันติภาพในติมอร์ประเทศที่มีบทบาทสำคัญคือออสเตรเลียที่เป็นผู้นำกองกำลังนี้และได้ส่งทหารจำนวนมากที่สุดเข้าร่วม แต่บทบาทที่แข็งแกร่งได้สร้างความไม่พอใจแก่รัฐบาลอินโดนีเซียมาก อาเซียนมีส่วนร่วมในกองกำลังนี้อย่างเป็นเอกเทศเพราะสมาชิกมีจุดยืนแตกต่างกันมากจนอาเซียนในฐานะองค์กรไม่สามารถมีบทบาทได้ ประเทศไทยก็ได้ส่งทหารเข้าร่วมในกองกำลังนี้ด้วย

ในเดือน ต.ค.1999 สหประชาชาติได้จัดตั้งองค์กรบริหารในช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อทำหน้าที่เป็นรัฐบาลที่ดูแลการบริหารติมอร์เป็นเวลา 3 ปี.

Abstract

The research project on East Timor consists of four main articles:

The Environment of East Timor: Towards the New Millennium by Saranat Kanjanavanit.

The article reviews the changes on the environment of East Timor through time. It tracks as far back as 85 million years ago, when Timor and Australia began to break away from the southern land mass, moved northward to finally collide into Asia near the equator. The composition of Timor's plants and animal species is therefore made up of both Australian and Asian origin, some time by half-half, as in the case of birds.

Timor has always remained an island throughout. This gave rise to isolated evolution, which is one of the main reasons why Timor now hosts the highest number of endemic species among the Lesser Sunda islands. The country is also situated within the rain shadow of the region. Yet, parts of her shore face an open ocean. This, and the fact that the Ramelau Range runs like a spine all the way down the island, means that almost all kinds of tropical ecosystems can be found on East Timor.

The earliest archaeological evidence dated back a million years ago since the time of *Homo erectus* and continued to the present days. The first major human influence is likely to have been prehistoric fires which caused the wide spread of grasslands and savanna woodlands, followed by activities of agrarian society that came into Timor in many waves, bringing in new technology and exotic species.

Oversea trade of natural products during the Portuguese colonisation has turned the once common sandalwood (*Santalum album*) into a rare tree in East Timor. But local testimony has it that the most devastating environmental destruction occurred during the Indonesian occupation. Apart from direct exploitation, East Timor had to bear the burden of transmigration policy during the 1980s. Meanwhile, local communities were relocated to poor, infertile areas.

Environmental management systems change with history. They span from traditional adat system regulated by community elders, to the bureaucracy of colonial

rule, to the loss of knowledge when local communities were forced to move to unfamiliar habitats.

The articles by Chanvit Kasetsiri and Wittaya Sucharittanarug on East Timorese History and Society.

Originally peoples in the Island of Timor were mostly groups of Australo-Melanesian and Southern Mongoloid who later divided into various sub-groups. About 50 languages were used with Tatum being the main one, and later on, the national language. Timorese people traditionally showed great skills in the areas of agriculture, mining, shipping and music. They were also tied to commercial links with China and India.

Timorese society comprised of various small kingdoms, each had its own principdom. Peoples were very attached to their land, families and clans. At all levels, economic, political and ideological, they directed their relationship through an elaborate system of exchange. Therefore, the most elevated individuals in the exchange systems tended to be the more powerful ones in the society.

The early period of Portuguese rule witnessed a systematic exploitation of its colony through the use of forced labour to cultivate crops for export. From the early 20 century, a head tax was levied on Timorese males. The Portuguese also re-structured the political system in order to have an effective framework of colonial rule throughout the territory. However, the close ties between families and clans largely remained. During the colonial rule, Timorese received limited education and infant mortality was high. After becoming an Indonesian province, a development plan was introduced which also covered the fields of health, education and infrastructure.

The International Community and East Timorese Independence by Julaporn Euaruakul.

The article mentions that on 27 January, 1999, Indonesian President Habibbi suddenly announced that East Timor could be separated from the Republic if the Timorese people were not prepared to accept the "wide-ranging autonomy" already offered. The abrupt change of Indonesian policy without any consultation with other

parties is caused by pressure from the international community and especially from Australia. The governments of Indonesia, Portugal and the UN then agreed to the idea of referendum in which the East Timorese could accept or reject the autonomy proposal.

The arrangement caused great resentment among internal political forces and particularly leaders of the Armed Forces. The latter felt that the change of policy seriously affected national security and their personal interests. Powerful factions then set up the paramilitary groups to undermine the policy. The militia groups launched a series of killing pro-independent Timorese and attacking villages and that the UN finally postponed the referendum date to 30 August 1999.

East Timorese voted overwhelmingly for independence. Immediately after the result was announced, however, thousands of Timorese were killed by paramilitaries and many fled the territory. Towns were also attacked. Pressure from the international community was so strong that Indonesian government conceded to the UN intervention. International peace-keeping forces then took responsibilities of the territory with Australia playing a leading role. ASEAN members took part individually because member states could not reach consensus. Thailand also sent a number of troops to join the forces.

In October 1999, the UN set up a transitional authority to oversee the territory in the period of 3 years.

ติมอร์ตะวันออก

สภาพแวดล้อม: จากวันวานสู่สหัสวรรษ 2000

สรณรัชฎ์ กาญจนะวณิชย์

เรื่องราวของดินแดนติมอร์เปรียบเหมือนมหากาพย์การตะที่เดินเรื่องยาวนานเป็นเวลาหลายสิบล้านปี ร่ายถึง “การชน” กับ “การเชื่อม” ของธรรมชาติและวัฒนธรรมต่างถิ่น นำไปสู่ความขัดแย้งและการสร้างสมดุลระหว่างความหลากหลาย นานาประการ หลายยุคหลายสมัย จวบจนถึงภาวะการเมืองในปัจจุบัน

การปะทะปะปนจึงเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นของเกาะติมอร์

เป็นอย่างนี้ตั้งแต่เกิดเลย

กำเนิดเกาะติมอร์

ชาวพื้นเมืองเชื่อว่าเกาะติมอร์มีรูปร่างคล้ายจระเข้ ตำนานท้องถิ่นอันเก่าแก่ของชาวติมอร์ได้เล่าถึงกำเนิดของเกาะติมอร์ไว้ว่า :

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีเด็กหนุ่มผู้ใฝ่ฝันจะเห็นโลกกว้างโพ้นทะเล จนมาวันหนึ่ง เขาได้ช่วยชีวิตจระเข้ไว้ จระเข้จึงตอบแทนบุญคุณโดยให้เขาขี่หลังพาวัยน้ำข้ามมหาสมุทร ตามหาความฝันปลายสุดขอบฟ้า แต่ในที่สุดจระเข้ผู้เดิน ทางมาไกลแสนไกลจนเหนื่อยล้าเต็มที บอกเด็กหนุ่มว่า “ความฝันข้าจบ ลั่นแล้ว” ทันใดนั้น ร่างของจระเข้ก็ขยายตัว ใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ กลายเป็นเกาะติมอร์ขึ้นมา ดังที่เห็นคล้ายจระเข้ในปัจจุบัน

ความเป็นจริงไม่ต่างไปจากตำนานเท่าไร

ย้อนกลับไประาว 85 ล้านปีก่อน ในปลายยุคไดโนเสาร์ครองโลก แผ่นดินออสเตรเลียเริ่มแตกออกจากทวีปซัวโลกได้ จนกระทั่งได้แยกขาดจากกันอย่างเด็ดขาดเมื่อ 50 ล้านปีมาแล้ว กลายเป็นทวีปอิสระที่เคลื่อนขึ้นไปทางเหนือ ข้ามทะเลกว้างใหญ่ขึ้นไปชนกับผืนทวีปเอเชียและผืนแผ่นดินฟิลิปปินส์ ในเวลานั้นยังมุดอยู่ใต้มหาสมุทร (แผนที่ 1) และผลักให้เกาะชาวที่เคยตั้งอยู่ตรงตำแหน่งของเกาะติมอร์ในปัจจุบัน ชยับไปทางเอเชียอาคเนย์ ดันเทือกเขานิวกินี ขึ้นมา จนเกิดเกาะต่าง ๆ ในบริเวณนี้ และก่อให้เกิดแนวเกาะภูเขาไฟ ตามรอยที่ทวีปชนกันอีกมากมายหลายพันเกาะ โดยเฉพาะในช่วง 15 ล้านปีที่ผ่านมา

จนถึงทุกวันนี้ผืนทวีปออสเตรเลียยังคงเดินทางขึ้นเหนือต่อไป

ตัวเกาะติมอร์เอง แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของทวีปออสเตรเลียที่แยกออกมา เมื่อมาชนกับผืนแผ่นดินทวีปเอเชีย บางส่วนของเกาะก็ถูกดึงให้จมน้ำ แล้วถูกดันขึ้นมาใหม่ หลายครั้งหลายครา เกาะติมอร์ในปัจจุบันจึงเป็นส่วนผสมของแผ่นดินเก่า (ทวีปออสเตรเลีย) กับแผ่นดินใหม่ (ตะกอนทับถมใต้ทะเล) ที่สลับซับซ้อนที่สุดในบรรดาหมู่เกาะแถบนี้ มีรูปร่างคล้ายจระเข้ -- สัตว์โบราณที่ไม่ได้สูญพันธุ์ไปกับไดโนเสาร์

ปรากฏการณ์ทางธรณีนี้ มีอิทธิพลมหาศาลต่อสายพันธุ์ชีวิตในภูมิภาค และต่อมุมมองของมนุษย์ที่มีต่อโลกธรรมชาติ ในยุคปัจจุบัน

การกระจายของสายพันธุ์สัตว์และพืชในหมู่เกาะวอลเลเชีย: คุญแจสู่ยุคใหม่

เมื่อประมาณร้อยกว่าปีมาแล้ว ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1856 อัลเฟรด รัชเชล วอลเลซ (Alfred Russel Wallace, 1823-1913) นักธรรมชาติวิทยาชาวอังกฤษ เดินทางจากเกาะบาหลีไปเกาะลอมบ็อก และพบว่าพันธุ์นกกระหว่าง เกาะสองเกาะนี้ต่างกันอย่างแปลกประหลาด เป็นต้นว่า นกโพระดก นกหัวขวาน นกกระจาบ นกปรอด และนกอื่น ๆ อีกหลายชนิดที่พบกันทั่วไปตลอดแหลมมลายู เกาะชวา จนถึงบาหลี ไม่ปรากฏตัวบนเกาะลอมบ็อก แต่ลอมบ็อกกลับ มีนกกะตั้ว (cockatoo) และนกไม่มีชื่อไทย อย่าง “นกพระหมวกเหล็ก” (Helmeted Friarbird) “นกตีนโต” (megapode) ตลอดจนนกอื่น ๆ ซึ่งเป็นสายพันธุ์ออสเตรเลีย และไม่ปรากฏบนบาหลี ชวา หรือแหลมมลายู

สรุปแล้ว ในขณะที่พันธุ์นกบาหลีจะต่างจากพันธุ์นกบนเกาะชวาเพียงร้อยละ 3 พันธุ์นกบาหลีกับลอมบ็อกกลับต่างกัน ถึงร้อยละ 50 ทั้ง ๆ ที่เกาะบาหลีและลอมบ็อกอยู่ห่างกันเพียง 24 กิโลเมตร สามารถมองเห็นถึงกันได้สบาย และยังเมื่อเคลื่อนไปทางตะวันออกสู่เกาะฟลอเรสและติมอร์ สายพันธุ์นกยิ่งต่างจากเกาะชวามากขึ้น ที่น่าสนใจ คือ ในขณะที่นกพวกหนึ่งมีสายพันธุ์ใกล้เคียงกับเอเชีย และอีกพวกใกล้เคียงกับออสเตรเลีย แต่นกเหล่านี้ก็มีลักษณะแตกต่างจากพันธุ์นกทั้งสองถิ่น หลายชนิด เป็นนกเฉพาะถิ่น ไม่พบในที่อื่นใด ยกเว้นบริเวณหมู่เกาะแถบนี้เท่านั้น

วอลเลซเดินทางเก็บตัวอย่างสัตว์ในหมู่เกาะอินโดนีเซียต่อไปจนถึงปี ค.ศ.1862 รวมตัวอย่างที่เก็บได้ภายในช่วงเวลา 8 ปี (จากเมษายน 1854 ถึงเมษายน1862) เป็นจำนวนทั้งสิ้น 125,660 ชิ้น จากการสำรวจ วอลเลซได้ขีดเส้น แบ่งเขตการกระจายของพันธุ์สัตว์ระหว่างบริเวณที่มีสายพันธุ์เอเชียโดดเด่น ซึ่งเขาเรียกว่า “เขตอินโดมาลายัน” (Indo-Malayan) กับบริเวณที่ปรากฏอิทธิพลจากสายออสเตรเลีย อย่างชัดเจน ซึ่งเขาเรียกว่า “เขตออสเตรเลียมาลายัน” (Australo-Malayan) แนวเขตนี้นักได้จากใต้หมู่เกาะฟิลิปปินส์ ผ่านกลางลงมาระหว่างบอร์เนียวกับสุลาเวสี (เซเลเบส) และบาหลีกับลอมบ็อก ปัจจุบันเรียกกันว่า “เส้นวอลเลซ” (Wallace Line) และบริเวณหมู่เกาะในทะเลอินโดนีเซีย ที่อยู่ไปทางด้านตะวันออกของเส้นวอลเลซและเกาะสุลาเวสีนั้น มีชื่อเรียกรวม ๆ กันทางภูมิศาสตร์ว่า “วอลเลเซีย”(Wallacea) ซึ่งถ้าว่าตามเขตปกครองของอินโดนีเซีย ก็รวมบริเวณนุสาทenggara (หมู่เกาะซุนด้า) และหมู่เกาะมาลุก

ทำไมเราจึงต้องตั้งชื่อเป็นเกียรติแก่วอลเลซ เส้นสมมุติที่ไม่มีตัวตนนี้สำคัญขนาดไหน

ตอบสั้น ๆ ได้ว่า ดินแดนวอลเลเซียมีบทบาทต่อการปฏิวัติความคิดในสังคมที่ยิ่งใหญ่พอ ๆ กับเมื่อกาลิเลโอค้นพบว่าโลกกลม

อัลเฟรด วอลเลซ ใช้การศึกษาลักษณะและการกระจายพันธุ์ของสัตว์ที่นี้ อธิบายทฤษฎีวิวัฒนาการ ซึ่งเขาคิดค้นขึ้นมาเองพร้อม ๆ กันกับชาลส์ ดาร์วิน ในปี ค.ศ. 1858 และข้อสังเกตเบื้องต้นของเขาเกี่ยวกับปรากฏการณ์เส้นวอลเลซ ซึ่งเขาเชื่อว่า “จะอธิบายได้ก็ต่อเมื่อเรารู้จักขึ้นมายอมรับว่า โลกได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย”

ก็นำไปสู่ทฤษฎีว่าด้วยการเคลื่อนที่ของผืนทวีปโลก (Continental Drift และ Plate Tectonic) ซึ่งเพิ่งพิสูจน์กันได้อย่างน่าทึ่งในช่วงทศวรรษ 1950 ก่อน

หน้านั้น สังคมตะวันตกเชื่อกันว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างพืชและสัตว์แต่ละชนิดขึ้นมาเองเป็นสัตว์หน้าตาอย่าง ที่เห็น ๆ กัน อาศัยอยู่ตามทวีปต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่กับที่มาชั่วนาน

ในปัจจุบันนี้เรารู้ว่า แผ่นดินออสเตรเลียเคลื่อนเข้ามาชนกับเอเชียตรงกับที่วอลเลซเคยสันนิษฐาน ไว้ว่า “หมู่เกาะทางฟากตะวันตก (ของเส้นวอลเลซ) เป็นส่วนหนึ่งของทวีปเอเชียที่แยกจากแผ่นดินใหญ่ และหมู่เกาะทางฟากตะวันออกเป็นชิ้นส่วนของแผ่นดินที่เคยอยู่ทางเขตแปซิฟิกมาก่อน” เมื่อออสเตรเลีย เคลื่อนขึ้นมาก็พาสายพันธุ์พืชและสัตว์ของมันขึ้นมาด้วย

แต่ที่พืชและสัตว์เพียงไม่กี่ชนิดสามารถข้ามผ่านเส้นวอลเลซไปได้ ก็เพราะว่าเกาะพวกนี้ไม่เคยมี สะพานเชื่อมถึงกันเลย

ในยุคน้ำแข็ง (Pleistocene) ซึ่งเกิดขึ้นหลายช่วงในระหว่าง 1,700,000 ถึง 10,000 ปีมาแล้ว น้ำ ในมหาสมุทรปริมาณมากจับตัวรวมกันเป็นผืนน้ำแข็ง ปกคลุมตั้งแต่ขั้วโลกลงมาถึงราวเส้นรุ้งที่ 42 องศาต่ำกว่ากรุงปักกิ่ง ระดับน้ำทะเลจึงลดลงต่ำกว่าปัจจุบันประมาณ 150 เมตรและบางครั้งถึง 200 เมตร เกาะสุมาตรา บอร์เนียว ซาบาห์และฟิลิปปินส์จึงเป็นผืนแผ่นดินเดียวกับแหลมมลายูและอ่าว ไทย เรียกว่าทวีปซุนด้า ส่วนออสเตรเลียก็เชื่อมติดกับ นิวกีนิ เรียกว่าทวีปซาสูล แต่ก็ไม่มีส่วนไหนเลยที่ จะมีแผ่นดินแห่งเชื่อมเอเชียได้ตลอดถึงออสเตรเลีย เพราะพื้นมหาสมุทรตรงแนวเส้นวอลเลซลึกกว่า 200-5,000 กว่าเมตร

ส่วนติมอร์นั้นเป็นเกาะมาตลอด มีทะเลลึกเกือบรอบด้าน ทางฝั่งทะเลติมอร์ที่กั้นขวาง ออสเตรเลียนั้นลึกเกิน 2,000 เมตร และทะเลเหนือเกาะเวต้าใกล้เคียง ๆ ติมอร์ก็ลึกหลายพันเมตร จึงมีบาง ช่วงที่ติมอร์เชื่อมติดกับเกาะเวต้าทางตะวันออกเฉียงเหนือ และเกาะโรตากับเกาะเซเมาทางตะวันตก กลายเป็นเกาะที่ใหญ่ขึ้นมาเล็กน้อย แต่ก่อนติมอร์นี้ก็ไม่เคยเชื่อมติดกับหมู่เกาะซุนด้าด้วย ซึ่งรวม ลอมบ็อก ซัมบาวา ฟลอเรซ ฯลฯ ไว้ด้วยกัน

พืชและสัตว์ที่จะเดินทางไปถึงเกาะจึงต้องเป็นพวกที่มีความสามารถจะข้ามทะเลได้ นกบินเก่ง ๆ และค้างคาวบางชนิดสามารถบินข้ามน้ำไกล ๆ ได้ เมล็ดพืช แมลงและนกขนาดเล็ก น้ำหนักเบา บาง ชนิดสามารถร่อนข้ามน้ำไปกับลมบนได้ ในขณะที่พืชและสัตว์บางชนิดสามารถลอยมากับน้ำจะลอยมา เอง หรือติดแพกอพืชลอยมาก็ตามแต่ และบางชนิดเดินทางมาบนเรือกับคน เพราะฉะนั้น ถึงแม้ว่าพืช และสัตว์หลายชนิดจะเดินทางไปสู่เกาะต่าง ๆ ได้ แต่ทะเลก็ทำหน้าที่เป็นเครื่องกรองชนิดพันธุ์ ทำให้ เกาะไม่มีพันธุ์พืชและสัตว์มากเท่าแผ่นดินใหญ่ ขนาดของเกาะเองก็มี ส่วนสำคัญในการจำกัดการ ขยายพันธุ์ของสัตว์หลายชนิด โดยเฉพาะสัตว์ใหญ่ที่ต้องการพื้นที่กว้าง ระบบนิเวศที่หลากหลายและ มั่นคงกว่าสภาพแวดล้อมบนเกาะตลอดจนปริมาณอาหารจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม เกาะมักมีสายพันธุ์เฉพาะถิ่นของมันเองสูงกว่าแผ่นดินใหญ่ทั่ว ๆ ไป หมู่เกาะวอล เลเซียมีนกทั้งหมด 562 ชนิด โดยที่ 144 ชนิดหรือร้อยละ 26 เป็นนกเฉพาะถิ่น ไม่พบที่อื่นใด โดยเฉพาะเขตหมู่เกาะมาลูนัน มีนกเฉพาะถิ่นมากถึง 94 ชนิด จนนับว่าเป็นหมู่เกาะที่มีนกเฉพาะถิ่น มากกว่าหมู่เกาะใด ๆ ในโลก เปรียบเทียบกับ ประเทศไทยที่มีนกมากถึง 900 กว่าชนิด เพราะเป็น ทางผ่านสำคัญของนกหลายถิ่น แต่มีนกเฉพาะถิ่นอยู่เพียงชนิดเดียวหรือร้อยละ 0.1 คือ นกเจ้าฟ้าหญิงสิ รินธร ซึ่งคาดว่าได้สูญพันธุ์ไปแล้ว

สาเหตุที่เกาะมักมีลักษณะเฉพาะตัวเช่นนี้ ก็เพราะว่าพืชและสัตว์ที่เดินทางมาถึงเกาะ หรือถูกตัดขาดจากหมู่เครือญาติ ด้วยสาเหตุใดก็ตามแต่ จะต้องวิวัฒนาการต่อไปอย่างโดดเดี่ยว โดยไม่สัมพันธ์กับบรรพบุรุษ หรือสภาพแวดล้อมของบรรพบุรุษ จึงเกิดกระบวนการคัดเลือกทางธรรมชาติของมันเอง จากรุ่นต่อรุ่น จนกลายเป็นสัตว์ชนิดใหม่ที่ปรับตัว ได้ดีกับสภาพแวดล้อมและสังคมใหม่บนเกาะ ยิ่งมันแยกขาดจากบรรพบุรุษมานานเท่าใด สายพันธุ์ก็ยิ่งต่างไปมากเท่านั้น วอลเลซสังเกตเห็นลักษณะการปรับตัวของนกบนเกาะต่าง ๆ จนสามารถร่างทฤษฎีวิวัฒนาการว่าด้วยการคัดเลือกโดยธรรมชาติขึ้นมาได้ภายในอาทิตย์เดียว

ตาราง 1: จำนวนชนิดนกบนเกาะติมอร์ (ที่มา : van Oosterzee, 1997 และ Monk et al, 1997)

นกติมอร์	จำนวนชนิด	ร้อยละ	
นกท้องถิ่น (รวมนกเฉพาะถิ่น)	137	61	
นกอพยพ	87	39	
นกทั้งหมด	224	100	
นกเฉพาะถิ่นของติมอร์	จำนวนชนิด	ร้อยละของนกท้องถิ่น	ร้อยละของนกทั้งหมด
พบเฉพาะบนเกาะติมอร์	7	3	5
พบเฉพาะบนกลุ่มเกาะติมอร์*	24	11	17.5
พบเฉพาะในนุสตาเทงการ่า	30	13	22

* ติมอร์ โรตี เซเมา เวต้า ตามา และบาบา

เกาะติมอร์เองมีนกเฉพาะถิ่นมากที่สุดในบรรดาหมู่เกาะซุนดาน้อย ซึ่งก็ไม่แปลก เพราะมันเป็นเกาะใหญ่ที่สุดเท่าที่สำรวจกันมาพบนกทั้งหมด 224 ชนิด เป็นนกท้องถิ่นที่สืบพันธุ์บนเกาะติมอร์ 137 ชนิด โดยที่ร้อยละ 5 ถึงร้อยละ 22 เป็นนกเฉพาะถิ่นที่พบได้บนเกาะติมอร์และหมู่เกาะแถบนี้ (ดูตาราง 1) ที่น่าสังเกต คือ แม้ว่าสัดส่วนสายพันธุ์นกท้องถิ่นระหว่างพวกที่มีความใกล้เคียงกับเอเชีย และพวกที่ใกล้เคียงกับออสเตรเลีย จะตกประมาณครึ่งต่อครึ่งเท่า ๆ กัน แต่นกสายออสเตรเลียจำนวนมากเป็นนกเฉพาะถิ่น เช่น พวกวงศ์นกพระ (Friar bird และเครือญาติในวงศ์ Meliphagidae) ในขณะที่นกสายเอเชียส่วนใหญ่เป็นนกที่พบได้บนเกาะชวา วอลเลซคิดว่าเป็นหลักฐานที่แสดงว่านกสายพันธุ์ออสเตรเลียมีความเก่าแก่กว่า และเป็นพวกแรกที่เข้าครอบครองเกาะติมอร์ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า ความใกล้เคียงของหมู่เกาะฝั่งเอเชียที่เรียงตัวติดกันเป็นแนวยาวถึงติมอร์ เป็นตัวแปรสำคัญที่เอื้อให้สายพันธุ์ นกติดต่อกันได้ง่ายกว่าทางฝั่งออสเตรเลีย ซึ่งห่างจากติมอร์ถึง 500 กว่ากิโลเมตร สายพันธุ์นกชวาลายชนิด จึงสามารถไหลเข้าสู่ติมอร์เป็นระยะ ๆ ทำให้พวกมันไม่กลายพันธุ์ไปเป็นอื่น

ระยะทางความใกล้เคียงของเกาะยังมีอิทธิพลมากต่อสายพันธุ์สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมและพืชบนหมู่เกาะซุนดาน้อยและเกาะติมอร์ กล่าวคือ พืชและสัตว์ส่วนใหญ่จะเป็นสายเอเชีย โดยทั่วไปแล้ว สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมจะกระจายพันธุ์ข้ามทะเลเองไม่ค่อยได้ ยกเว้น ค้างคาวและหนู สัตว์ขนาดกลางและขนาด

ใหญ่อย่างหมู กวาง หรือช้าง จะไม่ลุกขึ้นว่ายน้ำ ข้ามทะเล ถ้าไม่มีความจำเป็น หรือถ้าไม่รู้สึกรำมันจะเจออะไรเมื่อข้ามทะเลไปแล้ว

พูดให้ชัด คือ ท้องทะเลเป็นเพียงอุปสรรคด่านแรกของการเดินทาง

สะพานสำคัญอีกแห่งที่ทอดไปสู่การกระจายพันธุ์ที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าแผ่นดินเชื่อมเกาะ ได้แก่ ภูมิอากาศและระบบนิเวศที่เหมาะสมต่อการดำรงชีพและแพร่พันธุ์ของชนิดพืชและสัตว์ที่ข้ามทะเลมาได้

ภูมิประเทศและภูมิอากาศ

แม้เกาะติมอร์จะอยู่กลางทะเลในเขตร้อนใกล้เส้นศูนย์สูตร แต่เกาะติมอร์ไม่ใช่เกาะมรกตที่ปกคลุมไปด้วยป่าดิบชื้น หนาแน่นอย่างบอร์เนียวและนิวกินีเพื่อนบ้านใกล้เคียง หากติมอร์กลับเป็นพื้นที่แห้งแล้งที่สุดในหมู่เกาะละแวกนี้

พืชและสัตว์ที่ข้ามทะเลมาถึงติมอร์ จึงต้องปรับตัวได้กับสภาพแล้ง

ติมอร์ตั้งอยู่ในพื้นที่อับฝนของหมู่เกาะอินโดนีเซีย (แผนที่3) คือ บริเวณหมู่เกาะซุนดาน้อย เป็นพื้นที่ที่รับลมแล้งที่พัดผ่านทะเลทรายในออสเตรเลียขึ้นมาทางตะวันออกเฉียงใต้ จากติมอร์ไปทิศตะวันตกสู่เกาะฟลอเรส ซัมบาวาและลอมบอก จนแม้แต่บาห์ลีและชาวตะวันออกก็รับผลกระทบจากลมแล้งนี้อยู่บ้างเช่นกัน แต่ยิ่งลมพัดผ่านทะเลไปได้มากเท่าไร มันยิ่งหอบความชื้นมาเก็บไว้ได้มากขึ้น จนกลายเป็นลมฝนเมื่อเดินทางไปถึงชาวตะวันตก

ติมอร์จึงเป็นประเทศมรสุมที่รับน้ำฝนเฉลี่ยประมาณ 1,200-1,500 มิลลิเมตรต่อปี มีฤดูแล้งยาวนานคล้ายประเทศไทย แต่ฤดูกาลกลับกัน คือ หน้าฝนเริ่มราวเดือนพฤศจิกายนถึงมีนาคมหรือเมษายน อีกครึ่งปีที่เหลือจากเมษายนถึงกันยายนหรือตุลาคมเป็นหน้าแล้ง ได้แก่ ช่วงที่รับลมแล้งตะวันออกเฉียงใต้จากออสเตรเลีย

อย่างไรก็ตาม ภาวะโดยทั่วไปออกจะโหดกว่าบ้านเรา เพราะลักษณะภูมิประเทศและดินไม่ค่อยอ่อนโยนสักเท่าไร

ในทางการเมือง เกาะติมอร์ถูกคนแบ่งออกเป็นติมอร์ตะวันออกที่เป็นประเทศเอกราชและติมอร์ตะวันตกที่เป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศอินโดนีเซีย แต่ในทางภูมิศาสตร์ เกาะติมอร์สามารถแบ่งได้เป็นสองส่วน คือส่วนเหนือและส่วนใต้ โดยมีเทือกเขารามาเลาทอดเป็นแนวกระดูกสันหลังยาวกลางเกาะ จระเข้แห่งนี้ มียอดเขาสูงสุด 2,963 เมตร ด้านเหนือของเกาะติมอร์นั้นแล้งกว่าด้านใต้มาก โดยได้รับน้ำฝนโดยเฉลี่ย 500-1,000 มิลลิเมตรต่อปี หน้าแล้งยาว นานถึง 5-6 เดือน เพราะมีเทือกเขาบังลมมรสุม โดยเฉพาะด้านตะวันออกสุด คือ จากเมืองมานาตูโตไปจนถึงปลาย แหลมหัวจระเข้ เป็นพื้นที่แล้งที่สุดของเกาะมีภูเขาบังฝนหลายด้าน เป็นจุดอับฝนที่ซ้อนทับภายในพื้นที่อับฝนอีกชั้นหนึ่ง ทำให้มีช่วงหน้าแล้งที่ยาวนานถึงห้าเดือนจากมิถุนายนถึงตุลาคม ในช่วงนี้มานาตูโตได้รับฝนโดยเฉลี่ยเพียง 45 มิลลิเมตร

ส่วนเกาะติมอร์ซีกใต้กลับมีภูมิอากาศชุ่มชื้นกว่าทางตอนเหนือมาก ด้วยอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมฝนจากทะเลติมอร์ ทำให้ได้รับปริมาณน้ำฝนเกิน 1,500-2,000 มิลลิเมตรต่อปี มีช่วงหน้าแล้งที่สั้นกว่า และมีสายน้ำที่ไหลตลอดปีมากกว่าทางตอนเหนือ

สายน้ำลักษณะนี้ไม่ใช่ปรากฏการณ์ทั่วไปบนเกาะติมอร์

การที่เกาะติมอร์มีเทือกเขาผอมยาวทอดผ่านกลางเกาะและพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลาดชัน แม่น้ำซึ่งไหลลงด้านข้าง จากเทือกเขานี้จึงมักเป็นธารน้ำสายสั้นเกิดจากขุนน้ำขนาดเล็ก แอ่งดินยังมีลักษณะไม่ค่อยอุ้มน้ำ ดังนั้น แม่น้ำติมอร์ตะวันออกจะมีน้ำมากกว่าร้อยละ ๕๐ สายน้ำส่วนใหญ่จะแห้งขอดในหน้าแล้ง ในขณะที่หน้าฝนน้ำหลาก รุนแรงบ่อย เพราะหุบเขาลึก แคบและชัน โดยเฉพาะเกาะติมอร์ทางด้านเหนือ ที่ผู้เขียนได้มีโอกาสไปเยือนจะสังเกตเห็นว่า ลักษณะของเชิงเขานั้นเอียงลาดตรงลงไปถึงทะเลจนเกือบไม่มีที่ราบเลย ผิดกับทางด้านใต้ที่เชิงเขาเอียงลาดลงสู่แนวที่ราบลุ่มก่อนจะไหลลงสู่ทะเล จึงมีพื้นที่รองรับสายน้ำมากกว่าเกาะทางด้านเหนือ เป็นพื้นที่ไม่กี่แห่ง บนเกาะนี้ที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก

เมื่อคนยุคขี่เรือบินในปัจจุบันเหลียวมองดูติมอร์ตะวันออกเพียงผิวเผิน คงเกิดความสงสัยว่าทำไมคนสมัยก่อนจึงเลือก ตั้งเมืองหลวงของเกาะติมอร์ที่เมืองดิลีทางตอนเหนือของเกาะ เพราะพื้นที่ราบระหว่างเขาก็ไม่ได้กว้าง และที่สำคัญก็คือ ในช่วงหน้าแล้งลำน้ำเกือบทุกสายก็แห้งขอดจนเหลือแต่ทราย ต้องอาศัยน้ำใต้ดิน ซึ่งหากเป็นคนไทย คงไม่ต้องสงสัย ว่าเราจะเลือกตั้งเมืองหลวงทางตอนใต้ของเกาะเป็นคำตอบสุดท้าย

แต่กรุงดิลีนั้นก่อตั้งโดยชาวโปรตุเกส ชนชาติแรกในทวีปยุโรปที่เดินเรือข้ามมหาสมุทรเป็นระยะทางไกล ๆ ในยุคแห่งการสำรวจและได้เริ่มตั้งถิ่นฐานบนเกาะติมอร์ในปี ค.ศ. 1520 ชาวโปรตุเกสเป็นนักเดินเรือ บรรทุกสินค้ามากมาย จึงต้องการเมืองท่าที่จอดเรือได้ดี มากกว่าเมืองที่ทำการเพาะปลูกหรือเป็นที่อยู่อาศัยได้ดีและทะเลติมอร์ทางตอนใต้ของเกาะติมอร์เปิดสู่มหาสมุทรอินเดียมีคลื่นลมปั่นป่วน จนชาวพื้นเมืองถือว่าเป็น “ตาซีมานะ” (Taci-Mane) หรือ “ทะเลผู้ชาย” ผิดกับทางตอนเหนือของเกาะ โดยเฉพาะด้านตะวันออกที่หันหน้าสู่ทะเลแบนต่ำแห่งหมู่เกาะวอลเลเซีย ซึ่งชาวพื้นเมืองเรียกว่า “ตาเซเฟโต” (Tace-Feto) หรือ “ทะเลผู้หญิง” คลื่นลมสงบจึงอ่อนโยนนุ่มนวลกว่ากัน

นอกจากนี้ ปากอ่าวทางใต้ยังเต็มไปด้วยสันดอนทราย และแนวปะการังตามชายฝั่งมักจะโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำในช่วงน้ำลง ทำให้การเล่นเรือเข้าไปหาที่ทอดสมอเป็นไปด้วยความยากลำบากที่จอดเรือที่ดีที่สุดบนเกาะติมอร์จึงเป็นอ่าวดิลี ซึ่งมีแนวปะการังบังคลื่น แต่มีช่องเข้าออกระหว่างแนวปะการังถึงสองช่องและตัวอ่าวก็บังลม จอดเรือได้สบาย รองลงมา ได้แก่ อ่าวลิฟาวและอ่าวบาวกาว ส่วนทางตะวันตกจะโดนลมมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือปะทะจอดเรือลำบากกว่าทางตะวันออกที่มีอ่าวตุลารีอีคาน ในเขตหุบเขาโอคุซซี-แอมเบโน เป็นที่จอดเรือที่ดีที่สุด จึงไม่แปลกว่า เหตุใดโปรตุเกส ผู้เข้าจับจองเกาะติมอร์ก่อนชาวดัชต์ถึงเกือบร้อยปี จึงเลือกยึดติมอร์ตะวันออกและโอคุซซี-แอมเบโน เป็นหลัก และยอมให้ดัชต์ครอบครองพื้นที่อื่นของเกาะ แม้ว่าโดยรวม ๆ แล้ว ติมอร์ตะวันออกจะกันดารกว่าติมอร์ตะวันตกก็ตาม

ระบบนิเวศ

สังคมพืชบนบก

วอลเลซเซียบติมอร์ตะวันออกครั้งแรกในต้นปี ค.ศ. 1861 ใช้เวลาสำรวจสัตว์บริเวณใกล้ ๆ กับดิลีประมาณ 4 เดือน เขาค้นพบความประหลาดใจครั้งแรกไว้ว่า

“...ที่นี้ไม่มีป่าอย่างเกาะอื่น ต้นไม้ที่ขึ้นมากที่สุด ได้แก่ ยูคาลิปตัสชนิดต่าง ๆ บอเกียห้อย ออสเตรเลีย มีอาเคเซีย (กระถิน) และไม้อื่นขึ้นปะปนบ้าง มันขึ้นทั่ว ๆ ไปเป็นดง แต่ไม่ได้หนาทึบพอที่จะสมควรได้รับการเรียกว่าเป็นป่า หญ้าหายาก ๆ ขึ้นเป็นหย่อม ๆ ตามพื้นดินปนหินโล่ง ๆ ...

ยกเว้นตามหุบธารน้ำเล็ก ๆ บางแห่ง มีดงไม้จามร์มรีน และมินกมาก หลากหลายชนิด แต่แทบจะไม่มี สีสันสดใสเลย ส่วนใหญ่จี๊ดพอ ๆ กับสีนกกะเอ็งอังกฤษเลยทีเดียว”

สิ่งที่วอลเลซเห็นแทบจะไม่ต่างไปจากที่คณะผู้เขียนเห็นในปี ค.ศ. 2000 เท่าไหร่ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะผู้เขียนเองก็อยู่ในสภาพเดียวกับวอลเลซ คือมีโอกาสได้สำรวจเกาะติมอร์เพียงแถวเมืองดิลี เท่านั้น

แต่อันที่จริง แม้ว่าติมอร์โดยรวม ๆ แล้วจะแห้งแล้ง หากระบบนิเวศบนบกของติมอร์เป็นจิ๊กซอว์ที่ซับซ้อน ประกอบไปด้วยสังคมพืชประเภทต่าง ๆ ขึ้นสลับกันตามการเปลี่ยนแปลงและความต่างของปริมาณน้ำฝน ความสูง ลักษณะพื้นที่ ลักษณะดินและกิจกรรมของคน แต่อย่างไรก็ตามทั้งหมดนี้ยังไม่มีการศึกษาและการสำรวจอย่างจริงจัง ดังนั้น ในการสำรวจครั้งนี้ ผู้เขียนจึงประเมินลักษณะและสถานภาพของระบบนิเวศบนเกาะติมอร์ตะวันออกได้เพียงหยาบ ๆ จากฐานข้อมูลที่มีอยู่ผสมผสานกับเกร็ดข้อสังเกตของนักเดินทางในประวัติศาสตร์ นักนิยมนธรรมชาติรุ่นก่อน นักภูมิศาสตร์รุ่นใหม่และข้อสังเกตของผู้เขียนเอง โดยไม่อาจลงลึกถึงกลไกของระบบนิเวศ หรือแจกแจงลักษณะต่าง ๆ ให้ชัดเจนได้

แผนที่ที่ 4 แสดงการกระจายของสังคมพืชประเภทต่าง ๆ ตามธรรมชาติดั้งเดิมของติมอร์ว่าควรจะเป็นอย่างไร ประเมินจากปริมาณน้ำฝนเป็นหลัก ซึ่งต้องยอมรับว่าไม่ใช่วิธีการที่ถูกต้องนัก เพราะปัจจัยที่แท้จริงของการกระจายสังคมพืชในเขตร้อน คือปริมาณความชื้นที่พืชได้รับตลอดปี ซึ่งไม่ได้ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนที่ได้รับทั้งปีเท่านั้น แต่อยู่ที่การ กระจายของน้ำฝนในรอบปี และความสามารถในการอุ้มน้ำของดินด้วย

อย่างไรก็ตาม การประเมินในขั้นแรกพอจะช่วยให้เห็นว่าสภาพภูมิอากาศที่แตกต่างกันมากบนเกาะ ทำให้ติมอร์มีศักยภาพที่จะรองรับสังคมพืชเขตร้อนเกือบทุกประเภท ตั้งแต่ที่ชื้นมาก ไปจนถึงที่แล้งที่สุดในเขตเอเชียอาคเนย์ สามารถเป็นบ้านของป่าดิบชื้นและป่าดิบแล้งทางซีกใต้ ไปจนถึงสังคมพืชทนแล้งในซีกเหนือของเกาะ ได้แก่ ป่าโปร่งผลัดใบ ลักษณะคล้ายป่าเต็งรังของบ้านเรา และป่าหนามอย่างที่เราพบในโซนแล้งแห่งแคว้นพุกามใจกลางประเทศพม่า ตลอดจนสังคมพืชบนยอดเขาและป่าเบญจพรรณในที่ต่ำลงมา

บันทึกในประวัติศาสตร์และข้อสังเกตปัจจุบัน ยืนยันว่าป่าพวกนี้มีอยู่จริง แต่จากการสำรวจโดยประมาณของนายราย ชิแนตตี (Ruy Cinatti) ในช่วงปี ค.ศ. 1950 พบว่าสังคมป่าที่สมบูรณ์จริง ๆ อาจจะเหลืออยู่เพียงร้อยละ 1 หรือ 220,000 เฮกเตอร์เท่านั้น ซึ่งรวมหย่อมป่าหลายแห่งในซีกใต้ จากริมทะเลถึงยอดเขา แสดงให้เห็นว่า สังคมพืชติมอร์ ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก อาจจะตั้งแต่มานานยุคประวัติศาสตร์

ทั้งนี้ เราต้องไม่ลืมว่าเป็นปกติธรรมดาของเกาะกลางมหาสมุทรเปิดอย่างติมอร์ที่จะถูกภัยธรรมชาติกระหน่ำอยู่เป็นประจำ ไม่ว่าจะเป็นจากคลื่นทะเลยักษ์ซุนามิหรือพายุต่าง ๆ ทำให้มีการรบกวนและการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

ต่อไปนี้เป็น การประเมินสภาพป่าแต่ละประเภทบนเกาะติมอร์

ป่าดิบชื้น

เคยมีบันทึกว่าป่าฝนหรือป่าดิบชื้นมีพบบ่อยบ้างทางซีกใต้ของติมอร์ตะวันออก บนเขาด้านใต้ของที่ราบหินปูน ฟุอิโลโร (Fuiloro plateau) แต่ถูกทำลายไปแล้ว สันนิษฐานว่าอาจจะถูกทำลายในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองหรือหลังสงครามเล็กน้อย

น่าตลกว่า ตัวการที่ทำให้ติมอร์แห้งแล้งกลับเป็นตัวช่วยให้เกิดป่าดิบชื้น กล่าวคือ ลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ที่พาความแห้งแล้งจากทะเลทรายออสเตรเลียมา เมื่อพัดผ่านทะเลติมอร์ก็หอบความชื้นจากท้องน้ำมาบ้าง และทิ้งฝนลงมาหมดในบริเวณทางตอนใต้ของเกาะเมื่อปะทะกับเทือกเขาที่อยู่กลางเกาะ ดินแดนติมอร์ทางใต้จึงไม่แห้งแล้งมากอย่างทางเหนือ และเขาบางลูกได้รับความชื้นเกือบตลอดทั้งปี

ป่ามรสุม

คำว่า ป่ามรสุม (monsoon forests) ในที่นี้กินความถึงป่าเขตร้อนต่าง ๆ ในระดับต่ำกว่า 1,000 เมตรเหนือน้ำทะเลที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของมรสุมตามฤดูกาล โดยมีช่วงเดือนแล้งมากกว่า 2 เดือนเป็นประจำทุกปี จึงรวมป่าส่วนมากที่พบ ในเอเชียอาคเนย์แผ่นดินใหญ่และอินเดีย พบตั้งแต่ที่แล้งน้อยที่สุดไปถึงที่แล้งมาก ยิ่งพื้นที่แล้งมากขึ้นเท่าไร ป่ายิ่งโปร่งมากขึ้น เริ่มมีหญ้าตามพื้น และมีต้นไม้ผลัดใบมากขึ้นในฤดูแล้ง

ป่ามรสุม จึงรวมตั้งแต่ 1) ป่าดิบแล้ง มีต้นไม้เตี้ยกว่าและหนาแน่นน้อยกว่าป่าดิบชื้น แต่โครงสร้างยังคล้ายกัน ต้นไม้สูง ๆ บางส่วนผลัดใบในหน้าแล้ง 2) ป่าผลัดใบชื้น ซึ่งที่เมืองไทย กรมป่าไม้ของเราเรียกว่าป่าเบญจพรรณ ตามจำนวนพันธุ์ไม้เศรษฐกิจทำชนิดที่ตลาดไม่ให้ค่าสูง ยอดไม้ที่เชื่อมกันเป็นหลังคาป่าไม่หนาแน่นนัก แต่ยังเป็นป่าค่อนข้างทึบ มีไผ่มาก ต้นไม้กว่าครึ่งผลัดใบในหน้าแล้ง 3) ป่าผลัดใบแล้ง กรมป่าไม้ของเราเรียกว่าป่าเต็งรัง ตามชื่อไม้เศรษฐกิจเช่นเดิม เป็นป่าโปร่ง ต้นไม้มักไม่สูงเกิน 25 เมตร ขึ้นค่อนข้างห่าง แต่ยอดไม้ยังเชื่อมติดถึงกัน แดดส่องถึงพื้นป่าได้มากและมีหญ้าขึ้นหนาแน่น ในหน้าแล้ง ต้นไม้ผลัดใบหมดหรือเกือบหมด และ 4) ป่าหนาม มีไม้หนามเตี้ย ๆ ขึ้นใกล้ ๆ กัน แต่ยอดไม้ไม่ติดกันเป็นผืน เป็นป่าที่แล้งมาก หญ้ามักขึ้นห่อหุ้ม ไม้หนาแน่น อย่างในป่าผลัดใบแล้ง

ป่ามรสุม เหล่านี้สามารถพบขึ้นในพื้นที่เดียวกันได้ ถ้าพื้นที่นั้นมีลักษณะดินที่หลากหลายสามารถอุ้มน้ำได้มาก น้อยต่างกัน แต่โดยทั่วไป ป่าดิบแล้งและป่าผลัดใบชื้น จะพบในพื้นที่ที่ฝนตก 1500-2000 มิลลิเมตรต่อปี ช่วงแล้งยาวนาน 4-6 เดือน ป่าผลัดใบแล้งพบในพื้นที่ที่ฝนตก 1000-1500 มิลลิเมตรต่อปี ช่วงแล้งยาวนาน 5-7 เดือน บนดินตื้นและไม่อุ้มน้ำ ส่วนป่าหนามพบในพื้นที่ที่ฝนตกน้อยกว่า 1500 มิลลิเมตรต่อปี ช่วงแล้งยาวนานถึง 7 หรือกว่า 9 เดือน ถ้าแล้งกว่านี้ ต้นไม้จะขึ้นได้ยากสภาพป่าจะหมดไปเหลือแต่หญ้าขึ้นเป็นหย่อม ๆ จนถึงทะเลทราย

อย่างไรก็ตาม บ่อยครั้ง คำว่า ป่ามรสุม จะหมายถึงป่าผลัดใบชื้นหรือป่าดิบแล้งที่แล้งจัดจนมีลักษณะใกล้เคียงกับ ป่าผลัดใบชื้น เช่น ป่าดิบแล้งในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งในป่าตะวันตกของเมืองไทย

ป่ามรสุมเป็นป่าที่ถูกทำลายได้ง่าย โดยเฉพาะป่าดิบแล้งและป่าผลัดใบชื้น มันเป็นป่าที่ไม่ทนไฟมากนัก แต่ไฟไหม้ได้ง่ายในช่วงปลายหน้าแล้งที่ใบไม้บนพื้นป่าแห้งกรอบ และตามธรรมชาติไฟป่าอาจ

ไหม้เพียงบางปีที่แล้งจัด แต่ถ้าไหม้ถี่เป็นประจำ สังคมพืชจะเปลี่ยนไป ต้นไม้และกล้าไม้บางต้นเริ่มตายไป ป่าโปร่งขึ้น มีหญ้าขึ้นมากขึ้น เป็นเชื้อเพลิงที่ทำให้ไฟไหม้ง่ายขึ้นและรุนแรงขึ้น ซึ่งก็ทำให้ดินเสื่อมโทรมลง ขาดเศษสารอินทรีย์ที่อุ้มความชื้นและความอุดมสมบูรณ์ของดินไว้ และถูกชะล้างไหลได้ง่าย

นอกจากนั้น ป่าผลัดใบขึ้นยังแผ่ขยายได้ง่าย โดยไม่ใช้แรงหรือเวลามากนัก เมื่อเทียบกับการแผ่ขยายป่าดิบ เพราะนอกจากต้นไม้จะเล็กกว่า ป่าที่ถางแล้ว เผาที่เดียวก็พร้อมใช้เพาะปลูก และเนื่องจากป่าผลัดใบขึ้นยังชอบขึ้นในที่ที่ดิน ค่อนข้างลึกและเป็นด่างกำลังดี ป่าพวกนี้จึงเอาไปทำไร่ได้ดีกว่าป่าผลัดใบแล้งที่ขึ้นตามที่ดินเสื่อมโทรม

เดเนียล เจนเซน (Daniel H. Janzen) เกจินักนิเวศวิทยาป่าเขตร้อนชาวอเมริกาพูดไว้เมื่อสิบกว่าปีที่แล้ว ในยุคที่สาธารณชนทั่วไปกำลังเริ่มต้นตัวกับการทำลายป่าเขตร้อนว่า “ป่าฝน¹ ไม่ใช่ป่าเขตร้อนที่ถูกคุกคามมากที่สุด แต่เป็นพวกป่าแล้งในเขตร้อนที่จำต้องรับภัยรุกรานไป”

ปัจจุบัน ป่ามรสุมในติมอร์ตะวันออกถูกรบกวนไปมาก จนเราไม่สามารถพูดได้เต็มปากว่า ลักษณะสังคมพืชดั้งเดิมเป็นอย่างไรแน่ นอกจากบันทึกสองฉบับที่พูดถึงป่าผลัดใบขึ้นในติมอร์ว่ามีต้นประดู่บ้าน (*Pterocarpus indicus*) และต้นตะคร้อ (*Schleichera oleosa*) เป็นไม้เด่นผสมผสานกับไม้อื่น ๆ อย่าง ไม้จันทร์หอม (*Santalum album*) กระติง หรือตังหน (*Calophyllum teysmannii*) ลำป้าง (*Pterospermum diversifolium*) ลำโรง (*Sterculia foetida*) กระถิน (*Acacia* spp) และยูคาลิปตัส (*Eucalyptus* spp) ชนิดต่าง ๆ แต่ประดู่บ้านได้หายไปเกือบหมดตั้งแต่ในช่วงทศวรรษ 1950 เช่นเดียวกับไม้มีค่าอื่น ๆ อีกหลายชนิดที่กลายเป็นไม้หายากในปัจจุบัน อย่างลำโรง กระติง และต้นโพธิสัตว์ (*Aleurites moluccana*) ที่เมล็ดใช้ สะกัดน้ำมันต่าง ๆ เช่น ทาสีทาเรือ ลงเงา ฯลฯ และโดยเฉพาะไม้จันทร์หอม ที่ถูกโปรตุเกสตัดขายให้กับประเทศจีนตลอดหลายร้อยปีที่ครอบครองติมอร์ตะวันออก นอกจากนี้ ไม้มีค่าเหล่านี้ส่วนมากยังไม่ค่อยทนไฟ จนไม่อาจสรุปได้ว่า สาเหตุที่ไม้เหล่านี้สูญหายไปจากเกาะติมอร์ แคไหนดเป็นเพราะถูกมนุษย์ใช้ประโยชน์มากเกินไป และแคไหนดเป็นเพราะถูกไฟไหม้มากเกินไป

วิลเลียม เดมเปียร์ (William Dampier) โจรสลัดและนักสำรวจชาวอังกฤษ พูดถึงไฟป่าในติมอร์ในปี ค.ศ. 1699 ว่า “ติมอร์นั้นเหมือนตารางหมากรุกทุ่งหญ้าสะวันนาสลับกับดงไม้ ชาวติมอร์ไม่ลงทุนลงแรงถางป่ามากมาย พอถึงหน้าแล้ง ก็แค่จุดไฟเผาพงหญ้าพงไม้ที่แห้งเหี่ยว แค่นี้ก็พอทำอะไรในหน้าฝนได้แล้ว ไร่ติมอร์เป็นไร่ขั้นแล้ว แต่พวกเขาไม่แคร์ เขาสนุกกับการล่าสัตว์มากกว่า

และก็เช่นเดียวกับคนไทย ชาวติมอร์ใช้ไฟล่าสัตว์และหาของป่า และคงทำอย่างนี้มาก่อนเริ่มเพาะปลูกแล้ว

ไฟป่าเป็นตัวละครประจำโรง เกิดทั่วไปทุกปี ใครทนไฟได้ก็อยู่ได้

จึงไม่แปลกที่ต้นไม้ทนไฟไม่กี่ชนิดอย่างยูคาลิปตัสและกระถิน จะเป็นไม้เด่นในติมอร์ ขึ้นเป็นดงไม้โปร่ง ๆ บนทุ่งหญ้า จนดูเหมือนอยู่ในออสเตรเลียหรือแอฟริกา เพียงแต่มีกวางติมอร์เดินเล่นในป่าแทนจิงโจ้หรือยีราฟเท่านั้นเอง

¹ คือ rainforest หมายถึงป่าดิบชื้น ซึ่งเป็นตัวแทนป่าเขตร้อนที่ชาวโลกรู้จักจากทีวี

ดงไม้สะวันนาซึ่งประกอบด้วยไม้ทนไฟพวกนี้เห็นกันอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะทางเหนือที่คณะผู้เขียนได้ไปมา ในขณะที่ตามพื้นราบชายฝั่งจะเป็นดงลาน (*Corypha utan*) หรือตาลโตนด (*Borassus flabellifer*) เสียมาก ป่าล้มพวกนี้ทนแล้ง ได้เป็นเวลานานหลายเดือน และมีประโยชน์มาก ทั้งใช้กิน ทำรั้ว ตลอดจนสารพัดของใช้มากมาย แต่ก่อนยังใช้ทำร่ม ใบลาน เอามาเย็บให้หุบได้กางได้ (ภาพที่ 1)

ดงสนประดิพัทธ์ (*Casuarina junghuhniana*) จะขึ้นตามพื้นราบที่ชุ่มชื้นกว่า เช่นที่ราบริมแม่น้ำ ดังที่พบเห็นกันระหว่างมานาตูโตและบาวกาว หรือตามชายฝั่งทางใต้ แต่ถ้าเป็นดินน้ำขังบ่อย ๆ ดงมะขามจะขึ้นมายึดครองแทน

แต่ต้นไม้ชนิดที่ขึ้นทั่วไปจริง ๆ ตามเนินเขาก็เป็นดงยูคาลิปตัสและกระถิน มีอยู่สองชนิดที่โดดเด่นที่สุด ได้แก่ ยูคาลิปตัสขาว (*Eucalyptus alba*) และกระถินเปลือกขาวที่ไทยเราเรียกว่า แฉลบแดง (*Acacia leucophloea*) บางครั้ง ก็ขึ้นโดด ๆ ไม่ปนกัน บางครั้งก็ขึ้นผสมกันกับมะขามด้วย โดยเฉพาะตามที่ชันมีหินโผล่เต็มไปหมด ถ้าไม้โทรมมากจะมีลักษณะเป็นป่าผลัดใบแล้งโปร่ง ๆ เหมือนกับป่าเต็งรังอีสานบ้านเฮา

เท่าที่เห็นมากับตา ดงตาลและดงลานยังมีสุขภาพดี คือ มีต้นไม้หลายรุ่นขึ้นทดแทน แต่ดงไม้สะวันนาที่เห็น ไม่มีกล้าไม้ใหม่ ๆ ขึ้นเลย แสดงว่าแม้แต่ไม้ทนไฟอย่างไม้สะวันนาพวกนี้ ก็ถูกไฟไหม้มากเกินไป จนต้นไม้รุ่นใหม่โตขึ้นมาทดแทนไม่ทัน

อย่างไรก็ตาม ป่าโปร่งและทุ่งหญ้าที่มีพืชล้มลุกที่สามารถหลบแล้งหลบไฟมุดซ่อนอยู่ในดินในหน้าแล้งขึ้นกันมาก เช่น กล้วยไม้ดินหลายชนิดอย่างเอื้องดินกบ (*Pecteilis susannae*) เป็นกล้วยไม้ดินสีขาว สูงกว่าหนึ่งเมตร มีกระเปาะน้ำหวานยาวลึกถึง 10-12 เซนติเมตร ซึ่งเฮนรี ฟอর্বส์ (Henri Forbes) นักพฤกษศาสตร์ผู้สำรวจพืชติมอร์ตะวันออก ในช่วงใกล้ ๆ กันกับที่วอลเลซสำรวจสัตว์ พบว่ามีผีเสื้อกลางคืนปากยาวอยู่สองชนิดในวงศ์ Noctuidae ที่ผสมเกสรให้ได้ แต่ที่มีชื่อที่สุดก็ได้แก่ “มหาพลับพลึงติมอร์” (Grand Timor Lily, *Gloriosa superba*) ซึ่งขึ้นตามพื้นที่ชื้นแฉะกว่าจึงพบตามดงไผ่ทางเขาซีกใต้มากกว่าทางเหนือ

การทำไร่เลื่อนลอยในป่าผลัดใบขึ้น นอกจากจะแปรป่าบางแห่งไปเป็นทุ่งหญ้าแล้ว ยังทำให้เกิดสังคมพืช อีกประเภท หนึ่งที่คนอินโดนีเซียเรียกกันว่า “เบลูคาร์” (Belukar) เป็นพงพุ่มไม้รกทึบสูงประมาณ 3-5 เมตร ประกอบไปด้วยไม้พุ่ม และต้นไม้แคระที่แตกกิ่งเล็ก ๆ จากลำต้นที่ถูกฟันหรือบางครั้งอาจเป็นดงไผ่เตี้ย ๆ เบลูคาร์หลายแห่งขึ้นกันหนาแน่น จนต้นไม้ต้นใหม่ ๆ ไม่สามารถแตกเมล็ดงอกพ้นขึ้นมาได้ ประเมินกันว่าติมอร์ตะวันออกมีพื้นที่เบลูคาร์มากถึง 3,880 ตารางกิโลเมตรหรือร้อยละ 26 ของพื้นที่ประเทศ

แม้ว่าสภาพป่ามรสุมจะเปลี่ยนไปมาก แต่ป่างาม ๆ ก็พอมีหลงเหลืออยู่บ้างตามร่องน้ำในหุบชัน ไม้ไม่ค่อยทนไฟของ ป่าดิบแล้งหรือป่าผลัดใบขึ้นดั้งเดิมยังคงขึ้นอยู่ นอกเหนือจากรายการที่ร่ายมาแล้ว ในตอนต้น ยังมีกระถินพิมาน (*Acacia tomentosa*) กางหลวง (*Albizia chinensis*) คาง (*Albizia lebbeckoides*) ชิงชันอินเดีย (*Dalbergia latifolia*) หว้า (*Eugenia* spp) ไทรและมะเดื่อหลายชนิด (*Ficus* spp) และแม้แต่หวาย (*Calamus* spp) คนไทยโผล่ไปเห็น ป่าติมอร์อย่างนี้ จะรู้สึกคุ้นตาไปหมด

เพราะต้นไม้เด่น ๆ ส่วนใหญ่เป็นไม้เอเชียที่พบได้ตามป่ามรสุมของอินเดียและพม่าหรือไทย มากกว่าพันธุ์ไม้ออสเตรเลียหลายเท่าตัว

แล้วไม้ป่าผลัดใบพวกนี้เดินทางจากไทย ข้ามแดนป่าดิบชื้นอะนกว้างใหญ่ของมาเลเซีย สุมาตรา และบอร์เนียว มาถึงเกาะชวาและนุสาเตงการ่าได้อย่างไร

ในยุคน้ำแข็ง อากาศไม่เพียงแต่เย็นลง แต่ยังแห้งแล้งกว่าในปัจจุบันด้วย เพราะฉะนั้น แม้ว่าป่าดิบเขาในสมัยนั้นจะขึ้นอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าที่มันอยู่ในวันนี้ และมีอาณาเขตที่กว้างกว่าเดี๋ยวนี้ แต่ป่าดิบพื้นล่างกลับต้องหดตัวอยู่ตามหย่อมที่ได้รับความชื้นเต็มที่เท่านั้น ในขณะที่ป่าแล้งแผ่อาณาเขตกว้างไกลกว่าในปัจจุบัน เป็นแนวป่ามรสุมที่เชื่อมต่อกับเมืองไทย ผ่านทะเลซุนด้าต่อไปถึงเกาะชวา จากนั้นก็เพียงข้ามแนวเกาะซุนดาน้อยที่เรียงติด ๆ กันจนถึงเกาะติมอร์

ป่าภูเขา

ภูมิอากาศเปลี่ยนไปตามความสูง อุณหภูมิจะลดลง 1 องศาเซลเซียสทุก ๆ 100 เมตร พร้อมกับอากาศชื้นขึ้น จนเมื่อถึงราว 1,000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลสังคมพืชจะเริ่มเปลี่ยนไป เป็นป่าดิบที่ทึบน้อยลง แต่มีละอองน้ำ ในอากาศมากขึ้น มีพืชขึ้นตามกิ่งไม้มากขึ้น ในเอเชียอาคเนย์ไม้เด่นจะเป็นพวกไม้ก่อ คือพวกไธสและเกาลัด ออกผลเป็นลูกนัทใส่หมวกที่ตัวชี้ปม้งในการตุนชอบกิน เมล็ดพวกนี้แพร่พันธุ์โดยกระรอก โอกาสที่จะขยายพันธุ์ ข้ามเกาะจึงน่าจะน้อยกว่าพืชที่ขยายพันธุ์โดยสัตว์บินได้อย่างค้างคาว ซึ่งอาจเป็นเหตุผลหนึ่งว่าทำไมป่าภูเขาใน หมู่เกาะซุนดาน้อยและติมอร์ จึงไม่มีไม้ก่อภูเขาเลย

ป่าธรรมชาติดั้งเดิมบนภูเขาติมอร์ตะวันออกมีไม้ทนไฟและไม่ทนไฟขึ้นปนกัน แต่ไม่หลากหลายชนิดนัก ข้างยังเป็นป่าภูเขาที่แล้งที่สุดในภูมิภาค ไฟจึงไหม้ได้ง่ายมาก ทำให้ไม้ทนไฟอย่างสนชีกโลกได้จากออสเตรเลีย พวกที่เราเรียกว่า พญาไม้ (*Dacrycarpus imbricatus*) ต้นจิกเขา (*Palaquium* spp) และต้นงาไซ (*Planchonella* spp) หายไปเสียมาก เปิดทางให้สนประติพัทธ์ (*Casuarina junghuhniana*) และยูคาลิปตัสเข้าครอง

สนประติพัทธ์เป็นไม้ออสเตรเลียซึ่งขึ้นไปทั่วเขาในหมู่เกาะอินโดนีเซีย และจะขึ้นเป็นดงถ้าพื้นที่นั้นถูกรบกวน โดยเฉพาะถ้าถูกเผาเป็นประจำ เพราะมันจะงอกเมล็ดได้เฉพาะหลังไฟไหม้ได้ร่มต้นแม่ของมันเอง ส่วนยูคาลิปตัส ที่ยึดครองเขาติมอร์มีชื่อภาษาวิทยาศาสตร์ว่า *Eucalyptus urophylla* แปลตรง ๆ เป็นไทยได้ว่า “ยูคาลิปตัสใบมีหาง” แต่เนื่องจากมันเป็นยูคาลิปตัสเฉพาะถิ่น พบเฉพาะบนเกาะติมอร์และเกาะเวตาร์เพื่อนบ้าน (ซึ่งจริง ๆ แล้วเชื่อมติด เป็นเกาะเดียวกันในสมัยยุคน้ำแข็ง) ได้รับเลือกให้เป็นไม้ประจำชาติติมอร์ตะวันออก จึงขอถือวิสาสะเรียกมันว่า “ยูคาลิปตัสติมอร์”

ดงยูคาลิปตัสติมอร์กำลังเป็นที่สนใจขององค์กรอนุรักษ์นานาชาติอย่างกองทุนสัตว์ป่าโลก (WWF, World Wide Fund for Nature) ผู้ได้หมายตาตงใหญ่ที่สุดบนเขามูตัส (Mutis) ในติมอร์ตะวันตกให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ ส่วนเขาดาทามัยเลา (Tatamailau) ในติมอร์ตะวันออกเองก็มีดงยูคาลิปตัสติมอร์ที่งามไม่น้อยเช่นเดียวกัน ต้นไม้ชนิดนี้บางครั้งสูงถึง 55 เมตร แต่ในพื้นที่สูงมากมันอาจโตเพียงไม่กี่เมตรเท่านั้น

ภูเขาในเขตร้อนมักมีแนวเมฆลอยอยู่ในระดับ 1500-1800 เมตรขึ้นไปเป็นประจำทุกวัน และในที่ชุ่มชื้นมาก ๆ เมฆนี้จะอยู่เกือบตลอดวัน เพราะอากาศร้อนที่ลอยตัวขึ้นตามลาดเขา จะกลั่นตัวเป็น

ละอองน้ำในระดับนี้ ป่าภูเขาในแนวนี้จึงขึ้นมากเป็นพิเศษ มีมอสขึ้นเต็ม ทั้งบนดิน และตามกิ่งก้าน ต้นไม้ เราเรียกป่าแบบนี้ว่า ป่าเมฆ หรือป่ามอส

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการป่าไม้หลายคนยืนยันว่าติมอร์ตะวันออกไม่มีป่ามอส เพราะอากาศแห้งจัดจนไม่มีความชื้นในอากาศเพียงพอจะกลั่นตัวเป็นเมฆ แนวเมฆที่เกิดขึ้นบนเขาจะจับตัวอยู่ไม่นานนัก ในแต่ละวัน ยิ่งเข้าหน้าแล้ง ระยะเวลาที่มีแนวเมฆปกคลุมยิ่งสั้นลง ๆ ทุกวัน จนถึงช่วงที่แล้งจัด แนวเมฆจะหายไป

ในทางกลับกันนายราย ชินเนตตี ผู้สำรวจป่าติมอร์ในปี ค.ศ.1950 บอกว่าบนนี้ฝนตกชุกชุ่มชื้นเหลือเกิน “เดินกันบนพรมมอสนุ่ม ๆ ที่อุ้มน้ำไว้เต็ม”

เป็นได้ว่า นายราย ชินเนตตี เห็นป่ามอสนั้นในหน้าฝนเมื่อ 50 ปีก่อน ซึ่งปัจจุบันอาจถูกไฟไหม้เสียหายไปมาก จนแห้งแล้งเสื่อมโทรมหมดสภาพป่าเดิม มีหญ้าเข้ามาขึ้นแทนมอสดังที่เกิดขึ้นกับป่าหลายแห่งในเมืองไทย บันทึกหลายฉบับก็กล่าวถึงการแผ้วถางป่าบนเขาสูง เหมือนเป็นสิ่งปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นในติมอร์ เช่น เขาเปอร์ดีโด (Perdido) ที่เคยปกคลุมไปด้วยป่าพญาไม้ผสมกับไม้ภูเขาอื่น ๆ ในทศวรรษ 1950 ก็ถูกแปรสภาพเป็นพื้นที่เกษตร ไปเรียบร้อยแล้วในปัจจุบัน วอลเลซถึงกับบอกว่า ในระดับ 1800-2000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ซึ่งควรเป็นแนว ป่ามอสนั้น “ถ้าไม่ปกคลุมไปด้วยหญ้าหยาบ ๆ ก็โล้นเกลี้ยงไปเลยทีเดียว”

บนยอดสูงสุดราว 2,700-2,900 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ต้นไม้มักจะเตี้ยมาก มีลักษณะเป็นพุ่มไม้กิ่งก้านหัก ๆ งอ ๆ และมีพืชล้มลุกที่ปกติพบขึ้นในเขตอบอุ่นขึ้นกันมาก เช่น ดอกบัตเตอร์คัพ หรือ “ดอกถ้วยเนย” วงศ์ Ranunculaceae คาดว่าดอกไม้ภูเขาเหล่านี้ ส่วนใหญ่น่าจะเป็นสายพันธุ์เอเชีย/ หิมาลัย มากกว่าสายออสเตรเลีย เช่นเดียวกับพืชในระดับล่าง นอกจากนี้ ยังมีพืชเฉพาะถิ่นของภูเขาติมอร์เองด้วย เช่น *Vaccinium timorensis*

ก็เป็นเรื่องที่ต้องสำรวจกันต่อไป

สังคมพืชชายฝั่ง

ชนิดพืชที่ขึ้นตามชายฝั่งทะเลติมอร์ไม่ต่างไปจากที่เห็น ๆ กันในเอเชียทั่วไป เพราะพืชเหล่านี้กระจายเมล็ดข้ามทะเลและมหาสมุทร ปรับตัวให้ทนน้ำเกลือหรือน้ำกร่อยได้ดี ทั้งยังทนความแปรปรวนของสภาพแวดล้อมชายฝั่งได้ดีอีกด้วย

ป่าชายหาด

สังคมพืชชายหาดต่างไปตามความชื้นที่ได้รับ ป่าชายหาดทางซีกใต้ได้รับฝนมากกว่า มีต้นไม้ขึ้นหลากหลายชนิด เช่น หูกวาง เตยทะเล ตีนเป็ดทะเล สารภีทะเล จิกเล ทางซีกเหนือเป็นแนวหญ้าชายหาดผสมกับไม้บางชนิดจากป่ามรสุมที่ทนแล้งทนไฟได้อย่างยูคาลิปตัส และพืชทนแล้งที่พบขึ้นตามทะเลทรายอย่าง กระบองเพชร เสม้า และหางจระเข้ คล้าย ๆ กับหาดแฉะอะและหัวหินเมื่อ 30 ปีก่อน ดงตาลและดงลานพบขึ้นทั่วไป ตามชายหาดทั้งในฝั่งเหนือและฝั่งใต้

ป่าชายเลน

เนื่องจากชายฝั่งติมอร์ไม่ค่อยโค้งเว้าหลบแรงปะทะจากมหาสมุทร กลับเปิดหน้าสู่ทะเลเสียมาก ป่าชายเลน จึงมีอยู่น้อย ส่วนใหญ่ขึ้นเป็นหย่อมตามปากแม่น้ำและบึงชายฝั่งทางด้านเหนือ อาณาเขตไม่

กว้างขวางนัก และไม่จัดว่า เป็นป่าชายเลนที่งามเท่าไร เพราะดินฝั่งนี้โดยมากเป็นดินหินปูน พัฒนาขึ้นมาจากซากปะการังที่ทับถมไว้ ไม่ค่อยเหมาะต่อการเจริญเติบโตของป่าชายเลน ในปี ค.ศ.1950 ชินเตี๊ประมาณว่าติมอร์ตะวันออกมีพื้นที่ป่าชายเลนอยู่ราว 7,500 เอเคอร์

ป่าชายเลนเป็นระบบนิเวศที่ออกจะทนมือทนดิน แต่ปัจจุบัน พื้นที่ป่าชายเลนหลายแห่งได้ถูกเปลี่ยนสภาพไปเป็นสวนมะพร้าว

ทะเล

นอกจากป่าชายเลนแล้ว ทะเลตื้น ๆ ตามชายฝั่งยังประกอบไปด้วยดงหญ้าทะเลและแนวปะการัง ระบบนิเวศชายฝั่งทั้งสามประเภท ล้วนมีบทบาทสำคัญต่อวงจรชีวิต และระบบอาหารของสัตว์น้ำในทะเลและมหาสมุทร

หญ้าทะเล

หญ้าทะเลมีขึ้นเป็นหย่อมเล็ก ๆ ตามอ่าวที่ปิดกั้นคลื่นลม ไม่มีการสำรวจหรือบันทึกใด ๆ แต่คาดว่าน่าจะพบทาง ฟากเหนือมากกว่าใต้

ปะการัง

แนวปะการังที่พบในติมอร์ตะวันออก เป็นพวก “Fringing reefs” เสียส่วนใหญ่ ซึ่งขึ้นเกือบจะติดหาดตามแนวชายฝั่ง โดยมากอยู่ทางฝั่งเหนือ ลือกันว่าไม่ได้สวยงามสักเท่าไรนัก

ทะเลลึก

น่านน้ำส่วนใหญ่ของติมอร์เป็นทะเลลึกที่ขาดการสำรวจ แต่เป็นที่รู้กันทั่วไปว่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก สัตว์น้ำที่สำคัญรวมถึง ปลาทูน่า ปลาโอ ปลานวลจันทร์ทะเล ปลากระพง ปลาอินทรี ปลาเทรี ตลอดจน กุ้งทะเล ปลาหมึก และปลิงทะเลหลากหลายชนิด

คนกับสิ่งแวดล้อมในติมอร์ตะวันออก

ทุกวันนี้ นักวิชาการป่าไม้ยังคงถกเถียงกันถึงที่มาของทุ่งหญ้าและดงไม้สะวันนาในอินโดนีเซียและติมอร์ ส่วนใหญ่เชื่อ กันว่ามันไม่ใช่สังคมพืชตามธรรมชาติดั้งเดิม หากเป็นป่ามรสุมที่ถูกแปรสภาพด้วยไฟที่คนจุด แต่นักภูมิศาสตร์บางคน ก็เชื่อว่าทุ่งหญ้าตามธรรมชาติดั้งเดิมนั้นมีอยู่ เพียงว่าไฟและการแผ้วถางป่าช่วยให้มันแผ่อาณาเขตได้กว้างไกล เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นมานานมากแล้ว ตั้งแต่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์

แต่ไม่ว่าต้นตอทุ่งหญ้าเขตร้อนของเอเชียอาคเนย์จะเป็นอย่างไร ที่แน่ ๆ คือ คนมีบทบาทสัมพันธ์กับป่าแถบนี้ และได้ส่งผลกระทบเป็นอย่างมากมาเป็นเวลาช้านาน

ยุคก่อนอาณานิคม

หลักฐานทางโบราณคดีเก่าแก่ที่สุดในติมอร์ตะวันออกย้อนกลับไปถึงสมัยมนุษย์ลิงหลังตรง Homo erectus เมื่อ 0.5-1 ล้านปีก่อน เป็นสายพันธุ์มนุษย์ชนิดแรกที่เรารู้แน่ชัดว่ารู้จักจุดและใช้ไฟ ทั้งไฟบ้าน ดังซากกองไฟที่พบในถ้ำ และคงจะไฟป่าด้วย เพื่อล่าสัตว์ หาของป่า และปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมตามความสะดวกและความต้องการของคนจึงนับว่าเป็นพันธุ์มนุษย์ชนิดแรกที่มีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมได้อย่างรุนแรงและกว้างขวาง เพราะนอกจากจะเผาพืชโดยตรงแล้ว

ไฟยังเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของดิน จึงไม่แปลกที่เรณูในชั้นดินที่พบกันทั่วไปในพื้นที่อื่น ๆ ในโลก แสดงให้เห็นว่าหญ้าได้ขยายอาณาเขตบุกกรุกป่าไม้ไปกว้างไกลในช่วงนี้

ตาราง 2: หลักฐานโบราณคดีในติมอร์ตะวันออก (ที่มา: Glover, 1986; Monk et al, 1997)

จำนวนปีที่ผ่านมา	หลักฐานโบราณคดี
หลัง 3,000	เริ่มเลิกใช้เครื่องมือเศษหินกระเทาะ โดยอาจจะหันมาใช้ไม้กับเครื่องมือโลหะแทน
3,500	พบเครื่องมือเศษหินกระเทาะในปริมาณที่หนาแน่นมาก ซึ่งอาจจะสะท้อนการขยายจำนวน ประชากรอย่างรวดเร็ว
4,500-5,520(ยุคสังคมเกษตร)	พบเครื่องปั้นดินเผาแบบง่าย ๆ เครื่องประดับและเบ็ดปลาทำจากเปลือกหอย หมู และแพะถูกนำเข้ามามากตามด้วยสัตว์ป่าต่างถิ่น ได้แก่ ชะมด ลิง และกวาง จากตะวันตก และตัวกระดูกจากหมูเกะมาลูกูหรือเกะนิวกินีทางด้านตะวันออก สัตว์เหล่านี้เข้ามาแทนที่สัตว์พื้นเมืองดั้งเดิมหลายชนิด
7,000	พบร่องรอยการใช้พื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้นและดีขึ้น
8,000	พบเซร่อนหินที่ใช้ปักฟิงอย่างต่อเนื่องตลอดหลายพันปีจนถึง 500 ปีก่อน แต่เดิมใช้โดยมนุษย์ยุคหิน สังคมที่พึ่งการเก็บของป่าล่าสัตว์ มีเครื่องมือหินทั้งไว้มาก รวมทั้งเศษกระดูกนก หนู/กระรอกพื้นเมือง ค้างคาว ปลา สัตว์เลี้ยงคานและเปลือกหอยจำนวนมาก
10,000-14,000 (ยุคหินเก่า,มนุษย์ปัจจุบัน Homo sapiens)	พบเครื่องมือหินจำนวนมากที่บาวกาวและเวนิลาเล รวมทั้งซากพืชและสัตว์ตามที่อยู่อาศัย ซากพืช ได้แก่ ไม้ หมากรู เชื้อข้าวพระเจ้า (Celtis) เตื่อย (Coix lachrym-jobi) โพธิ์สัตว์ (Aleurites) และ Inocarpus ซากสัตว์ ได้แก่ ค้างคาวกินผลไม้ ภูงักก่าและหนูยักษ์พื้นเมือง ซึ่งปัจจุบันสูญพันธุ์ไปแล้ว ซากปลาและหอยพบมากตามแหล่งอาศัยชายฝั่ง
0.5-1 ล้านปี (ยุคมนุษย์หลังตรง Homo erectus)	พบเครื่องมือหินในชั้นดินเก่าแก่ เป็นประเภทที่ประดิษฐ์และใช้กันในยุคสมัยของมนุษย์หลังตรง

Homo sapiens sapiens มนุษย์พันธุ์ปัจจุบันเริ่มอพยพจากเอเชียอาคเนย์สู่หมู่เกาะอินโดนีเซีย ตั้งแต่ 40,000 ปีก่อน และหากินบนเกาะติมอร์อย่างน้อย 10,000 ปีมาแล้ว (ตารางที่ 2) ตามด้วยคนกลุ่มใหม่ ๆ ที่อพยพเข้ามาอีกหลายระลอก หลากภาษาวัฒนธรรม พร้อมกับนำเอาเทคโนโลยีใหม่ ๆ พืชและสัตว์ชนิดใหม่ ๆ ตลอดจนวิถีชีวิตใหม่ ๆ เข้ามา จนถึงทุกวันนี้ ติมอร์เป็นเกาะที่มีภาษามากที่สุดในละแวกนี้ คือ 14 ภาษา ซึ่งอาจแตกเป็นภาษาย่อย ๆ อีกถึงราว 30 ภาษา วิถีชีวิตใหม่ ๆ ที่เข้ามาบางครั้งก็รบกวนสภาพแวดล้อมท้องถิ่น ถึงกับทำให้สายพันธุ์ท้องถิ่นสูญพันธุ์ไปหลายครั้งหลายคราเด่นชัดที่สุด คือ เมื่อสังคมเกษตรเข้ามา

ถัดจากไฟแล้ว เทคโนโลยีที่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมากในเวลาต่อมาคือการเกษตร ซึ่งทยอยสู่ติมอร์ตั้งแต่ 5,000 กว่าปีก่อน นอกจากจะถางเผาพื้นที่ทำการเพาะปลูกแล้ว ยังนำเอาสัตว์เลี้ยงเข้ามาหลายชนิด เช่น หมู หมาบ้าน แพะ ตลอดจนสัตว์ป่าอย่างกวางและชะมด สันนิฐาน

กันว่า ชาวไรโนในยุคแรกเป็นคนสายพันธุ์ออสโตรนีเซีย ต่อมาจึงมีคนสายพันธุ์ปาปัวอพยพเข้ามาสมทบ คาดว่าได้นำตัวคัสคัส สัตว์มีกระเป๋าน้ำท้องจากนิวกินีมาด้วย

ที่น่าสนใจ คือ จากคำบอกเล่าต่อกันมา ชาวติมอร์ตะวันออกหลายเผ่าเองก็เชื่อกันว่า บรรพบุรุษของตนก็มีต้นตอมาจากดินแดนอินโดนีเซียและได้เข้ามาแทนที่ชนเผ่าเดิมและสัตว์ป่าท้องถิ่น

ในกระบวนสัตว์นำเข้าทั้งหมด ตัวที่ส่งผลกระทบรุนแรงที่สุดเห็นจะได้แก่แพะเลี้ยง สัตว์ที่มนุษย์เป็นผู้ผสมพันธุ์ขึ้นมาเอง จนอาจเรียกเล่น ๆ ได้ว่าเป็นสัตว์จีเอ็มโอรุ่นบุกเบิกเลยทีเดียว แม้ว่าแพะเลี้ยงจะเป็นโรงงานผลิตอาหารประเภทนมเนยแสนวิเศษ ทนอยู่ได้ทุกสภาพแวดล้อม แต่มันก็เป็นเครื่องยนต์กินพืชแสนมหัศจรรย์เช่นกัน กินได้ไม่เลือก กินเกือบทุกชนิด เกือบทุกส่วน ตั้งแต่รากพืช ต้นพืช จนแม้แต่ไม้โต ก็ยังสามารถป่ายป็นขึ้นไปกิน ใบบนยอดไม้ได้อีก จนทุกวันนี้ ชาวติมอร์ก็ยังนิยมเลี้ยงแพะอยู่ ทำให้ป่าในพื้นที่แห้งแล้งฟื้นตัวยากมากขึ้นไปอีก

วิถีชีวิตและเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อแผ่นดินติมอร์ เมื่อผ่านไปสักกระยะ อาจจะเป็นร้อยปีพันปี ทั้งคนและธรรมชาติก็มักจะปรับตัวเข้าสู่สมดุลใหม่ พอตั้งรับตั้งส่งกันได้ พืชที่อยู่รอดและเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดในพื้นที่ที่คนอาศัยอยู่จะเป็นพวกที่สามารถปรับตัวให้อยู่ได้กับพฤติกรรมของคนในระดับหนึ่ง ฝ่ายคนก็ปรับเทคนิคและพัฒนาการจัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้พอใช้ได้ยั่งยืนในสังคม มีกฎของชุมชนคล้ายกับชุดของไทยที่ภาษาอินโดนีเซียเรียกกันว่า “อดัต” (adat) เป็นหลักปฏิบัติ อิงอยู่กับระบบความเชื่อนับถือผีและวิญญาณบรรพบุรุษ มีผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้ควบคุมดูแล ด้วยเชื่อว่าบรรพบุรุษดั้งเดิมมีความรู้ในวิถีและรายละเอียดของธรรมชาติที่ลึกซึ้งและกว้างขวางกว่าคนยุคต่อมาหลายเท่าตัว

อดัตจึงแบ่งได้เป็นสองประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ 1) พื้นที่สัตว์และของป่าที่หวงห้าม ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กับ 2) พื้นที่สัตว์และของป่าที่ใช้ประโยชน์ตามกติกาที่วางไว้ เช่น สิทธิความเป็นเจ้าของรังผึ้ง กำหนดไว้ให้แก่วัยรุ่นเป็นผู้เป็นคนแรกหรือตามการพิจารณาความกันเป็นกรณีโดยผู้เฒ่าที่เป็นผู้นำอดัต เช่น เมื่อจำเป็นต้องพิจารณาการเปิดพื้นที่ป่าใหม่ เป็นต้น

พื้นที่หวงห้ามนั้นรวมถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ภาษาพื้นเมืองเรียกกันว่า “ลูลี” (luli) ไร่ด้วย มักจะเป็นบริเวณแหล่งน้ำ เช่น ยอดเขา ป่าต้นน้ำและป่าริมฝั่งน้ำ ป่าศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ถือว่าเป็นของขวัญจากบรรพบุรุษ นอกจากนี้ พื้นที่หวงห้ามยัง รวมป่าเก่าหรือป่าทดแทนที่พื้นตัวจนงาม ป่าหวงห้ามประเภทหลังนี้ บางครั้ง ก็มีการพิจารณานำมาใช้เมื่อจำเป็น เช่น เมื่อจำนวนคนเพิ่มขึ้นในพื้นที่ที่จำกัดและครอบครัวใหม่ต้องการที่ทำไร่ อย่างไรก็ตาม นักธรรมชาติมนุษยวิทยาบางคน เช่น โลอัล วัตสัน (Lyal Watson) มองเห็นกระบวนการควบคุมประชากรมนุษย์ในอินโดนีเซียและนิวกินี แฝงอยู่ในวัฒนธรรมการฆ่ากันระหว่างชนเผ่าบางแห่ง เป็นต้นว่า วัฒนธรรมการล่าหัว ซึ่งแต่เดิมมีกติกาในการสร้างตัวตายตัวแทน ผิดกับการฆ่าแบบมะกันโรคจิต บุกลาตป็นกลคนกินเบอร์เกอร์ในร้านแม็คโดนัลด์

คงไม่ต้องสงสัยว่าเหตุผลสำคัญที่อยู่เบื้องหลังกฎอดัตในการจำแนกพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และกติกาการใช้ของป่านั้น เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากร ระบบนิเวศและการดูแลแหล่งน้ำ อันเป็นทรัพยากรจำกัดมากในติมอร์ตะวันออก แต่ในความรู้สึกทั่ว ๆ ไปที่คนมีต่อป่าและทำให้เคารพป่าเก่าหรือป่าสมบูรณ์ คือ ความกลัวป่าและผีป่า ถ้ามีเหตุจำเป็นต้องเดินทางผ่านก็ต้องทำการขอความคุ้มครองจากผีบรรพบุรุษและเจ้าป่า ซึ่งออกจะคล้ายกับความเชื่อเดิมของคนไทย หรือสังคมเกษตรดั้งเดิมในหลาย ๆ วัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากทัศนคติของคนป่าแท้ ๆ อย่างอะบอริจินิสชาวพื้นเมืองในออสเตรเลีย หรืออินเดียนแดงในอเมริกาเหนือ ผู้เคารพในเจ้าที่และวิญญาณของสรรพสิ่งในธรรมชาติ แต่จะมี

ความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นมิตรต่อกันและกัน มีวิญญาณที่เชื่อมต่อเป็นหนึ่งเดียวกันมากกว่าจะเห็นป่าเป็นแดนเถื่อนที่น่ากลัว

อย่างไรก็ตาม ในบางภาคีบรรพบุรุษของชาวติมอร์ก็อยู่ในร่างของสัตว์บางชนิด เช่น จระเข้ สัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามใครทำร้าย

ผู้ใดละเมิดกฎอดัด ผู้นั้นจะมีอันเป็นไป ถ้าผีเจ้าไม้ลงโทษ ก็ถูกสังคมเมิน กลายเป็นตัวแปลก แยก ตัวยี้แห่งหมู่บ้าน

ฉะนั้น วอลเลซจึงพูดถึง “ปอมมาลี” (pomali) หรือวิญญาณต้องห้ามในระบบอดัดบนเกาะติมอร์ว่าเป็นเครื่องมือที่มั่งนั้ “ใช้กันทั่วไปในทุก ๆ โอกาส แคปิกไบลานไม้ก็ไบไวหน้าสวนเป็นยันต์ประกาศปกป้องพืชผลได้ดีพอ ๆ กับ ติดป้ายระวางกับดัก”

ระบบอดัดมีประสิทธิภาพในการปกครองชุมชนและดูแลสิ่งแวดล้อมในวัฒนธรรมชนเผ่าดั้งเดิม แต่จุดอ่อนสำคัญของระบบที่ยึดมั่นเชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่แบบนี้คือ ความล่าช้าในการปรับตัวต่อสถานการณ์ใหม่ ๆ

เมื่อวัฒนธรรมและอำนาจภายนอกเข้ามาแทรกแซง ระบบอดัดจึงเสื่อมสลายได้ง่าย

ยุคอาณานิคม

โปรตุเกสเข้าตั้งถิ่นฐานในติมอร์ตะวันออกตั้งแต่ปีค.ศ. 1520 และผลักดันเข้ายึดอำนาจกับดัชท์และอังกฤษมาตลอด หลายร้อยปีจนครอบครองอย่างเป็นทางการหลังสนธิสัญญาลิสบอนในปี ค.ศ.1859 จนถึง ค.ศ.1975 ได้ชื่อว่าเป็น “เจ้าอาณานิคมจอมขี้เกียจ” ไม่เคยพัฒนาประเทศ ไม่เคยดูแลทุกข์สุขของชาติได้ปกครองหรือแม้แต่ทุกข์สุขของชาวโปรตุเกสกันเอง เรื่องนี้ วอลเลซบรรยายภาพได้สั้สันติพอใช้ เมื่อเขาบันทึกถึงภาพการพัฒนาติมอร์ตามมุมมอง ของชาวอังกฤษหัวก้าวหน้าในปี ค.ศ. 1861 ไว้ว่า

“ดิลีเป็นเมืองที่ทุเรศที่สุด แม้เมื่อเทียบกับเมืองของดัชท์ที่จนที่สุดแล้วก็ตาม ทั้งบ้านและโบสถ์ทำด้วยฝาโคลนมุงแฝก มีแต่บ้านผู้ว่าที่พยายามตกแต่งบ้าง คือ สร้างเป็นบังกาโลทาสีขาว ลิงเดี่ยวที่แสดงความควิวิไลซ์ ได้แก่ การแต่งตัว ของเจ้าหน้าที่เป็นชุดสไตล์ยุโรปสีดำขาว โก้มาก ดูไม่สมน้ำสมเนื้อกับสถานที่เสียเลย..

ตัวเมืองนั้นล้อมรอบไปด้วยหนองบึงและชายเลน คนมาอยู่กันคั่นแรกโดนยุงกัดถึงกับจับไข้มาเลเรียตายอยู่ บ่อย ๆ... และแม้ว่าชาวยุโรปครั้งหนึ่งที่อยู่ในเมืองดิลีจะเป็นมาเลเรีย ออกอาการเป็นระยะ ๆ มาร่วม 300 ปีแล้ว แต่ก็ไม่มีใครคิดสร้างบ้านอยู่บนเขา ซึ่งถ้าเพียงสร้างถนนที่พอใช้ได้สักเส้นก็จะใช้เวลาแค่หนึ่งถึงครึ่งชั่วโมงเดินทางเข้าตัวเมือง

เป็นเรื่องน่าทึ่งที่มันฝรั่งและข้าวสาลีคุณภาพชั้นเลิศขึ้นได้ดีมากในระดับความสูง 3,000-3,500 ฟุต (900-1,000 เมตร) รสชาติดีกว่าของนำเข้าจากยุโรปหรืออเมริกาเป็นไหน ๆ ..กาแฟก็เจริญงอกงามในระดับ 1,000-2,000 ฟุต (300-600 เมตร)... แต่(โปรตุเกส)ก็ไม่คิดสร้างถนนสักกะไมล์เดียวหรือทำไร่สักกะหนึ่งเอเคอร์

การที่คนพื้นเมืองลุกขึ้นปลุกพืชนอกพวกนี้กันเองซึ่งเขาสนใจหลังม้ครั้งละไม่เท่าไร ลงเขาตามทางเดินเลวสุด ๆ เข้ามาขายที่ชายหาดในเมือง ในราคาแสนถูกแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของสิ่งที่สามารถ

ทำกันได้ที่นี้ เพียงถ้ามีการสร้างถนนดี ๆ มีการเข้าไปสอน สนับสนุนและดูแลทุกข์สุขของคนพื้นเมือง เกะก็อยู่ได้สบายบนเขา ม้าพันธุ์ที่เลี้ยงกันตามหมู่เกาะแถวนี้ก็หากินกันเองเป็นกึ่งสัตว์ป่าจึงดูเหมือนว่า ทั้ง ๆ ที่เกาะแห่งนี้จะโล้น แล้ง ปราศจากป่าเขตร้อนชื้นที่เห็นกันทั่วไป แต่มันกลับมีคุณสมบัติพิเศษที่จะเป็นแหล่ง ให้ผลผลิตทางเกษตรหลากหลายชนิดที่ชาวยุโรปต้องการซึ่งเกาะอื่น ๆ ผลิตไม่ได้และจำต้องนำเข้าข้ามโลกมา

แม้ว่าโปรตุเกสจะไม่ได้ใช้ทรัพยากรดินมอร์อย่างเต็มที่ แต่ไม่จันทน์หอม สินค้าสำคัญจากเกาะติมอร์ก็ถูกตัดไปมากจนเกือบหมด นอกจากนี้ยังพอมันบั่นทอนที่นำมาปะติดปะต่อจนคาดได้ว่า พื้นที่เกษตรขยายตัวขึ้นมากในยุคอาณานิคมโปรตุเกสนี้ ป่าบนภูเขาถูกทำลายไปมาก เพื่อปลูกพืชฝรั่งอย่างข้าวสาลีหรือพืชจากอเมริกาที่ฝรั่งกินกันตั้งแต่ค้นพบทวีปใหม่เมื่อ ค.ศ.1492 และนำเข้ามาติมอร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 อย่างมันฝรั่งและกาแฟ ส่วนข้าวโพดซึ่งก็นำเข้ามาพร้อม ๆ กันนั้นปลูกทั่วไปในพื้นที่ระดับต่ำและกลายเป็นพืชอาหารหลักอย่างหนึ่งของคนติมอร์เคียงข้างข้าว

ผู้เขียนไม่แน่ใจว่าโปรตุเกสมีเจตนาตั้งใจทำลายล้างระบบอดีตโดยตรงอย่างที่หมอสอนศาสนา และมหาอำนาจฝรั่งมุ่งทำกันที่ฮาวายและอเมริกาใต้หรือไม่ แต่ระบบอดีตก็ถูกกัดกร่อนไปอยู่ดี ส่วนหนึ่งเป็นเพราะระบบอดีตพึ่งสังคมปิดและมีลักษณะเฉพาะตัวสำหรับแต่ละหมู่บ้าน ไม่ใช่กฎที่สร้างร่วมกันระหว่างหมู่บ้าน เมื่อมีระบบราชการเข้ามาจัดการสร้างกติกาต่าง ๆ แทน ระบบอดีตจึงสลายได้ง่าย

เมื่ออินโดนีเซียยึดครองติมอร์ตะวันออกต่อจากโปรตุเกสในปี ค.ศ. 1975 อินโดนีเซียก็ลงทุนพัฒนาระบบถนนและสาธารณูปโภค เช่น ระบบน้ำ ระบบไฟ ในแง่ของสภาพแวดล้อมยุคอินโดนีเซียครอบครองนี้ว่ากันว่าเป็นยุคแห่งการทำลายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์สมัยใหม่

แม้ว่าติมอร์จะเป็นพื้นที่ที่ปิดเกือบตลอดช่วงที่ตกอยู่ใต้การปกครองของอินโดนีเซีย แต่ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมาได้มีความพยายามที่จะรวบรวมข้อมูลการทำลายสภาพแวดล้อมติมอร์ตะวันออกในยุคนี้ ซึ่งมักจะเชื่อมโยงกับการควบคุมความมั่นคงของชาติอินโดนีเซีย

ข้อมูลผู้เขียนได้มา ส่วนใหญ่อ้างอิงจากรายงานของนายรุย กอเมส (Rui A. Gomes) ชาวติมอร์ พิมพ์เผยแพร่เมื่อเดือนเมษายน ค.ศ.1999 ซึ่งได้มาจากวารสาร Down to Earth ฉบับเดือนสิงหาคมในปีเดียวกันนั้นอีกต่อหนึ่ง

เมื่ออินโดนีเซียเข้ายึดติมอร์ตะวันออกในปี ค.ศ.1975 ก็จัดการย้ายหมู่บ้านจำนวนมาก จากพื้นที่กลางเกาะมาตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณชายฝั่งที่แห้งแล้งทางตอนเหนือ ภายในไม่กี่ปีชาวติมอร์ถึงราว 300,000 คนถูกย้าย คิดเป็นครึ่งหนึ่งของจำนวนประชากรในสมัยก่อนยึดอำนาจ

ว่ากันว่าเป็นอยู่ของบ้านใหม่นั้นมีสภาพคล้ายค่ายกักกัน นอกจากพื้นที่ทำกินที่ได้รับจะไม่พอเพียงสำหรับจำนวนคนแล้ว ดินอันร่วนแฉ้นยังให้ผลผลิตต่ำมาก ทั้งผู้คนที่ถูกย้ายเข้ามาใหม่ขาดความรู้ในการทำเกษตรในพื้นที่แล้ง ดินเลวแบบนี้ ทำให้หน้าดินยิ่งเสื่อมโทรมและพังทลายลงไปอีก ประมาณว่าจำนวนคนขาดอาหารตายในช่วงนี้สูงถึง 200,000 คน หรือหนึ่งในสามของคนติมอร์ทั้งหมด

ช่วงนั้น รัฐบาลอินโดนีเซียมีนโยบายอพยพประชากรข้ามแดน (Transmigration Programme) เพื่อถ่วงภาระประชากรที่ล้นเกาะชวาและบาหลีไปสู่เกาะอื่น ๆ และได้จัดการอพยพชาวชวาชาวไร่ถึง 25,000 คนมายังติมอร์ตะวันออกในปี ค.ศ.1982 โดยยึดพื้นที่เกษตรดั้งเดิมของคนติมอร์ที่ถูกย้ายถิ่นไป

อยู่ชายฝั่งทางเหนือ ส่วนพวกฟองชูฮาร์โตเองนั้น ได้รวบรวมน้ำที่ดินไปทำสวนยางและไร่อ้อยกันมากมาย วารสาร Down to Earth ฉบับสิงหาคม ค.ศ.1999 ประเมินว่า คนกลุ่มนี้เป็นเจ้าของที่ดินถึงร้อยละ 17.5 ของพื้นที่ติมอร์ตะวันออก

ตลอดช่วงทศวรรษ 1980 และ 1990 ชาวอินโดนีเซียต่างถิ่นได้ทยอยเข้ามาปักหลักตามเมืองต่าง ๆ ของติมอร์ตะวันออกอยู่เรื่อย ๆ เพื่อหางานราชการและโอกาสทำมาค้าขาย รวมทั้งสิ้นประมาณ 200,000 คน โดยไม่นับทหารอินโดนีเซียอีก 20,000 คนกับครอบครัวผู้ติดตาม จนในปี ค.ศ.1988 ประชากรกรุงดิลีหนาแน่นถึง 8,000 คนต่อตารางกิโลเมตรซึ่งสูงกว่าในสิงคโปร์หรือฮ่องกงเสียอีก สร้างปัญหาขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำเสีย ตลอดจนผลักดันให้ชาวติมอร์ลุกขึ้นเขาหนีกรุงดิลีไปถางไร่เผาป่ากันมากขึ้น

นอกเหนือจากการอพยพประชากร สาเหตุหลักของการทำลายป่ามาจากการสงครามโดยตรง ในช่วงนั้นกลุ่มเรียกร้องเอกราชติมอร์ตะวันออกฟาลินทิล (FALINTIL) นำโดยนายซานานา กุสเมา (Xanana Gusmao) จำเป็นต้องถอยเข้าไปหลบซ่อนตั้งที่มั่นในป่าลึกบนเขา รัฐบาลอินโดนีเซียจึงมุ่งเผาป่าให้เป็นทุ่งหญ้า กุสเมาเองเล่าให้คณะผู้เขียนฟังว่าเผาถึงปีละสี่ห้า ไฟไหม้ถึงขนาดนี้ แม้แต่ไม้ทนไฟยังสู้ไม่ค่อยจะไหว ทั้งยังกล่าวกันว่ากองทัพอินโดนีเซียได้ทิ้งสารจำพวกฝนเหลือง (Defoliating agent) ที่ทำลายร่มไม้ในป่าเหมือนกับที่สหรัฐอเมริกาทำในสงครามเวียดนามอีกด้วย

ในส่วนของการเก็บเกี่ยวทรัพยากรธรรมชาติ อินโดนีเซียยังคงสืบทอดโปรตุเกสในการตัดไม้ จันทน์หอมและไม้มีค่าอื่น ๆ เช่น ประดู่ ฯลฯ ต่อไป ปัจจุบันไม้เหล่านี้หายากมากในติมอร์ตะวันออกและแม้ว่าจะสามารถปลูกขึ้นได้ ชาวติมอร์ก็ไม่นิยมทำสวนไม้จันทน์หอมเพราะสิทธิในไม้จันทน์หอมกลายเป็นของรัฐบาล

นอกจากนี้อินโดนีเซียยังสนใจแหล่งแร่ต่าง ๆ และแหล่งน้ำมันกับก๊าซธรรมชาติที่พบอยู่มากในติมอร์ตะวันออก ตูตูด ลูกสาวคนโตของชูฮาร์โตนั้นเป็นเจ้าของเหมืองหินอ่อนที่ดีที่สุดในมาตุไตและครอบครัวชูฮาร์โตยังคงควบคุมบ่อน้ำมันที่ประกอบการอยู่ทั้ง 3 แห่งในติมอร์ตะวันออก (อันที่จริงโปรตุเกสก็รู้จักขุมทรัพย์เหล่านี้ แต่ไม่ค่อยนำมาใช้เท่าไรนัก เพราะไม่มีถนน)

ติมอร์ตะวันออกได้รับเอกราชในปี ค.ศ.1999 โดยคะแนนเสียงประชามติ พวกเขาจะต้องสร้างชาติบนพื้นฐานสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เจ้าอาณานิคมทั้งสองทิ้งเอาไว้

ติมอร์ในวันนี้เพื่อติมอร์ในวันหน้า

ตามตำนานเมื่อจะเข้สันผืนหญาด้วยน้ำกลายร่างเป็นเกาะติมอร์ เด็กชายบนหลังจะเข้คงยืนหยัดประกาศว่า “ผืนของข้าไม่มีวันหมดสิ้น”

ถึงวันนี้ กุสเมาและพรรคพวกกำลังกระตุ้นให้ชาวติมอร์บ้านต่าง ๆ เสวนาทอฝันร่วมกันสร้างภาพประเทศติมอร์ตะวันออกในอนาคตของทุกคนขึ้นมา รวมทั้งภาพการใช้ชีวิตและการใช้ที่ดิน เป็นฝันของคนรุ่นใหม่ เพราะลูกโหลนเด็กชาย บรรพบุรุษผู้ซึ่งจะเข้ในยุคหลังสงครามกลางเกาะ รวมกันแล้วมีอายุเฉลี่ยเพียง 18 ปี

แต่ไม่ว่าภาพที่ได้จะออกมาเช่นไร การวางแผนปฏิบัติการและดำเนินการให้ได้ผลจะต้องอาศัยทรัพยากรบุคคลและข้อมูลพื้นฐานที่ทันสมัย และนี่คือปัญหาเฉพาะหน้าของการจัดการสิ่งแวดล้อมติมอร์ตะวันออกซึ่งเป็นพื้นฐานหลักของการสร้างชาติ

ชาวติมอร์ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ทำไร่นา เลี้ยงสัตว์ ด้วยวิธีการง่าย ๆ แบบตามมีตามเกิด ให้ผลผลิตต่ำ ติมอร์ตะวันออกในวันนี้จึงจำเป็นต้องมุ่งพัฒนาการเกษตรให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นและยั่งยืนขึ้น กล่าวคือให้ผลผลิตสูงขึ้นในพื้นที่จำกัดโดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อม เช่น เกษตรธรรมชาติที่ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องจัดสรรขอบเขตการใช้ที่ดินเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เกื้อหนุนเศรษฐกิจพื้นฐานของชีวิตคนติมอร์

ตาราง 3: นกใกล้สูญพันธุ์ในติมอร์ตะวันออก (ที่มา: Stattersfield & Capper, 2000)

สถานภาพ	การกระจาย
ภาวะใกล้สูญพันธุ์อย่างยิ่ง (Critical) Yellow-crested Cockatoo, <i>Cacatua sulphurea</i>	สุลาเวสี หมู่เกาะซุนดาน้อย ติมอร์
ภาวะใกล้สูญพันธุ์ (Endangered) Wetar Ground-dove, <i>Gallicolumba hoedtii</i> Timor Green-pigeon, <i>Treron psittacea</i> Timor Imperial-pigeon, <i>Ducula cineracea</i>	ติมอร์ และเวตาร์ ติมอร์ เซเมา และโรตี ติมอร์ และเวตาร์
มีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ (Vulnerable) Black Cuckoo-dove, <i>Turacoena modesta</i> Timor Sparrow, <i>Padda fuscata</i>	ติมอร์ และเวตาร์ ติมอร์ เซเมา และโรตี
ภาวะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ (Near Threatened) Pink-headed Imperial-pigeon, <i>Ducula rosacea</i> Cinnamon-banded Kingfisher, <i>Todiramphus australasia</i> Chestnut-backed Thrush, <i>Zoothera doherityi</i> Orange-banded Thrush, <i>Zoothera peronii</i> Black-banded Flycatcher, <i>Ficedula timorensis</i> Spot-breasted White-eye, <i>Heleia muelleri</i>	หมู่เกาะวอลเลเซี หมู่เกาะวอลเลเซี หมู่เกาะซุนดาน้อย และหมู่เกาะติมอร์ ติมอร์ และหมู่เกาะทะเลแบนด้า ติมอร์ ติมอร์

กฎระเบียบคุ้มครองสิ่งแวดล้อมติมอร์ตะวันออก

ออกโดยคณะกรรมการที่ปรึกษาแห่งชาติ (National Consultative Council, NCC) เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน ค.ศ.2000

- พื้นที่ธรรมชาติ 15 แห่งในประเทศ รวมทั้งเกาะจาโค เป็นพื้นที่คุ้มครอง กล่าวคือ ห้ามก่อสร้างถนนและสิ่งอื่น ๆ ห้ามล่าสัตว์ เก็บพรรณพืช ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หรือสร้างมลภาวะใด ๆ ยกเว้นในกรณีที่ถูกท้องถิ่นดั้งเดิม (กฏอวดัด) อนุญาตไว้ และสอดคล้องกับกฎระเบียบโดยรวม
- สัตว์ใกล้สูญพันธุ์และถิ่นที่อยู่อาศัยของมันทั้งหมด คุ้มครองจากการทำลายและการค้า แต่สามารถขออนุญาต ศึกษาวิจัยได้เป็นกรณี
- แนวปะการังทั้งหมด คุ้มครองจากการทำลายโดยเจตนา การวางระเบิดหรือยาพิษเพื่อจับปลาและการค้า
- พื้นที่ชุ่มน้ำและป่าชายเลนทั้งหมด คุ้มครองจากมลภาวะ การชลประทาน การตัดฟัน และการทำลาย
- สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและวัฒนธรรม คุ้มครองจากการทำลายและโจรกรรม

ไม่ว่าจะเป็นการอนุรักษ์แหล่งน้ำ สภาพดินและแหล่งพันธุกรรมสิ่งมีชีวิต อย่างหลังนี้ เราแทบจะไม่มีข้อมูลทันสมัยที่จะบ่งบอกถึงสถานภาพของมันในวันนี้ได้เลย

ในช่วงปีแรกของการสร้างชาติ ตีมอร์ตะวันออกภายใต้การนำของสหประชาชาติกำลังรับแรงกดดันนโยบายพัฒนาประเทศในเบื้องต้นนี้และได้ออกกฎระเบียบคุ้มครองสิ่งแวดล้อมไว้ก่อน แม้จะยังไม่สามารถดำเนินการดูแลได้ก็ตาม (ดูล้อมกรอบ)

นอกเหนือจากปัจจัยพื้นฐานอย่างอาหาร แหล่งน้ำและสาธารณสุขไปหมด ประเด็นที่ทุกฝ่ายกำลังให้ความสนใจเป็นอย่างมากคือชุมพรทรัพยากรที่ยังไม่ได้เปิดกรงของติมอร์ตะวันออกซึ่งสามารถนำมาเป็นเป็นเม็ดเงินสร้างชาติได้ ได้แก่ น้ำมันและสัตว์ทะเล

ดังที่เล่าไว้แล้ว ทะเลติมอร์ยังอุดมสมบูรณ์อยู่มาก ทุกวันนี้ เมื่อใดที่ชาวติมอร์ต้องการปลา เขาเพียงแต่ต้องลุยน้ำออกไปทอดแหหรือพุ่งฉมวกในดงหญ้าทะเล ก็จะได้ปลาพอกินภายในเวลาไม่นานนัก อย่างไรก็ตาม ทีมวิจัยจากมหาวิทยาลัยโคลัมเบียแห่งสหรัฐอเมริกาประเมินว่าปลาที่ชาวติมอร์จับกินกันทุกวันนี้ เป็นเพียงร้อยละ 1 ของปริมาณปลาที่ทะเลติมอร์สามารถผลิตได้ต่อปี แต่เนื่องจากทะเลติมอร์ส่วนใหญ่เป็นน้ำลึก หากติมอร์จะจับปลาได้มากกว่านี้ ตีมอร์จะต้องใช้เทคโนโลยีทุนสูงกว่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน

ดูเหมือนว่าชุมพรทรัพยากรสำคัญ ๆ ของติมอร์ตะวันออกจะซ่อนอยู่ในทะเลกันหมด เพราะแม้ว่าติมอร์ตะวันออกจะมีแหล่งน้ำมันดิบซึมออกมาบนผิวดินอยู่ถึง 29 แห่ง เช่น ที่วิกีกี (Viqueque) แต่แหล่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุดนั้นอยู่ลึกลงไป 3 กิโลเมตรใต้พื้นท้องทะเลติมอร์ระหว่างน่านน้ำติมอร์ตะวันออกกับออสเตรเลีย เรียกกันว่า “ช่องติมอร์” หรือ Timor Gap เพราะยังมี “ช่องว่าง” ค้างอยู่ในการตกลงสนธิสัญญาระหว่างอินโดนีเซียและออสเตรเลีย ตั้งแต่ก่อนลงประชามติมาเป็นประเทศติมอร์ตะวันออก

คาดกันว่าชุมพรทรัพยากรทะเลติมอร์แห่งนี้ มีน้ำมันและก๊าซธรรมชาติอยู่ประมาณ 5 พันล้านบาเรลครอบคลุมพื้นที่ 51,136 ตารางกิโลเมตร นับว่าเป็นแหล่งน้ำมันที่สำคัญเป็นอันดับ 1 ใน 20 ของโลก

แน่นอนว่าติมอร์ตะวันออกต้องสร้างชาติในเบื้องต้นจากน้ำมัน โจทย์ที่ท้าทายที่สุดจึงอยู่ที่ว่าติมอร์ตะวันออกจะหาอะไรที่จะไม่ปล่อยให้ให้น้ำมันเป็นเพียงทองวิเศษผู้เนรมิตความมั่งมีในบัดดล โดยที่สังคมไม่ได้พัฒนาตัวเองขึ้นมาพร้อม ๆ กับความเจริญ ดังที่เกิดขึ้นกับเผ่าเบตวินนักท่องทะเลทรายแห่งซาอุดีอาระเบียเพราะในระยะยาวแล้ว ตีมอร์ตะวันออกจะอุดมพูนสุขอยู่ได้เมื่อสามารถหาทางจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตัวเองให้ยั่งยืนด้วยสติปัญญาและน้ำพักน้ำแรงของคนติมอร์เอง

ติมอร์ตะวันออกเป็นประเทศแรกที่เกิดขึ้นในสหัสวรรษ 2000 จึงน่าจะได้ประโยชน์จากบทเรียนมากมายของการสร้างชาติต่าง ๆ ในศตวรรษที่ผ่านมา

เอกสารอ้างอิง

Down to Earth, (1999). East Timor: the opportunity for a sustainable future. **Down to Earth**, No.42, August 1999.

Glover, I. (1986). **Archaeology in Eastern Timor**, 1966-67. Australian National University, Canberra.

Monk, K.A., de Fretes, Y., Reksodiharjo-Lilley, G., (1997). **The Ecology of Nusa Tenggara and Maluku, The Ecology of Indonesia Series, vol V**. Produced by Environmental Management Development in Indonesia Project, Indonesian Ministry of Environment & Dalhousie University. Periplus Editions (HK) Ltd.

Pedersen, J. & Arneberg, M. (Eds) (1999). **Social and Economic Conditions in East Timor**. International Conflict Resolution Program, School of International and Public Affairs, Columbia University, N.Y., and Fafo Institute for Applied Social Science, Oslo.

Stattersfield, A.J. & Capper, D.R. (eds) (2000). **Threatened Birds of the World**. Birdlife International, Lynx Edicions, Barcelona.

van Oosterzee, P. (1997). **Where Worlds Collide: the Wallace Line**. Cornell University Press, Ithaca, New York.

Wallace, A.R. (1869). **The Malay Archipelago**. Reprinted in 1989, Tynron Press, Scotland.

Watson, L. (1987). **The Dreams of Dragons: an exploration and celebration of the mysteries of nature**. Destiny Books, Vermont.

Whitmore, T.C. (ed) (1981). **Wallace's Line and Plate Tectonics**. Oxford Monographs on Biogeography. Clarendon Press, Oxford.

Websites

APCET (2000). Protecting East Timor's Environment: regulation and enforcement.

www.iidnet.org

University of Portugal (2000). www.uc.pt/timor

ติมอร์ตะวันออก : ภูมิหลังความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และสังคม

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

อารัมภบท

การขึ้นคริสต์ศตวรรษใหม่ในปี 2000 มาพร้อมกับ “กำเนิด” ของ “ชาติ” (ประชาชาติ) ใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรืออุษาคเนย์ นั่นคือ ติมอร์ตะวันออก ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ส่งกระแสนั่นสะเทือนไปทั่วโลก ทำให้ต้องทบทวนกันใหม่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ลัทธิชาตินิยม” (Nationalism) ที่เคยถูกมองว่าเป็นพลังล้าสมัยในยุค “เศรษฐกิจฟองสบู่” ตอนปลายศตวรรษที่แล้ว และที่ถูกท้าทายจากอะไรต่อมิอะไรก็ตามที่ “ข้ามชาติ” และ/หรือ “ลัดเล็ดชาติ” ดังนั้น “ชาติ” แทนที่จะถูกกลบเกล็นไปแล้วด้วย “โลกาภิวัตน์” (globalization) และ/หรือ globalism นั้น ก็กลับ “ผงาด” ขึ้นมาใหม่

ดังนั้นชาติบางชาติก็พังทลายไป บางชาติเกิดขึ้นใหม่ หรือบางชาติรอการเกิด สร้างความหวั่นวิตกในเรื่องของ “ความมั่นคงของชาติ” ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการล่มสลายของสหภาพโซเวียต (แล้วก็เกิด “ชาติ” ใหม่ ๆ ขึ้นในเอเชียกลาง) หรือการที่ “มหาอำนาจ” อย่างจีน มีปัญหาความเป็นชาติ “ร่วมหรือรวม” กับทิเบตและไต้หวัน (ซึ่งมีคำถามว่าจะแตกออกมาเป็น “ชาติ” ใหม่หรือไม่ในศตวรรษที่ 21 นี้) ปมปัญหาเช่นนี้มีให้เราเห็นทั่วไปในอุษาคเนย์ใกล้ ๆ ตัวเรา (ซึ่งอาจไม่ยกเว้นไทยเรา) กรณีของอินโดนีเซียดูจะชัดเจนที่สุด ไม่ว่าจะเป็นอาแจห์ อัมบน ปาปัว และ/หรืออย่างพม่า ที่มีปัญหาความเป็นชาติร่วมกับกะเหรี่ยง มอญ ไทหรือไท (หรือที่พม่าเรียกว่า ชานหรือฉาน) ฯลฯ

สมัยบุพกาล

เกาะติมอร์ (มีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า East Timor และภาษาเตตุนว่า Timor Lorosae นั้น) เป็นหนึ่งบรรดา 1 หมื่นกว่าเกาะของโลกคาบสมุทรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกาะติมอร์เป็นเกาะใหญ่ท้ายสุดที่เรียงเรียงจากเกาะสุมาตรา ชาว บาหลี ฯลฯ และอยู่ด้านใต้ของหมู่เกาะขนาดใหญ่ คือ กาลิมันตัน (บอร์เนียว) สุลาเวสี มาลูกู (โมลุกกะ) ไปจนถึงนิวกินี เกาะไล่มาจนถึงด้านเหนือสุดของออสเตรเลีย เกาะติมอร์ทั้งเกาะ (รวมทั้งติมอร์ตะวันตกของอินโดนีเซีย กับติมอร์ตะวันออกที่เป็นเอกราช) มีความยาวเพียง 467 กิโลเมตร และความกว้างไม่เกิน 90 กิโลเมตร เฉพาะติมอร์ตะวันออก มีพื้นที่เพียง 19,000 ตร. กม. (เท่ากับ 1 ใน 24 ของประเทศไทย) เท่านั้นเอง

แต่ในความเล็กของพื้นที่กลับปรากฏว่าติมอร์ตะวันออก เป็นดินแดนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เป็นอย่างยิ่ง ประชากรดั้งเดิมก็มีถึง 4 กลุ่มด้วยกัน คือ เมลานีซอยด์

(Melanesoid) วิโดออสเตรเลีย (Vedo-Australoid) โปรโตมาเลย์ (Proto-Malay) และดอยเตอโรมาเลย์ (Deutero-Malay) ในกลุ่มนี้โปรโตมาเลย์ เป็นกลุ่มใหญ่สุดถึง 60% ดังนั้นประชากรดั้งเดิม ก็มีรูปร่างหน้าตาผิวพรรณที่ดำคล้ำและไม่สูงนัก แบบเดียวกับชาวปาปัวในนิวกินี และอาศัยอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินด้านตะวันตก รวมทั้งผู้ที่มีผิวพรรณขาวกว่าและสูงกว่าแบบของพวกโพลินีเซีย (Polynesian) ที่มักจะอยู่ในพื้นราบด้านตะวันออก

เชื่อกันว่าพวกเมลานีซอยด์ น่าจะเป็นคนดั้งเดิม และในคริสต์ศตวรรษที่ 14 หรือประมาณ 700 กว่าปีมาแล้ว ก็มีพวกโปรโต/ดอยเตอโรมาเลย์อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาจากมะลัคกาผ่านมังกะสัน (ในสุลาเวสี) ข้ามเกาะฟลอเรส (Flores) เข้ามาตั้งหลักแหล่งทางด้านใต้

ครั้นสมัยอาณานิคมโปรตุเกส ก็มีประชากรลูกครึ่ง/ลูกผสมที่เรียกว่าพวกโทปาส (Topasses) หรือ “โปรตุเกสดำ” เข้ามามีบทบาทและมีอำนาจยิ่ง คำว่า “โทปาส” นี้ มาจากคำว่า tupasses ในภาษาคุจราติ (Gujerati) ซึ่งแปลว่า “ล่ามภาษา” พวกนี้เป็นลูกครึ่งโปรตุเกสกับคนพื้นเมือง ที่มักจะพบเห็นในเมืองขึ้นหลายแห่ง เช่น มะลัคกา และมาเก๊า และก็ข้ามเข้ามาอาศัยอยู่ในติมอร์พร้อมกับโปรตุเกสและบรรดาบาทหลวง และจากความหลากหลายทางชาติพันธุ์นี้ ทำให้ภาษาที่ใช้พูดก็มีมากมายแตกต่างกันไปด้วย มีภาษาดั้งเดิมหลายสิบภาษา แต่ที่ใช้กันมากที่สุดก็คือ ภาษาเตตุน (Tetum) ซึ่งจะเป็นภาษาราชการของประเทศเกิดใหม่ แต่ในขณะเดียวกันก็มีภาษาราชการอื่นๆ อีก คือ อินโดนีเซีย โปรตุเกส และอังกฤษ (ทำนองเดียวกันสิงคโปร์ที่มีภาษาราชการถึง 4 ภาษาด้วยกัน คือ จีนกลาง มลายู ทมิฬ และอังกฤษ)

อนึ่ง ในสมัยอาณานิคมดังกล่าว คนติมอร์ก็นำไปทำงานรับใช้ระบอบอาณานิคมโปรตุเกส ดังนั้นก็เดินทางตามฝรั่งไปจนถึงอัฟริกา ไปแต่งงานผสมปนเปกับคนอัฟริกัน รวมทั้งการที่ทั้งคนจีนและอาหรับเองก็เข้ามาค้าขายในเกาะติมอร์อีกด้วย ทำให้มีประชากรที่มีเชื้อสายของชนชาติเหล่านี้เพิ่มขึ้นด้วย สร้างความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ให้กับชาติเล็กๆ นี้อย่างมาก

ในเรื่องการตั้งหลักแหล่งของผู้คนนี้ มีตำนานเล่าว่าในดินแดนที่ราบชายฝั่งทะเลทิศใต้ที่เรียกว่า บาลิโกบาบาลี (Baliko-Babali) นั้น มี “ลือไร” (liurai) หรือ “เจ้า” ปกครองดินแดน 3 แคว้นแคว้น ในแคว้นแคว้นดังกล่าว มีตระกูลที่ถือระบบชนชั้นแบบดั้งเดิม มีหัวหน้าตระกูล มีการส่งส่วยและ/หรือบรรณาการ มีการแลกเปลี่ยนสินค้าผลผลิตของกันและกัน

โครงสร้างของสังคมสมัยโบราณแบ่งเป็น “เจ้า” หรือ “ลือไร” (liurai) เป็นสามัญชน (dato) และเป็นทาส คนส่วนใหญ่ที่เป็น “ดาโต” หรือสามัญชนนั้น ดำรงชีพตามสภาพของภูมิศาสตร์ นั่นคือการที่ภูมิประเทศเป็นเกาะมีภูเขาขรุขระเป็นกระดุกสันหลังตรงกลางที่สลับกันเป็น “ภูเขา” และ “ที่ราบ” ทิศเหนือของเกาะเป็นเขาสูงชันยื่นลงไปในทะเลทิศใต้ เป็นที่ราบริมชายฝั่ง มีทั้งที่ราบด้านตะวันตกและด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ฤดูในติมอร์มี 2 ฤดู คือ ฤดูฝนระหว่างพฤศจิกายน – เมษายน ฝนตกชุก น้ำหลากท่วมอย่างรวดเร็ว แต่ในฤดูแล้งระหว่างพฤษภาคม-ตุลาคมนั้นน้ำจะแห้งผาก (ฤดูกาลของติมอร์จะตรงข้ามกับไทยโดยทั่วไป)

ฉะนั้นการดำรงชีพด้วยการเกษตร ก็มีลักษณะเป็นการทำไร่หมุนเวียนสลับสับเปลี่ยนในการใช้ที่ดิน (ใกล้เคียงกับพวกกะเหรี่ยงดั้งเดิม) พืชผลที่สำคัญคือ การปลูกข้าว ข้าวโพด เผือก มัน และผักผลไม้ สัตว์เลี้ยง คือ หมู แพะ แกะ และควาย ซึ่งอาจขายและแลกเปลี่ยนในระดับหมู่บ้าน รวมทั้งการส่ง “ส่วยบรรณาการ” ให้ “ลือไร” (เจ้านาย) ตามธรรมเนียมและระบบแบบเดียวกันที่มีอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั่วไป

สังคมของติมอร์เป็นสังคมแบบครอบครัวขยายใหญ่ มีความแข็งแกร่งอย่างมหาศาลในความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ ที่สืบทอดมาจนถึงการต่อสู้เพื่อเอกราชจากอินโดนีเซียในปี 2000 สังคมติมอร์ต้องการแรงงานมาก ดังนั้นก็มีระบบช่วยเหลือกันแบบ “ลงแขก” ในการทำไร่ไถนา การปลูก การเก็บเกี่ยวและการนวดข้าว หญิงทำหน้าที่เพาะปลูกและทอผ้า ชายทำหน้าที่เก็บเกี่ยวและตีเหล็ก ระบบนั้นผสมผสานกันทั้งที่มีชายเป็นผู้นำและหญิงเป็นผู้นำ

จากสภาพทางภูมิศาสตร์จะเห็นได้ว่าเกาะติมอร์ อยู่ในเครือข่ายวงจรของการค้าและการเดินเรือ ในหมู่เกาะคาบสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และติมอร์ก็เป็นรู้จักของโลกภายนอกด้วยทรัพยากรธรรมชาติล้ำค่า คือ “ไม้จันทน์” (sandalwood) ถึงขนาดว่าจีนสมัยราชวงศ์หมิงเมื่อค.ศ.1436 ก็เคยบันทึกไว้ว่า ติมอร์เป็นดินแดนเกาะที่มีภูเขปกคลุมไปด้วยป่าไม้จันทน์ นอกนั้นก็ไม่มีอะไรมีค่า (ในสายตาจีน)

ภายหลังที่โปรตุเกสยึดเมืองมะละกาได้เมื่อปี 1511 ชาวโปรตุเกสคนแรกที่เดินทางไปถึงติมอร์ คือ ดัวอาตี บาร์โบซา (Duartes Barbosa) ก็บันทึกไว้ว่า ณ เกาะติมอร์นี้เต็มไปด้วยไม้จันทน์ ซึ่งบรรดาพวก “แขกมัวร์” ชาวอินเดียและปากีสถานชอบที่จะเดินทางมาหาซื้อไม้หอมที่มีค่านี้อย่างที่น่าสนใจก็คือในแผนที่รุ่นแรกของโลกตะวันตกโดยเยเรลาโม เดอ เวอร์ราซาโน (Gerelamo de Verazano) ปี 1529 ที่เก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์ของสำนักสันตะปาปาวาดิกกันนั้นได้วาดภาพเกาะติมอร์ไว้ด้วย ควบคู่ไปกับเกาะสุมาตรา และหมู่เกาะ “เครื่องเทศ” แต่ก็น่าแปลกใจยิ่งว่าไม่ปรากฏเกาะชาวในแผนที่นี้ สะท้อนให้เห็นว่า ติมอร์มีความสำคัญไม่น้อยในสายตาของมหาอำนาจเจ้าอาณานิคมสมัยนั้น

นอกเหนือจากไม้จันทน์แล้ว (ซึ่งขณะนี้ไม้จันทน์ไม่มีเหลือบนเกาะ ยกเว้นต้นสองต้นที่ปลูกไว้ให้ดูเป็นที่ระลึกทางประวัติศาสตร์เท่านั้นเอง) ติมอร์ฯ ยังมีสินค้าออกที่สำคัญ คือ น้ำผึ้ง ขี้ผึ้งและทาส สินค้าเหล่านี้เป็นส่วนที่เก็บมาจากสามัญชนที่เจ้านายหรือ “ลือไร” ผูกขาดส่งออกเป็นสินค้าไปต่างประเทศ และสินค้านี้ก็ได้มาด้วยระบบ “ส่วย” บรรณาการ (ทำนองเกี่ยวกับการค้าผูกขาดของพระคลังสมัยอยุธยาของเรานั่นเอง)

ในเรื่องเกี่ยวกับทาสนั้น ทาสมีได้รับฐานะเท่าเทียมกับมนุษย์ทั่วไป แต่ถูกเหยียดลงต่ำ ข้างเลวทรามเท่ากับสัตว์ ดังนั้นก็เอาไปซื้อไปขายกันได้ ทาสแบบนี้มักมาจาก “ทาสเชลยศึก” ที่ผู้ชนะจับผู้แพ้ไปทำอะไรก็ได้ทั้งนั้น รวมทั้งนำไปขาย หรือไม่ทาสก็เป็น “คนป่าคนดง” ที่มักจะถูกกวาดต้อนมาเป็น “บ่าว” หรือเป็น “สินค้า” ซึ่งก็ปรากฏอยู่ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้ง

คาบสมุทรและผืนทวีป และในสมัยที่โปรตุเกสเข้ามาปกครองนั้น จะมีตลาดค้าทาสในติมอร์ที่เมืองดิลี ซึ่งโปรตุเกสตั้งเป็นเมืองหลวงเมื่อปี 1769 และก็เป็นเมืองหลวงของติมอร์ตะวันออกในปัจจุบัน

สมัยอาณานิคมโปรตุเกส-ฮอลันดา

เมื่อมหาอำนาจยุโรปค้นพบว่าโลกกลม และค้นพบวิทยาการขั้นสูงว่าด้วยการเดินเรือข้ามมหาสมุทรได้แล้วนั้น โปรตุเกสก็กลายเป็นชาติแรกที่สามารถเดินเรือจากยุโรป อ้อมแหลมกู๊ดโฮปในแอฟริกา แล้วเข้ามายังมหาสมุทรอินเดีย และเรื่อยไปจนตลอดทะเลจีน รวมทั้งบริเวณน่านน้ำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โปรตุเกสเริ่มลัทธิอาณานิคมยึดเมืองขึ้นด้วยการยึดเมืองท่าสำคัญ ๆ กลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า Portuguese Seaborne Empire หรือ “จักรวรรดิเหนือท้องทะเล” มีเมืองท่าต่าง ๆ ที่ตนยึดได้จากทวีปแอฟริกา และไล่มา ตามชายฝั่ง จนกระทั่งถึงตะวันออกกลาง อินเดีย เลยไปจนถึงเมืองจีน (ที่มาเก๊า)

ในปี 1511 โปรตุเกสก็ยึดมะลัคกาได้เป็นแห่งแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ปัจจุบันอยู่ในมาเลเซีย) และอีก 2 ปีต่อมา ก็ส่งตัวแทนเข้ามาในติมอร์ ทั้งนี้เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับการแสวงหาผลประโยชน์ของตนเกี่ยวกับเครื่องเทศและไม้จันทน์ นับแต่นั้นมาโปรตุเกสก็พยายามคืบคลานเข้ายึดดินแดนติมอร์ โดยในตอนแรกใช้นโยบายจากศูนย์กลางของโปรตุเกสที่เมืองกัว (อินเดีย) ทำการบริหารแบบ “แบ่งแยกและปกครอง” ติมอร์ในช่วง คริสตศตวรรษที่ 16 หรือ 500 ปีมาแล้ว และในศตวรรษที่ 17 โปรตุเกสก็สามารถพิชิตอาณาจักร “เวฮาเล” (Wehale) ในติมอร์ได้ แล้วก็นำพวก “โปรตุเกสดำ” หรือ “โทปาส” พรรคพวกของตนเข้ามาทำงานเป็นแขนขาให้ ทำการรุกเข้าไปแย่งชิงทั้ง “ส่วย” และ “แรงงาน” ที่เป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชนชั้นปกครองดั้งเดิมของติมอร์ ทำการยึดการค้าส่งออกไม้จันทน์ และทำลายป่ากับทรัพยากรธรรมชาติเกือบจะหมดสิ้นภายในระยะ 400 ปี ที่ครอบครองอาณานิคมติมอร์อยู่ ในช่วงศตวรรษที่ 18 (ที่ตรงกับสมัยปลายอยุธยาของเรา) โปรตุเกสขยายเข้าไปครองถึงดิลี สร้างให้เป็นตลาดค้าทาส โดยไปจับผู้คนที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินและ “ป่าดง” มาขายลงเรือไป

น่าสนใจที่ว่าแม้โปรตุเกสจะเข้ามายึดติมอร์ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 แล้ว (ตรงกับประมาณการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก) กระนั้นก็ตามก็ยากยิ่งที่จะปกครองติมอร์ได้โดยสะดวก อีก 400 ปีต่อมาในปี 1869 ลอร์ด อัลเฟรด รัสเซล วอลเลส (Lord Alfred Russel Wallace: 1823-1913) นักธรรมชาติวิทยารุ่นเดียวกับชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) ได้กล่าวถึงติมอร์ไว้ในรายงานการสำรวจหมู่เกาะเครื่องเทศของท่านว่า ติมอร์เป็นอาณานิคม “นอกสมรส” ไกลสุดแดน ถูกทอดทิ้งมากที่สุด และมีวิญญาณ “ขบถ” มากที่สุด บรรดาข้าราชการอาณานิคมโปรตุเกสที่ถูกส่งมาปกครองมักจะขนานนามติมอร์ว่า “ante-camara do inferno” หรือ “ประตูนรก” นั่นเอง”

น่าสนใจว่าแม้โปรตุเกสจะปกครองอยู่ที่ 400 ปี ด้วยนโยบาย “แบ่งแยกและปกครอง” พร้อมด้วยความทารุณกรรมต่างๆ แต่สังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมพื้นเมืองของติมอร์ ก็สามารถรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ ในขณะเดียวกันก็ทำการ “ผลิตซ้ำ” หรืออนุรักษ์ไว้ด้วยการตอกย้ำความเป็นตนของตนเองในการเผชิญกับทั้งโปรตุเกสและ/หรือโปรตุเกสดำ – โทปาสⁱⁱⁱ และบ่อยครั้งคนติมอร์ก็ูลูกชื่อเป็น “ชบถ” ต่อสู้และต่อต้านโปรตุเกส

โปรตุเกสนั้นแม้จะเป็นเจ้าอาณานิคมแรกของยุโรป แต่ก็เจ้าอาณานิคมที่ล่าหลัง ครั้นถึงสมัยศตวรรษที่ 19 (ประมาณสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง) โปรตุเกสก็ไม่สามารถพัฒนาเป็นประเทศอุตสาหกรรมได้อย่างเช่นประเทศในยุโรปเหนือ อำนาจของโปรตุเกสในโพ้นทะเลก็ตกต่ำไปเรื่อยๆ ดังนั้นโปรตุเกสจึงพยายามบีบคั้นและรีดนาทาเร้นจากติมอร์ ทั้งนี้เพื่อเอาทรัพยากรธรรมชาติด้วยระบบ “ส่วย” แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามบังคับให้เกิดระบบ พืชเศรษฐกิจและตลาดภายใน ทั้งนี้เพื่อกำจัดระบบเศรษฐกิจดั้งเดิมของการแลกเปลี่ยนสินค้าในรูปแบบของ “เครือญาติ”

ในช่วงศตวรรษที่ 19 ระหว่างปี 1884-1890 โปรตุเกสบังคับให้มีการเกณฑ์แรงงานขนาดใหญ่เพื่อสร้างถนน มีการตั้งบริษัทค้าขายแอสอาเปเต (SAPT) มีการนำการแพเข้ามาปลูก มีการเก็บเงินรัชูปการ หรือภาษีรายหัวกับชายชาวติมอร์ที่มีอายุระหว่าง 18-60 ปี มีการนำมะพร้าวเข้ามาบังคับให้คนติมอร์ปลูกระหว่างปี 1911-1917 เป็นต้น

ดังนั้นในระหว่างปี 1910-1912 จึงเกิด “ชบถไฟร” ที่นำโดย “ลือไร” ชื่อโดม บัว เวนตูรา (Dom Boa Ventura) จากเขตใต้ที่เรียกมานูฟาหิ-Manufahi (ปัจจุบันคือเมืองซาเม-Same) ลูกชื่อต่อต้านอยู่หลายปี โปรตุเกสถึงกับต้องไปเอาทหารของตนจากโมซัมบิกในแอฟริกา มาปราบปรามอย่างรุนแรง หนังสือพิมพ์ใน ออสเตรเลียรายงานว่าพวก “ชบถ” ถูกฆ่าตายถึง 3,000 และถูกจับ 4,000 คน หลังการ “ชบถ” นี้ โปรตุเกสยกเลิกระบบ “ลือไร” และ “ยุบ “แวนแคว้น” ของเจ้านายหรือผู้นำท้องถิ่นเดิม ทั้งนี้เพื่อทำลายระบบ “เครือญาติ” ทำการจัดตั้งระบบปกครองส่วนภูมิภาคใหม่เป็น 2 ระดับคือ (หนึ่ง) “ปอสโต” (Posto) พวกหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยผู้นำของแวนแคว้นเดิมที่เข้าเป็นสมัครพรรคพวกกับโปรตุเกส และ (สอง) “คอนเซลโย” (Concelho) อีกพวกหนึ่ง ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ควบคุมอีกระดับหนึ่งโดยปฏิบัติงานผ่านคนโปรตุเกสเอง

ฮอลันดาคู่แข่งของโปรตุเกส

ฮอลันดาหรือเนเธอร์แลนด์เป็นฝรั่งเจ้าอาณานิคมเหนือ ที่วิ่งไล่ตีดุมาแสวงหาผลประโยชน์จากดินแดนโพ้นทะเล ตามติดโปรตุเกสและสเปนเข้ามา ว่าไปแล้วฮอลันดาประสบความสำเร็จอย่างมากในการแย่งชิงผลประโยชน์จากอาณานิคม โดยเฉพาะสินค้าเครื่องเทศ โดยตั้งที่มั่นอยู่ในเกาะชวาและสุมาตรา ช่วงชิงเมืองท่าจากโปรตุเกสไป ทั้งยังทำการสกัดกั้นสเปนให้ติดอยู่เพียงแค่มุเกาะฟิลิปปินส์ที่ไม่มีเครื่องเทศ ในขณะเดียวกันฮอลันดาก็บีบบังคับให้อังกฤษหันไปสนใจอยู่กับอินเดียและพม่าแทน

ดังนั้น ฮอลันดาก็สามารถสร้างอาณานิคมขึ้นมาของตนที่มีชื่อว่า Dutch East Indies หรือ “อินเดียตะวันออก” ที่บรรดาผู้คนตามหมู่เกาะต่างๆ ที่กระจัดกระจายกันจะถูก “จินตกรรม” และสร้างจินตนาการใหม่ขึ้นมา ให้กลายเป็น “ประชาชาติ” หรือ “ชาติ” อินโดนีเซีย ในคริสต์ศตวรรษที่ 20

ฮอลันดาสามารถยึดมะลัคกาจากโปรตุเกสได้ในปี 1648 และในปี 1653 ฮอลันดาก็เข้ามาช่วงชิงเมืองกูปัง (Kupang) ในติมอร์ตะวันตกไปจากโปรตุเกส การต่อสู้ช่วงชิงผลประโยชน์ระหว่างชาติตะวันตกทั้งสองดำเนินไปเป็นศตวรรษๆ ในขั้นต้นนั้นเมื่อปี 1695 ทางโปรตุเกสก็สถาปนาอาณานิคมของตนทางด้านตะวันออก และฮอลันดาก็ผนวกด้านตะวันตกเข้ากับ “อินเดียตะวันออก” ของตน แต่กว่าจะตกลงแบ่งเป็นติมอร์ตะวันออกและตะวันตกอย่างเป็นทางการได้ก็ต้นศตวรรษที่แล่นี่เอง โดยมีข้อตกลงที่เรียกว่า เซนเตงก้า อาร์บิตราล (Sentenca Arbitral) 1913 ลงนามกันอย่างเป็นทางการในปี 1915 อันมีผลทำให้เกาะติมอร์ถูกแยกออกเป็นสองส่วน ประชากรที่อยู่แต่ละส่วนก็พัฒนาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแตกต่างกันไป

สำหรับติมอร์ตะวันออก ในช่วงนั้นมีความพยายามจากโปรตุเกสที่จะปรับปรุงสภาพของอาณานิคม ทั้งนี้เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงในลิสบอน เมืองหลวงของโปรตุเกส ซึ่งเมื่อมีการรัฐประหาร 1926 โดยอันโตนิโอ ซาลาซาร์ (Antonio Salazar) นายทหารหัวก้าวหน้าที่ทำให้มีการจัดตั้ง สิ่งที่เรียกว่าเอสตาโด โนวา (Estado Novo) มีภารกิจคิวิไลซ์ (Civilizing Mission) มีพระราชบัญญัติอาณานิคม 1930 (Colonial Act 1930) หรือทำให้บรรดาอาณานิคมทั้งหลายมาขึ้นโดยตรงกับลิสบอน มีการตั้งสถานิติบัญญัติให้มีตัวแทนจากทั้งฝ่ายปกครอง ฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายเจ้าของไร่นาขนาดใหญ่ และตลอดจนจากฝ่ายทหาร ซึ่งจะต้องมีการประชุมร่วมกับข้าหลวงใหญ่จากอาณานิคม ประชุมกันปีละ 2 ครั้ง เพื่อวางนโยบายในการจัดการบริหารอาณานิคมมากกว่าจะปล่อยให้ข้าราชการในอาณานิคมท้องถิ่นโพนทะเล ดำเนินการตามอำเภอใจอย่างที่เคยเป็นมาเป็นเวลานาน และสร้างความเสียหายให้กับอาณานิคมอย่างมหาศาล

ในขณะเดียวกันก็มีการแบ่งประชากรในอาณานิคมออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

- ก. คนพื้นเมือง (ที่มีได้ถูกกลืนเป็นโปรตุเกส) กับ
- ข. คนลูกครึ่ง (Mesticos) ที่พูดภาษาโปรตุเกสได้ ถือสัญชาติโปรตุเกส และมีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง

ในการดำเนินการดังกล่าว ฝ่ายปกครองได้จัดการให้ศาสนจักรเข้ามามีส่วนในระบบการบริหารอาณานิคม ให้ความสำคัญดูแลการศึกษาแทนรัฐบาลนับแต่ปี 1941 ซึ่งจะมีผลกระทบอย่างมหาศาลในการสร้าง “ชนชั้นนำ” ใหม่ที่มีการศึกษาและมีบทบาททางการเมืองในยุคต่อมาช่วงทศวรรษ 1950-1960 หรือประมาณช่วง พ.ศ. 2500

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น (1941-1945) โปรตุเกสประกาศตนเป็นกลาง

แต่ติมอร์ตะวันออกก็ถูกยึดครองโดยกองทัพจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น ทั้งนี้เพราะติมอร์กลายเป็นด่านป้องกันออสเตรเลียไปโดยสภาพภูมิศาสตร์ ภายหลังเหตุการณ์โจมตีฐานทัพเรือที่เพิร์ลฮาร์เบอร์ ทหารฮอลันดากับทหารออสเตรเลีย 400 คนถอยเข้ามาหลบภัยในดิลีเมืองหลวงของติมอร์ตะวันออก ชนชาวติมอร์กลายเป็นแนวหน้าป้องกันภัยให้ออสเตรเลีย และญี่ปุ่นก็ส่งกองทัพถึง 2 หมื่นคนบุกเข้ามา มีการต่อสู้กันด้วยอาวุธหนักร้ายแรงนานถึง 2 ปี กว่าที่ฝ่ายสัมพันธมิตรจะถอยกลับข้ามทะเลเข้าออสเตรเลียไป ในสงครามจรยุทธ์ครั้งนั้นญี่ปุ่นเสียชีวิตทหารกว่า 1,500 คน แต่ชาวติมอร์ก็เสียหายมหาศาล ทั้งหมู่บ้านถูกเผา ถูกบอมบ์ ประมาณว่าคนติมอร์ตายถึง 6 หมื่นคนหรือ 13% ของประชากร สัตว์เลี้ยงเหลือเพียงหนึ่งในสาม ผู้คนอดอยากหิวโหย ติมอร์ ตกอยู่ในสภาพย่ำแย่เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง^{iv}

ติมอร์ตะวันออกกับการยึดครองของอินโดนีเซีย

กระแสของลัทธิชาตินิยมที่พัดกระหน่ำอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 และการที่จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นได้ยึดราบูกเข้ามาโค่นล้มลัทธิอาณานิคมของตะวันตกในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ทำให้เกิด “ประชาชาติ” หรือ “ชาติ” ใหม่ ๆ ขึ้น อินโดนีเซียก็เป็นหนึ่งในกระแสของประวัติศาสตร์และการเมืองของภูมิภาคนี้ บิดาแห่งเอกราช คือ ซูการ์โน กลายเป็นผู้นำที่ทรงพลังอย่างมหาศาล สร้าง “เอกภาพในความหลากหลายของอินโดนีเซีย” ขึ้นเป็น “ประชาชาติ” ใหม่ได้สำเร็จในระดับหนึ่ง และก็นำนโยบายต่างประเทศทำการต่อต้านสิ่งที่ซูการ์โนเรียกว่า “ลัทธิจักรวรรดินิยมใหม่” ไม่ว่าจะเป็น “จักรวรรดินิยม” ฮอลันดา ที่ซูการ์โนส่งทหารเข้าไปบุกยึดครองอินโดนีเซียตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นอังกฤษที่ซูการ์โนประกาศตั้งตนเป็นศัตรูอย่างแข็งขันในเรื่องแผนการก่อตั้งประเทศ “มาเลเซีย” ที่รวมเอามลายู สิงคโปร์ และรัฐเล็ก รัฐน้อยบนเกาะบอร์เนียวให้เป็นประเทศเดียวกันใหม่ ซูการ์โนบริภาษสหรัฐอเมริกาให้ “ไปลงนรกพร้อมด้วยเงินช่วยเหลือของคุณ” (go to hell with your aid) ต่าง ๆ นานาเหล่านี้ทำให้ซูการ์โนกลายเป็นหนึ่งในผู้นำของโลกที่สาม ที่ประกาศไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดในสงครามเย็น ไม่ว่าจะเป็นค่ายของสหรัฐฯ หรือค่ายของสหภาพโซเวียต และจัดการให้มีการประชุมนานาชาติครั้งสำคัญของประเทศที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดเมื่อปี 1955 ที่รู้จักกันในนามของการประชุมที่บันดุง (Bandung Conference)

น่าสนใจว่าในนโยบายต่างประเทศเชิงรุกเช่นนี้ ทั้งซูการ์โนและรัฐมนตรีการต่างประเทศ คือ สุนันทรีโอ ก็หาได้ให้ความสนใจกับติมอร์ตะวันออกของโปรตุเกสไม่ กล่าวโดยย่อติมอร์ตะวันออกมิได้อยู่ในสายตาของนโยบายต่างประเทศของอินโดนีเซียในยุคซูการ์โนแต่อย่างใด จนกระทั่งเมื่อเกิดรัฐประหาร 1965 และเมื่อนายพลซูฮาร์โตก้าวขึ้นมามีอำนาจแทนที่และที่กระแสดำเนินการต่อต้านคอมมิวนิสต์ภายในอินโดนีเซีย ได้กลายมาเป็นเล็งเป้าหมายติมอร์ตะวันออก แผนการผนวกยึดครองติมอร์ ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นภายใน 10 ปีหลังจากนั้น และในปลายปี 1975 เมื่อได้รับ “ไฟเขียว” จากสหรัฐฯ ที่ทำให้อินโดนีเซียส่งทหารเข้ายึดติมอร์ ด้วยข้ออ้างว่าจะเข้าไป

จัดการสยบ “สงครามกลางเมือง” ระหว่างพรรคการเมืองต่างๆของติมอร์ฯ ที่ช่วงชิงอำนาจกัน ซึ่งในขณะเดียวกันนั้นเจ้าอาณานิคมเก่าโปรตุเกส ก็กำลังถอนตัวออกจากอาณานิคมที่ตนปกครองมายาวนานถึง 400 ปี ปล่อยให้ติมอร์ฯต้องเผชิญกับความป่าเถื่อนและทารุณโหดร้ายจากทหารอินโดนีเซีย

ในช่วงหัวเลี้ยวหัวตอดังกล่าวก่อนหน้าการถูกอินโดนีเซียยึดครอง ในปี 1974 โปรตุเกสยอมให้มีการตั้งพรรคการเมืองของชาวติมอร์ฯขึ้นได้ ทั้งนี้เพื่อปูทางนำไปสู่การได้เอกราชและปกครองตนเอง แต่ก็ดูเหมือนว่าทุกอย่างจะสายเกินแก้ไปแล้ว ทั้งนี้เพราะในช่วงปี 1975 ก่อนการที่อินโดนีเซียจะยกทหารเข้ามายึดครองนั้น คอมมิวนิสต์ในอินโดจีนไม่ว่าจะเป็นกัมพูชา เวียดนาม และลาวก็ประสบชัยชนะเหนือรัฐบาลฝ่ายขวาในแต่ละประเทศอย่างงดงาม ในขณะเดียวกันมหาอำนาจอันดับหนึ่งอย่างสหรัฐฯ ต้องพ่ายแพ้อย่างราบคาบ ดังนั้นความวิตกกังวลว่าหากติมอร์ฯจะวันออกเป็น “ประชาชาติ” ที่เป็นเอกราช และข้ามีพรรคการเมืองที่โอนเอนไปทางฝ่ายสังคมนิยมด้วยแล้ว ติมอร์ฯก็จะกลายเป็นหัวหอกให้กับคอมมิวนิสต์หลวงเข้ามาอยู่ระหว่างกลางของอินโดนีเซียและออสเตรเลีย ติมอร์ฯจะกลายเป็นประหนึ่ง “คิบบา” นั่นเอง และนี่ก็เป็นที่มาของไฟเขียว หรือ “ยักคิ้วยกใหญ่” หรือ “พยักเพียดใหญ่” (big wink) ของประธานาธิบดีเจอร์ลด์ ฟอร์ด กับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ เฮนรี คิสซิงเจอร์ที่ให้การสนับสนุนต่อซูฮาร์โต

ก่อนหน้าการถอนตัวของโปรตุเกสและการบุกยึดครองของซูฮาร์โตนั้น บรรยากาศทางการเมืองภายใต้ติมอร์ฯ เต็มไปด้วยความคึกคัก ทั้งนี้เพราะในช่วงประมาณทศวรรษ 1960 และต้น ๆ 1970 นั้น คนรุ่นใหม่ซึ่งส่วนใหญ่เกิดภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และได้รับการศึกษาค่อนข้างดี ได้กลายเป็นคนรุ่นที่มีความคิดทางการเมือง และมีการรวมตัวกันทางการเมืองได้เป็นครั้งแรก ทั้งนี้ก็เพราะกระแสของการเปลี่ยนแปลงที่ลึบซอนเอง ที่มีแนวโน้มว่าจะต้องถอนตัวจากอาณานิคมของตน ดังนั้นจึงเปิดให้มีเสรีภาพที่ประชาชนจะชุมนุมทางการเมืองกันได้ นี่เป็นปรากฏการณ์ใหม่ เพราะในอดีตโปรตุเกสห้ามมิให้มีการชุมนุมหรือพูดปัญหาทางการเมืองอย่างเข้มงวดตามแบบฉบับของลัทธิเผด็จการทั้งหลายทั้งปวง ดังนั้นจึงเกิดพรรคการเมืองใหม่ๆที่รณรงค์แข่งขันกันในติมอร์ฯ¹ มีดังนี้ คือ

1. สหภาพประชาธิปไตยของคนติมอร์ (Timorese Democratic Union:UDT) พรรคนี้เป็นพรรคที่ได้รับการสถาปนาเป็นพรรคแรก มีลักษณะของความคิดแบบกลางเอียงขวา ต้องการให้โปรตุเกสยืดเวลาอยู่ต่อไประยะหนึ่ง ผู้นำของพรรคส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาสูงในระบบของโปรตุเกส ส่วนใหญ่เป็นลูกครึ่ง พูดภาษาโปรตุเกสได้ดี ส่วนหนึ่งเป็นข้าราชการเก่า และส่วนหนึ่งเป็นเจ้าของที่ดินปลูกกาแฟขนาดใหญ่ อย่างเช่น มาริโอ คาร์ราสคาเลา (Mario Carrascalao) ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรค ในระยะเริ่มแรกนั้นพรรคนี้ได้รับความนิยมค่อนข้างสูง และยังได้ผู้นำที่เป็น “ลือโร” เข้ามาร่วมด้วยบางส่วน อย่างไรก็ตามกระแสของความต้องการเอกราชที่พัดกระหน่ำไปทั่วอดีต

อาณานิคมของโปรตุเกส เช่น ในแอฟริกา ก็ทำให้นโยบายที่จะเกาะติดกับโปรตุเกสของพรรคไม่ได้ ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนทั่วไป

2. เฟรติลิน (ASDT/Fretilin/Revolutionary Front of Independent East Timor) พรรคนี้ จะกลายเป็นพรรคที่ได้รับความนิยมสูงสุด และกลายเป็นขบวนการนำในการกอบกู้เอกราชของติมอร์ฯ เฟรติลินประกาศแนวทางประชาธิปไตยและสังคมนิยม (ซึ่งสร้างความหวั่นวิตกให้สหรัฐฯ ออสเตรเลีย และอินโดนีเซียตั้งแต่ที่กล่าวมาแล้ว) พรรคมีนโยบายเพื่อเอกราชอย่างแน่นอน แต่จะใช้ระยะเวลา 3 ถึง 8 ปี ในกระบวนการที่ให้โปรตุเกสถอนตัวออก และมอบอำนาจในการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมเป็นขั้นเป็นตอน ผู้นำของพรรคส่วนใหญ่เป็นชนชั้นนำในเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในดิลี แต่ก็ยังเป็นคนที่ยังรักษาความสัมพันธ์ของตนกับพื้นเพชนบทอยู่ บางคนก็เป็นลูกหลานของ “ลือไร” คล้ายๆกับพรรคแรก ผู้นำของพรรคส่วนใหญ่จะมีอายุในวัย 30 ก็คือคนแบบซาเวียร์ โด อมาราล (Xavier do Amaral) ซึ่งเป็นผู้นำในตอนแรก ซึ่งมีนโยบายลัทธิชาตินิยม ยืนยันในเรื่องของวัฒนธรรมติมอร์ฯ ยึดถือในลำดับความสำคัญแรกของการเกษตร รวมทั้งโครงการสาธารณสุข ในระยะต้นนี้ก็มีผู้นำ เช่น รามอส ฮอร์ต้า (Ramos Horta) ซึ่งจะกลายเป็นรัฐมนตรีการต่างประเทศ และเป็นเสมือน “โฆษก” ในระดับสากลให้กับเอกราชของติมอร์ฯ ในระยะเดียวกันนั้น นิโคเลา โลบาโต (Nicolau Lobato) ก็ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำสูงสุดแทน โลบาโตกลายเป็นคนซึ่ง “เป็นศูนย์รวมของลัทธิชาตินิยมที่ต่อต้านอาณานิคม ด้วยนโยบายของการพัฒนาการพึ่งพาตนเองทั้งด้านเศรษฐกิจและด้านการเมือง โดยที่ได้รับความบันดาลใจจากกรณีของอดีตอาณานิคม เช่น แองโกลาและโมซัมบิก” มรดกตกทอดของโลบาโตนี้จะส่งไปยังชานา กูสเมา ดังที่จะกล่าวต่อไป

3. อโปเดติ (Apodeti-Timorese Popular Democratic Association) พรรคที่สามนี้เป็นพรรคเล็ก แต่ได้รับความสนับสนุนจากอินโดนีเซีย และมีนโยบายที่ต้องการจะผนวกติมอร์ฯ เข้ากับอินโดนีเซีย ผู้นำของพรรคก็เป็นพวกมีเชื้อสายจาก “ลือไร” เช่นกัน พวกนี้ในแง่ของอุดมการณ์ไม่เชื่อว่าหากโปรตุเกสถอนตัวออกไปแล้ว ติมอร์ฯ จะสามารถยืนอยู่บนขาของตนเองเมื่อเผชิญกับอินโดนีเซียได้ ดังนั้นก็จะเป็นการดีที่จะผนวกเข้าเสียแต่แรกเลย อย่างไรก็ตามเชื่อว่าสถานกงสุลของอินโดนีเซียในดิลี มีบทบาทอย่างมากในการแทรกซึมเข้าไปดำเนินการกับผู้นำของติมอร์ฯ กลุ่มนี้ก่อนหน้าหลายปี ทำให้สามารถได้สมัครพรรคพวกไม่น้อย

ในการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อเดือนกรกฎาคม 1975 ปรากฏว่าพรรคเฟรติลินได้รับคะแนนเสียงถึง 55% ทั้งนี้เพราะ พรรคได้ขยายฐานสนับสนุนของตนออกสู่ชนบทอย่างกว้างขวาง เสนอนโยบายที่ให้อนติมอร์ฯพึ่งตนเอง มากกว่าพึ่งการส่งออกพืชเศรษฐกิจอย่างเช่นกาแฟ หรือพืชอื่นๆที่โปรตุเกสเข้ามาสนับสนุนให้ปลูกแบบสั่งการลงมาจากเบื้องบน ดังที่กล่าวมาแล้วพรรคเฟรติลิน จะได้รับอิทธิพลจากตัวอย่างของอาณานิคมอื่นๆ ของโปรตุเกส เช่น ในโมซัมบิก ที่เน้นเรื่องสหกรณ์ เรื่องการปฏิรูปที่ดินและการพึ่งตนเอง พรรคเฟรติลินเป็นพรรคเดียวที่สามารถควบคุมสถานการณ์ในติมอร์ฯไว้ได้หลังจากที่พรรคตรงข้าม คือ สหภาพประชาธิปไตยของคนติมอร์

ก่อนการกบฏ ซึ่งในที่สุดก็จบลงด้วยการที่อินโดนีเซียส่งทหารเข้ามายึดครองติมอร์ฯ ด้วยข้ออ้าง “สงครามกลางเมือง” ระหว่างเฟรติลินฝ่ายหนึ่งสหภาพประชาธิปไตยของคนติมอร์และอโปเตติอีกฝ่ายหนึ่งดังที่กล่าวมาแล้ว

ดังนั้น ประวัติศาสตร์ของติมอร์ฯ 400 ปีภายใต้การปกครองของโปรตุเกสก็จบลงอย่างโหดเหี้ยม ทารุณ และอย่างไร้ความผิดชอบของโปรตุเกส ที่ขาดการวางแผนอนาคตให้กับอดีตอาณานิคมของตน (โปรตุเกสนั้นชิงถอนทหารของตนออก หนีไปอยู่เกาะตรังกันข้ามกับเมืองดิลี ตัวข้าหลวงและกรรมการเมืองทั้งหลายก็ออกเดินทางกลับลิสบอนเมื่อ 26 สิงหาคม 1975 ก่อนอินโดนีเซียบุกเมื่อ 8 ธันวาคมหรือสามสี่เดือนถัดมา) ติมอร์ฯ ถูกรุกรานด้วยการที่ประเทศใหญ่อย่างอินโดนีเซีย ที่จ้องรอคอยจังหวะเข้าครอบครองแทนเจ้าอาณานิคมฝรั่งผิวขาว ติมอร์ฯ ถูกทอดทิ้งด้วยการที่สหรัฐฯ ต้องการผลประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ทางมหาสมุทรในยามที่ตนพ่ายแพ้จากอินโดจีน (พ่ายแพ้ทั้งในกัมพูชา เวียดนาม และลาวในปี 1975) และด้วยความที่ออสเตรเลียมีนโยบายต่างประเทศที่ไม่จริงจังและสายตาสั้นเพียงผลประโยชน์เฉพาะหน้า ที่คาดและคิดว่าจะได้จากอินโดนีเซียสมัยซูฮาร์โต

ในช่วงเวลาที่ชาวเริ่มแพร่สะพัดไปทั่วติมอร์ฯ ว่าอินโดนีเซียจะบุกนั้น ฝ่ายปกครองของพรรคเฟรติลินก็รีบชิงประกาศเอกราช (ในขณะที่พรรคคู่แข่งอื่นๆ ประกาศเข้าร่วมกับอินโดนีเซีย) เมื่อ 28 พฤศจิกายน 1975 โดยมีฟรานซิสโก ซาเวียร์ โต อมาราล (Francisco Xavier do Amaral) เป็นประธานาธิบดี มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ทำการชักธงชาติโปรตุเกสลง นำธงชาติติมอร์ตะวันออก ที่มีสีแดง ดำ เหลือง และดาวสีขาวขึ้นแทน พร้อมด้วยคำประกาศที่ว่า

"เพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งความบันดาลใจสูงสุดของประชาชนติมอร์ตะวันออก และเพื่อเป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์อันชอบธรรมสูงสุดของอธิปไตยของชาติ คณะกรรมการกลางของเฟรติลิน ขอประกาศเอกราชของติมอร์ตะวันออก ณ เวลา 0.00 น. วันนี้ กำหนดเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยติมอร์ตะวันออก เป็นรัฐที่ต่อต้านอาณานิคมและต่อต้านจักรวรรดินิยม"^{vi}

การบุกของอินโดนีเซียต้องรออนุญจนถึงวันที่ 8 ธันวาคม 1975 เพื่อให้การเยือนจากรัฐมนตรีต่างประเทศของประธานาธิบดีเจอร์ลด์ ฟอร์ด และ รัฐมนตรีเฮนรี คิสซิงเจอร์สิ้นสุดลงก่อน ในช่วงเช้ามืดของวันนั้น กองทัพอินโดนีเซียก็ใช้การโจมตีทางอากาศ ส่งพลร่มลงที่หน้าเมืองดิลี กองทหารของอินโดนีเซียซึ่งมาจากกองกำลังบราวิจา (Brawijaya) จากชาวตะวันออก และซิเลเซียน (Silesian) จากชาวตะวันตก นำโดยนายพลนักฆ่ามูร์ดานี (Murdani) และ พันเอกดาติง (Dading) ปฏิบัติการอย่างโหดเหี้ยม สังหารจนศพเกลื่อนถนนในเมืองหลวงของติมอร์ฯ ประมาณกันว่า 80% ของประชากรชายในดิลีถูกฆ่าตายหมด มีหญิงและเด็กตายอีก 2 พันคน ครั้นในวันที่ 10 ธันวาคมต่อมา อินโดนีเซียก็ส่งพลร่มลงที่เมืองบาวกาว เมืองใหญ่อันดับสอง ภายใน 25- 26 ธันวาคม ทหารอินโดนีเซียก็เพิ่มถึง 1.5 หมื่นคน ปฏิบัติการเข้าไปในชนบทเผาหมู่บ้านที่สนับสนุนพรรคการเมืองของติมอร์ฯ

แต่ทหารอินโดนีเซีย ก็ต้องเผชิญกับการต่อต้านของกองกำลังของเฟรติลินอย่างหนัก ในสองสามเดือนแรกเสียทหารถึง 2000 คน เฟรติลินใช้ยุทธวิธีจรยุทธ ถอยเข้าป่าและชนบท ใช้อาวุธที่โปรตุเกสทิ้งไว้ให้ประมาณกันว่าฝ่ายเฟรติลินมีทหาร 2,500 คน มีกองกำลังเสริมชั่วคราวอีก 7,000 คน และมีสำรอง 20,000 คน ใช้วิทยุกระจายเสียงไปทั่วเกาะ กลายเป็นสงครามจรยุทธยืดเยื้อยาวนาน

กล่าวได้ว่าระหว่าง 1975-1999 เป็นเวลา 24 ปีนั้น สงครามระหว่างผู้เข้ายึดครองกับผู้ต่อสู้เพื่อเอกราช ดำเนินไปโดยที่โลกไม่รับรู้เท่าใดนัก แม้สหประชาชาติจะไม่รับรองการผนวกติมอร์ตะวันออกเป็นจังหวัดที่ 27 ของอินโดนีเซียก็ตาม ทั้งยังมีมติ 3485 ของสมัชชาทั่วไปที่คัดค้านการกระทำของอินโดนีเซีย สหประชาชาติยังคงถือว่าในทางนิตินัย ติมอร์ฯ ยังเป็นอาณานิคมของโปรตุเกสอยู่ และกำลังรอกกระบวนการประชาธิปไตย ที่จะให้ประชาชนจะตัดสินใจเลือกอนาคตของตนเอง มีออสเตรเลียเพียงประเทศเดียวเท่านั้น ที่รับรองการผนวกติมอร์ฯ ของอินโดนีเซีย

ในช่วงระยะเวลาอันยาวนานนั้น ได้มีการจัดตั้งกองกำลังปลดปล่อยแห่งชาติติมอร์ตะวันออกฟาลินติล (Falintil) ขึ้นโดยมีโลบาโต เป็นผู้บัญชาการแนวร่วมในการต่อสู้สงครามจรยุทธ เมื่อโลบาโตถูกสังหาร ชานานา กุสเมา ก็ขึ้นมาดำรงตำแหน่งผู้นำแทนจนกระทั่งถูกจับได้ในปี 1992 ในช่วงของสงครามต่อต้านการยึดครองของอินโดนีเซียนั้น ประมาณกันว่าประชากรติมอร์ฯ ต้องเสียชีวิตถึง 200,000 คน หรือ 1 ใน 4 ของประชากรทั้งหมด และยังมีที่ถูกทารุณกรรม ถูกข่มขืนและถูกปิดล้อม^{vii}

กล่าวได้ว่าสงครามในติมอร์ฯ กลายเป็นอาชญากรรมและการนองเลือดที่เลวร้ายที่สุดในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ก็ว่าได้ ไม่ว่าจะเป็นเปรียบเทียบเหตุการณ์ในกัมพูชา ในบอสเนีย หรือในแอฟริกา ก็ตาม ทั้งนี้โดยประมาณการจากจำนวนประชากรของติมอร์ฯ ทั้งหมด ในขณะเดียวกันก็เป็นที่น่าสนใจว่า ทำไมอินโดนีเซียซึ่งเป็นประเทศล้าหลังทางอุตสาหกรรม ที่ไม่มีอาวุธหนักและทันสมัย แต่ก็สามารถปฏิบัติการทางทหารสมัยใหม่ได้อย่างโหดร้ายระดับนี้ คำตอบคือก็ด้วยอาวุธยุทธโธปกรณ์จากสหรัฐฯ สหราชอาณาจักรและญี่ปุ่นนั่นเอง ทั้งสามประเทศที่พัฒนานี้ให้การสนับสนุนอินโดนีเซียอย่างมาก ก็โดยหวังผลตอบแทนเป็น น้ำมัน ซึ่งเป็นที่เชื่อกันว่ามีอยู่มากมายมหาศาลในเขตที่เรียกว่า Timor Gap ซึ่งเป็นทะเลลึกระหว่างเกาะติมอร์กับขอบทวีปภาคเหนือของออสเตรเลีย

ปัจจัยที่ทำให้ติมอร์ตะวันออกประสบชัยชนะในการต่อสู้เพื่อเอกราช

กล่าวกันว่าการที่ติมอร์ตะวันออกสามารถกู้เอกราชของตน กลายเป็น “ชาติ” ใหม่เมื่อขึ้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 ได้นั้น ก็เพราะปัจจัยที่เอื้ออำนวยจากสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศ การที่องค์การสหประชาชาติยืนยันด้วยหลักกฎหมายระหว่างประเทศว่าติมอร์ฯ ยังคงดำรงตำแหน่งอาณานิคม ที่รอการลงประชามติตัดสินอนาคตของตนเอง และการที่การยึดครองของอินโดนีเซียไม่ได้รับการรับรองนั้นก็มีส่วนเอื้อต่อเอกราชของติมอร์ฯ อย่างมาก

อย่างไรก็ตามในที่นี้เราจะพิจารณาประเด็นหลัก 3 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1. บทบาทของฟาลินติลและผู้นำสำคัญของติมอร์ 3 ท่าน
2. โลกของข้อมูลข่าวสารและสื่อมวลชนระหว่างประเทศ
3. การล่มสลายของเศรษฐกิจอินโดนีเซีย (ที่ต่อเนื่องติดเชื้อมาจาก “โรคต้มยำกุ้ง” หรือการล่มสลายของเงินบาทและเศรษฐกิจของไทย)

1. บทบาทของฟาลินติล และ ผู้นำสำคัญของติมอร์ 3 ท่าน

กองกำลังติดอาวุธของพรรคการเมืองเฟรติลิน ก็คือ ฟาลินติล (National Liberation Armed Forces of East Timor หรือกองกำลังปลดปล่อยแห่งชาติติมอร์ตะวันออก) ซึ่งจัดตั้งขึ้นในรูปแบบเป็นแนวร่วมนั้น ได้ทำการต่อสู้แบบสงครามจรยุทธ์ ถอยกำลังเข้าสู่เขตชนบท เมืองเล็กๆ และป่าเขา ที่ทำให้ยากต่อการปราบปรามของทหารอินโดนีเซีย และที่สำคัญคือการมีผู้นำที่มีความสามารถ เช่น โลบาโต ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในชนบท และเคยผลักดันเรื่องการสหกรณ์ในกลุ่มเกษตรกรมาก่อน ทั้งยังมีตำแหน่งเป็นประธานของพรรคเฟรติลิน เมื่อโลบาโตเสียชีวิตในการต่อสู้ 1 มกราคม 1979 นั้นก็ทำให้ซานานา กุสเมาต้องขึ้นมารับตำแหน่งแทน จนกระทั่งถูกอินโดนีเซียจับได้ตั้งที่กล่าวมาข้างต้น

ซานานา กุสเฆมา มีชื่อยาวเต็มตามธรรมเนียมของโปรตุเกส ว่า Jose Alexandre Gusmao Kay Rala Xanana ซานานา กุสเฆมา กลายเป็นผู้นำนักปฏิวัติที่ปัจจุบันมีชื่อเสียงและสถานะเทียบเท่าเซ กูเฆรา และโฮจิมินห์ บางคนกล่าวว่าเขาคือ “เนลสัน แมนเดลาของติมอร์” นั่นเอง เขาเกิดเมื่อ 20 มิถุนายน 1946 เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่เมืองเล็กๆ ในชนบทระหว่างดิลีกับบาวกาว คือ Laleia ซานานา กุสเฆมา มีพี่น้อง 6 คน บิดาเป็นครู ซานานา เรียนครู โรงเรียนบาทหลวงคาทอลิก ต่อมาเป็นครูและเป็นนักหนังสือพิมพ์ หากพวกอินโดนีเซียมิได้รุกรานติมอร์ ซานานาก็คงเป็นอาจารย์ด้านศิลปศาสตร์เป็นกวี แต่เขาก็เข้าเป็นสมาชิกพรรคเฟรติลิน และทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์ให้พรรค จนกระทั่งเมื่อโลบาโตเสียชีวิต ซานานาก็ต้องรับตำแหน่งผู้นำของการต่อสู้แทน กลายเป็นผู้บัญชาการของกองกำลัง เขาสามารถประสานงานระหว่างชนบทกับเมืองได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญคือการประสานกับศาสนจักร รวมทั้งกับเครือข่ายต่อสู้เพื่อเอกราชของติมอร์ไปทั่วโลก แม้จะถูกขังคุกอยู่ยาวนานถึง 7 ปี ระหว่าง 1992-1999 แต่เขาก็กลายเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้ของติมอร์ไปทั่วโลก รูปร่างหน้าตาที่ค่อนข้างดีแบบลูกครึ่งโปรตุเกสของซานานา กลายเป็นที่รู้จักคุ้นเคยในระดับสากล

แม้จะอยู่ในคุกเป็นเวลานาน แต่ซานานาก็เป็นข่าวอยู่เป็นประจำ เช่น มีตัวแทนของสหประชาชาติเข้าเยี่ยมพบ มีคนดังระดับสากล เช่น ประธานาธิบดีเนลสัน แมนเดลา ของแอฟริกาใต้ก็ขอเข้าพบในเดือนกรกฎาคม 1997 ในช่วงซึ่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจหนักหน่วง และเมื่อซูฮาร์โตถูกบีบให้ลาออกจากตำแหน่งประธานาธิบดีเมื่อ 21

พฤษภาคม 1998 ซานานาก็ถูกปล่อยตัวออกมาเดินทางพบปะผู้นำระดับโลกเพื่อเรียกร้องเอกราชให้ติมอร์ตะวันออกรวมทั้งการมาเยือนประเทศไทยด้วย^{viii}

นอกเหนือจากซานานาแล้ว บุคคลสำคัญในการเคลื่อนไหว ก็คือ โฮเซ รามอส ฮอร์ตตา (Jose Ramos-Horta) นั่นเอง ในขณะที่ซานานาเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้ภายในประเทศ ฮอร์ตตาก็เป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้เคลื่อนไหวในต่างประเทศ รามอส ฮอร์ตตาเกิด 26 ธันวาคม 1949 อายุอ่อนกว่าซานานา 3 ปี เคยทำงานเป็นนักหนังสือพิมพ์และผู้สื่อข่าว เขาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศก่อนอินโดนีเซียบุก เขาหนีไปออสเตรเลียได้ และหลังจากนั้นก็อยู่ต่างประเทศเป็นเวลาถึง 24 ปี เขาบอกว่าการต่อสู้เพื่อเอกราชนั้น สิ่งที่เขาทำคือ “พูดๆๆๆ” กับวงการระหว่างประเทศเกือบจะทั่วโลก

รามอส ฮอร์ตตาได้รับรางวัลและการยกย่องในด้านของสิทธิมนุษยชนหลายครั้ง และที่สำคัญที่สุดคือ การได้รับรางวัลโนเบล สาขาสันติภาพเมื่อปี 1996 ได้รับร่วมกันกับบาทหลวงเบโล (อองซาน ซูจี ผู้นำสตรีชาวพม่าเป็นบุคคลแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับรางวัลโนเบลเมื่อปี 1991) รางวัลโนเบลนี้แหละที่ทำให้ขบวนการต่อสู้เพื่อเอกราชของติมอร์ตะวันออก กลายเป็นข่าวสำคัญและจุดสนใจไปทั่วโลก ในขณะที่เดียวกันก็สร้างความสั่นคลอนให้กับรัฐบาลอินโดนีเซีย และที่สำคัญยิ่งก็คือทำให้อินโดนีเซียโดยเฉพาะอย่างยิ่งประธานาธิบดีซูฮาร์โตเสียความชอบธรรมในการยึดครองติมอร์

สำหรับบาทหลวงซิเมนเนส เบโล (Ximenes Belo) เกิดเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 1946 ปีเดียวกับซานานา ที่เมืองบาวกาว ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนคาทอลิก ทั้งในติมอร์ โปรตุเกส และอิตาลี เบโลบวชเป็นพระเมื่อปี 1980 ในสมัยที่อินโดนีเซียยึดครอง และท่านได้ประกอบศาสนกิจอย่างยากลำบาก และต้องระมัดระวังไม่ให้ทางการอินโดนีเซียกล่าวหาได้ว่าล้ำเส้น แต่บาทหลวงเบโลก็สามารถทำให้รัฐบาลอินโดนีเซียต้องยอมให้สันตะปาปาจอห์น ปอล (Pope John Paul II) เสด็จไปเยี่ยมคริสตศาสนิกชนในติมอร์ฯ จนได้เมื่อเดือนตุลาคม 1989 สันตะปาปาเรียกร้องในเรื่องของสิทธิมนุษยชนให้ชาวติมอร์ฯ ท่ามกลางการชุมนุมประท้วงเรียกร้องเอกราช และในที่สุดอีก 7 ปีต่อมาบทบาทของบาทหลวงเบโล ก็เป็นที่ยอมรับจนได้รับรางวัลโนเบลร่วมกับ รามอส ฮอร์ตตา ศาสนิกคาทอลิกและบาทหลวงเบโลกลายเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของความ เป็นติมอร์ตะวันออก เป็นส่วนหนึ่งของความรู้สึก “ชาตินิยม” และความเป็น “ชาติ” ต่อประชากรจำนวนมาก กล่าวโดยย่อบุคคลสำคัญทั้ง 3 ของติมอร์ฯ ทำให้สถานะของประเทศเล็ก ๆ เช่นนี้ ซึ่งมีประชากรเพียงไม่ถึง 1 ล้านคน สามารถยืนหยัดเผชิญกับกำลังทหารประเทศใหญ่อย่าง อินโดนีเซียที่มีประชากรกว่า 200 ล้านคนได้อย่างไม่น่าเชื่อ

2.

โลกของข้อมูลข่าวสาร และสื่อมวลชนระหว่างประเทศ

ดังเป็นที่ทราบดีว่าโลกปัจจุบันเป็นโลกของข้อมูลข่าวสาร อินเทอร์เน็ตและอีเมล สื่อมวลชนที่กระจายอยู่ทั่วโลกพร้อมด้วยเครื่องมือทันสมัยในการที่จะแพร่ข่าวไปในพริบตานั่น ทำให้การยึด

ครองและการโฆษณาชวนเชื่อของอินโดนีเซียไม่สามารถจะดำเนินไปได้โดยสะดวก และไม่สามารถจะปิดบังข่าวสารการทารุณกรรมและการละเมิดสิทธิมนุษยชนได้เช่นกัน

ความผิดพลาดของอินโดนีเซียที่ทำให้นักข่าวออสเตรเลียและอังกฤษเสียชีวิต เป็นแรงผลักดันให้ข่าวการยึดครองติมอร์ไม่เป็นสิ่งที่เร้นลับและไม่ได้รับการรายงานอีกต่อไป เครือข่ายของผู้นำติมอร์ ทั้งในและนอกประเทศ ประสานกันกับทางศาสนาจักร พระและชีคาทอลิก เชื่อมโยงไปถึงสันตะปาปาที่กรุงโรมถ่ายทอดและสื่อสารต่อโดย homepage และ/หรือ website ตลอดจนโทรทัศน์ที่ทรงพลังอย่าง CNN และ BBC ทำให้เหตุการณ์ขนาดเล็กนี้ได้รับการรายงานอย่างละเอียดถี่ถ้วนอย่างไม่เคยมีมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะของการลงมติออกเสียง และความทารุณโหดร้ายของ “ทหารเถื่อน” ที่ปรากฏเป็นข่าวทั่วโลก ทำให้เป็นที่ประจักษ์ทั้งหูและตา (ทำนองเดียวกันกับเหตุการณ์พฤษภา “ทมิฬ” ของไทย ที่เครื่องมือสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์ ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ โทรสาร และโทรศัพท์มือถือของฝ่ายเอกชน ที่มีส่วนทำให้องค์กรของรัฐไม่สามารถจะควบคุมและ “ปิดเบือน” ข้อมูลและข่าวสารได้โดยง่ายอีกต่อไป)

ในปี 1991 (ช่วงเวลาเดียวกับเหตุการณ์พฤษภา “ทมิฬ” ของไทยนั้น) มีการสังหารหมู่เยาวชนคนหนุ่มสาวติมอร์ ที่สุสานซานตาครูซ ในกรุงดิลีอย่างโหดเหี้ยม^x เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในเดือนพฤศจิกายน เมื่อมีการเดินขบวนเพื่อรำลึกถึงนักศึกษาที่ถูกฆ่าตาย เมื่อขบวนไปถึงสุสานปรากฏว่าทหารและตำรวจอินโดนีเซียก็เข้าปิดล้อม และเริ่มระดมยิงอย่างโหดเหี้ยม เป็นผลให้มีคนตายถึง 50 และบาดเจ็บ 91 คน นักข่าวอังกฤษคนหนึ่งซึ่งอยู่ในสถานการณ์นั้น ได้ลักลอบถ่ายวิดีโอไว้ แล้วลอบส่งออกมาเผยแพร่ยังโลกภายนอกได้ และก็กลายเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้เกิดการต่อต้านอินโดนีเซียในระดับสากลโดยเฉพาะในโลกตะวันตก ผสมผสานกับข่าวสารรับรางวัลโนเบล ในปี 1996 ตามที่กล่าวมาแล้ว และสถานการณ์ก็จะยิ่งเอื้ออำนวยต่อเอกราชของติมอร์เป็นอย่างดี เพราะจะติดตามมาด้วยการล่มสลายของระบอบอัตตาธิปไตยของซูฮาร์โตเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม 1998 (โปรดสังเกตว่าเพียงไม่ถึงหนึ่งปีคืนภายหลัง “โรคต้มยำกุ้ง” ซึ่งทำให้รัฐบาลของพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธต้องล้มลงเช่นกัน และประเทศไทยก็ต้องเดินไปตามกระแสของการปฏิรูปทางการเมือง การยินยอมให้มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่)

3. การล่มสลายของเศรษฐกิจอินโดนีเซีย

อัตตาธิปไตยของซูฮาร์โตของอินโดนีเซียเข้ายึดครองติมอร์ อยู่ถึง 24 ปีระหว่าง 2518-2542/1975-1999 โดยถือว่าเป็นจังหวัดหรือมณฑลที่ 27 ของตน แต่ลักษณะการปกครองของอินโดนีเซียต่อติมอร์ก็กลายเป็น “อาณานิคมใหม่” คือปกครองอย่าง “เจ้ากับไพร่ และ/หรือ “บ่าวกับนาย” เสียมากกว่า จนมีผู้กล่าวว่า “ฮอลันดาทำกับอินโดนีเซียฉันใด อินโดนีเซียก็ทำกับติมอร์ตะวันออกฉันนั้น”

การกระทำได้กล่าวจึงไม่สามารถสร้างความสมานฉันท์ในชาติอินโดนีเซียได้ นับวันชาวติมอร์ตะวันออก ก็คิดถึงความแตกต่างระหว่างตนกับผู้ที่มาปกครองมากขึ้น สร้างความรู้สึ

แปลกแยก สร้างจินตนาการของความเป็น “ลัทธิชาตินิยม” ตีมอร์ตะวันออกมากขึ้น ต่างกับคน ตีมอร์ตะวันตกที่ยอมรับในความเป็นอินโดนีเซียของตน

กล่าวโดยย่ออินโดนีเซีย ล้มเหลวที่จะทำให้ชาวติมอร์ตะวันออก “รัก” อินโดนีเซีย ยิ่งนานวันในช่วง 24 ปีนั้น ตีมอร์ก็สร้าง “อัตลักษณ์” และ/หรือ “เอกลักษณ์” ของตนให้ต่างกับอินโดนีเซียมากยิ่งขึ้น^x ข้อมูลที่น่าสนใจ คือ ในช่วง 400 ปีที่โปรตุเกสปกครองและนำศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกเข้ามาเผยแพร่ในนั้น ชาวติมอร์ มีเพียงจำนวนน้อย 18 % เท่านั้นที่นับถือคาทอลิก แต่เพียง 24 ปีที่อินโดนีเซียปกครองอยู่ ชาวติมอร์ กลับหันไปเข้า “รีต” เป็นคาทอลิกถึง 80 % ตามประมาณการณเมื่อปี 1991 ที่ตรงกับเหตุการณ์สังหารที่สุสานโบสถ์ซานตาครูซ์ กล่าวกันว่านโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลซูฮาร์โตมีส่วนผลักดันอย่างมากให้คนติมอร์ ซึ่งโดยทั่วไปจะมีลักษณะคล้ายกับคนในอุษาคเนย์ คือ การนับถือวิญญาณ ผีสาถนางไม้ ที่เรียกกันว่า “ลัทธิวิญญาณนิยม” หรือ animism รัฐบาลซูฮาร์โตไม่รับรองลัทธินี้ ถือว่าทุกคนจะต้องมีศาสนาเพื่อจะได้ไม่ไปเป็นคอมมิวนิสต์ ดังนั้น ทุกคนก็ต้องประกาศตน มีหลักฐานในเอกสารทะเบียนว่านับถือศาสนาใด ที่รัฐบาลให้การรับรอง ซึ่งก็มีอิสลาม คริสต์ และพุทธตามลำดับ เมื่อถูกบีบบังคับเช่นนี้ สิ่งทีใกล้เคียงที่สุดและดูจะสะดวกและเหมาะสมที่สุดก็คือคริสต์ศาสนานั้นเอง ดังนั้นคริสต์ศาสนาก็กลายเป็นสัญลักษณ์และความต่างจากอินโดนีเซียที่ส่วนใหญ่เป็นมุสลิม คริสต์ศาสนากลายเป็นส่วนหนึ่งของพลัชาตินิยมที่จะผลักดันให้เรียกร้อง “เอกราช” ภายหลังเหตุการณ์ซานตาครูซ์คนติมอร์ ก็หันไปถือคริสต์มากขึ้น ๆ กล่าวกันว่าในปัจจุบันนี้มีจำนวนถึง 95 % ของประชากรทั้งหมด

ระบอบอิตาปิไตของซูฮาร์โตถึงกาลล่มสลายเมื่อเศรษฐกิจตกต่ำ เงินรูเปียห์ลดค่าจาก 1 ดอลลาร์สหรัฐฯเท่ากับ 2,400 กลายเป็นกว่า 10,000 รูเปียห์ ร้ายแรงกว่าความตกต่ำของค่าเงินบาทของไทยเสียอีก โรค “ต้มยำกุ้ง” ที่เริ่มขึ้นในประเทศไทยเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 1997 นั้น แพร่ระบาดไปยังอินโดนีเซียอย่างรวดเร็ว ภายในระยะเวลาปีเดียว ก็เกิดการจลาจลใหญ่ในจาการ์ตาและเมืองใหญ่ๆในอินโดนีเซีย นักศึกษาเดินขบวนประท้วงซูฮาร์โตให้ออกจากตำแหน่งที่ครองอำนาจอยู่ยาวนานราวกับเป็น “กษัตริย์ชา” ถึง 32 ปีระหว่าง 1966-1998 (ซูฮาร์โตก้าวขึ้นมาใช้อำนาจภายหลังการรัฐประหาร โดยดำรงตำแหน่งอย่างไม่เป็นทางการก่อนในเดือนมีนาคม 1966 และได้รับแต่งตั้งให้รักษาการประธานาธิบดีเมื่อเดือนมีนาคม 1967 และเป็นประธานาธิบดีอย่างเต็มยศเมื่อ 27 มีนาคม 1968) อิตาปิไตของซูฮาร์โตต้องยอมก้าวลงจากตำแหน่งเมื่อเดือนพฤษภาคม 1998

และเมื่อรองประธานาธิบดีฮาบีบี (Baharuddin Jusuf Habibie) ขึ้นครองตำแหน่งแทนนั้น กระแสความกดดันทั้งภายในและภายนอกประเทศก็บีบให้อินโดนีเซียต้องยอมต่อมติของสหประชาชาติ ที่จะให้ติมอร์ตะวันออกลง “ประชามติ” ตัดสินใจด้วยตนเองว่าจะเป็ “เอกราช” หรือ “รวมอยู่เป็นส่วนหนึ่งของอินโดนีเซีย” ภายในเดือนมกราคม 1999 ประธานาธิบดีฮาบีบีก็ต้องยอมโอนอ่อนผ่อนตามกระแสแรงกดดันนั้น

แปดเดือนก่อนหน้าการลง “ประชามติ 30 สิงหาคม 1999 นั้น ทางอินโดนีเซียได้สนับสนุนทั้งทางตรงและทางอ้อม ให้กองกำลังติดอาวุธที่เรียกกันว่า “ทหารเถื่อน” (militia) ที่ตนจัดตั้งขึ้นในติมอร์ฯ คุกคามและสังหารผู้ที่มีที่ท้าวจะนิยมชมชื่น “เอกราช” ต้องบาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก แต่กระนั้นก็ตามใน “วันแห่งประวัติศาสตร์” 30 สิงหาคม ประมาณ 90% ของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง ต่างก็ไปเข้าคิวพร้อมหลักฐานบัตรประจำตัวเพื่อหย่อน “มติ” ของตนลงในหีบ อีก 5 วันต่อมาสหประชาชาติ ก็ประกาศผลว่า 78.5% ลงคะแนนให้กับ “เอกราช” ในขณะที่ 21.5% เลือกที่จะอยู่กับอินโดนีเซียต่อไป^{xi}

การขึ้นคริสต์ศตวรรษใหม่ที่ 21 มาพร้อมด้วย “กำเนิดของติมอร์ตะวันออก” พลังอันมหาศาลของ “ลัทธิชาตินิยม” กลายเป็นกระแสบ้าทวมทั้ง โดยที่ไม่มีสิ่งใดหรือแสนยานุภาพทางอาวุธใด สามารถจะสกัดกันได้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยการใช้กำลังอำนาจ การพิฆาตทำลายชีวิต ความรุนแรง ทารุณกรรม หรือการข่มขู่ใดๆ หลังการแสดงประชามตินั้น ฝ่ายอำนาจนิยมในอินโดนีเซียด้วยความร่วมมือของ “ทหารเถื่อนติมอร์ฯ” ทำการประหัตประหารทำลายชีวิตคนติมอร์ฯฝ่ายเอกราชเป็นจำนวนมาก เผาผลาญบ้านเรือนพินาศสิ้น พร้อมทั้งกวาดต้อนประชากรประมาณ 250,000 ไปไว้ในติมอร์ตะวันตก สหประชาชาติต้องส่งกองกำลังรักษาสถานการณ์ และในที่สุดก็จัดให้มีการเลือกตั้งประธานาธิบดีในวันที่ 14 เมษายน 2002 เพื่อให้ติมอร์ตะวันออกเป็นประเทศเอกราชเป็นชาติใหม่ในวันที่ 20 พฤษภาคมต่อมา

ⁱ Sonny Inbaraj, *East Timor: Blood and Tears in ASEAN*, Silkworms Book, Chiangmai, 1995, หน้า 4-5 สำหรับข้อมูลเป็นภาษาไทยทั่วไป โปรดดู เทพชัย หย่อง และเสาวนีย์ ลิ้มมานนท์ *ภูมิหลังลำดับเหตุการณ์ติมอร์ตะวันออก* ข้อมูลจาก Thai Friends of East Timor, Amnesty International Thailand, Asian Network for Free Election (ANFREL) และ วิทยา สุจริตรักษ์ “ติมอร์ตะวันออก” ใน *เอเชียรายปี 2000/2543* สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และดูสารคดีโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ “กำเนิดชาติใหม่ ติมอร์ตะวันออก” *สารคดี* ปีที่ 16 ฉบับที่ 190 ธันวาคม 2543

ⁱⁱ เพิ่งอ้าง หน้า 4

ⁱⁱⁱ John G Taylor, *East Timor: The Price of Freedom*, Zed Books: London and New York, 1999 หน้า 10-11 ดูเหมือนหนังสือเล่มนี้จะให้รายละเอียดในแง่ของภูมิหลังความเป็นมาของติมอร์ฯ ก่อนเป็นเอกราชได้ดีที่สุดในภาษาอังกฤษ

^{iv} เพิ่งอ้าง หน้า 14

^v Peter Carey and G. Carter Bentley, *East Timor at the Crossroads: The Forging of a Nation*, Cassell Wellington House, London, 1995, หน้า 4

^{vi} เพิ่งอ้าง หน้า 63-64

^{vii} ดู East Timor, Indonesia, and the World Community: Resistance, Repression, and Responsibility, Bulletin of Concerned Asian Scholars, V. 32, No. 1 and 2 (January-June 2000)

^{viii} ขานานา กุสเมาและรามอส ฮอร์ต้า เป็นแขกของฟอรัมเอเชีย (Forum Asia) และได้แวะมาปาฐกถาให้สัมภาษณ์ใน กทม. รวมทั้งการมาเยือนพบปะนักวิชาการ นักศึกษา ตลอดจนผู้สนใจทั่วไป ณ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2000 ในฐานะแขกของโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มธ. โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค (สกว.) สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ (จุฬาฯ) สำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม (มทิดล) และมีปาฐกถาพิเศษเรื่อง “ติมอร์ตะวันออก กำเนิดประชาชาติ” โดยที่ทาง มธ. ได้กล่าวนำและสรุปบุคคลทั้งสองดังนี้ “The Faculty of Liberal Arts of Thammasat University feels both deeply honored and very proud to be able to welcome here today two of the rare heroes of our unheroic era. It is an indication of their stature that we feel we can use just their names, in a comradely way, without any honorifics, just as we might that of Che Guevara or Ho Chi Minh. Xanana Gusmao started his adult life as a poet, and had the Suharto regime not launched its brutal imperialist invasion in 1975, he might have become a professor in a Free East Timorese Faculty of Liberal Arts. But following the tragic battlefield death of Nicolau Lobato, commander of the armed national resistance, Xanana responded to his country's call, and took over the leadership of the long, bloody struggle against the Indonesian occupation. Over the past 20 years he has become the very symbol of this people's dauntless determination to survive and to be free. Jose Ramos Horta, on the other hand, exiled from his home for a quarter of a century, almost singlehandedly led the external campaign for East Timorese freedom, at the UN, in the US and Canada, in Europe, in Africa, and in Asia. For many years the struggle seemed hopeless, as the great powers gave unconditional backing to the Suharto regime, and the ASEAN countries, including Thailand, shamefully followed suit. In the end his determination to continue the fight, and his outstanding diplomatic skills earned him along with Bishop Belo, the Nobel Prize for Peace. Both our guests today are men of great abilities, but that is not why we think of them as heroes. Rather it is because they have made extraordinary sacrifices for their people, suffering prison and exile, and the violent deaths of many family members and friends; and because they never gave up, confident that one day their 700,000 countrymen would prevail over the 200,000,000 Indonesians under the control of Suharto's dictatorship. I think there is here a moral lesson for all of us in our own lives. It is best expressed in the great reggae anthem: Stand Up! Stand Up! Stand Up for the Right! Stand Up! Stand Up! Don't Give Up the Fight! ”

^{ix} โปรดดูบทความเปรียบเทียบของเหตุการณ์ “พฤษภาเลือด 2535” ของไทย กับเหตุการณ์สุสานโบสถ์ซานตาครูซ์ของ Benedict Anderson “Two Massacres: Dili and Bangkok” *Southeast Asian Network Bulletin*, Bangkok, December 1992

^x ดูบทความว่าด้วยการสร้าง “อัตลักษณ์” โดย Benedict Anderson “Imagining East Timor” *Arena Magazine*, No. 4, April-May, 1993

^{xi} ดูรายงานโดยละเอียดของ *East Timor: A Triumph of the Human Spirit, Report of the International Observation Mission on the 1999 Popular Consultation 25 August-2 September 1999*, Asian Network for Free Election AnFREL

สภาพทางสังคมของติมอร์ตะวันออก

วิทยา สุจริตธนารักษ์

ความนำ

เกาะติมอร์ นับเนื่องอยู่ในกลุ่มหมู่เกาะที่ทอดตัวเป็นแนวจากสุมาตรา ชวา บาห์ลี ลอมบี ออก ชุมบาวา ชุมบา ฟลอเรส ติมอร์ และอีเรียน จายา ซึ่งมีระยะห่างจากเมืองดาร์วิน (Darwin) เมืองสำคัญของเขตตอนเหนือ (Northern Territory) ของออสเตรเลีย เพียง 500 กิโลเมตร ตัวเกาะมีความยาว 467 กิโลเมตร กว้างที่สุด 90 กิโลเมตร เฉพาะติมอร์ตะวันออก มีเนื้อที่ราว 19,000 ตารางกิโลเมตร ตำแหน่งในแผนที่โลกคืออยู่ระหว่างเส้นรุ้ง (longitude) ที่ 8 องศา 1.5 ลิปดาได้ถึง 10 องศา 30 ลิปดาใต้ กับเส้นแวง (latitude) ที่ 123 องศา 30 ลิปดาตะวันออกถึง 127 องศา 10 ลิปดาตะวันออก มีเทือกเขาทอดเป็นแนวยาวจากตะวันออกจรดตะวันตก ได้แก่เทือกเขารามেলাว (Ramelau) ที่มียอดเขาชื่อตาต้า ไม ลาลู (Tata Mai Lalu) สูงเกือบ 10,000 ฟุต เทือกเขาที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ชื่อ มาเตอบเบียน (Materbian) และเทือกเขากัวลิไก (Quelicai) เป็นต้น เทือกเขาเหล่านี้คือที่พักพิงของชาวติมอร์ตะวันออก เมื่อถูกอินโดนีเซียบุกรุกและเป็นที่ตั้งและหลบซ่อนในการทำสงครามจรรยาธรรมในคราวสงครามกับญี่ปุ่น และกับกองกำลังอินโดนีเซีย มีพื้นที่ราบทางปลายเกาะด้านตะวันตกและตามชายฝั่งตอนเหนือและตอนใต้ เนื่องจากเป็นที่ราบสูงเป็นส่วนใหญ่ จึงมีทุ่งหญ้า มีความแห้งแล้ง ที่ที่เป็นหุบเขาหรือพื้นที่ราบมีความอุดมสมบูรณ์ หลายแห่งเป็นป่าดิบ แม่น้ำมักเป็นสายสั้นๆ น้ำเขียวในหน้าฝน และแห้งผากในหน้าแล้ง ฤดูแล้งตกอยู่ในระยะพฤษภาคมถึงตุลาคม ฤดูฝนอยู่ระหว่างพฤศจิกายนถึงเมษายน แต่ในความเป็นจริงฤดูฝนในติมอร์ตะวันออกจะสั้นเพียง 2-3 เดือนต่อปี พื้นดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกจึงมีจำกัด และทำได้ดีในที่ๆ มีน้ำพอเพียงเช่นธารน้ำจากภูเขาดังกรณีของจังหวัดบาวกาว (Baucau) พืชที่ปลูกมีข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง มันต่างๆ มันเทศ ผลไม้หลายชนิดโดยเฉพาะกล้วย สัตว์เลี้ยงมี หมู ไก่ แพะ แกะ วัว ควาย ผลผลิตเหล่านี้ใช้ในการบริโภคเป็นหลัก แลกเปลี่ยนกันตามตลาดท้องถิ่น ที่เป็นสินค้าออกได้แก่กาแฟ

คนติมอร์เรียกดินแดนที่ตนอาศัยอยู่ว่า Timor Loro-Sa'e ในภาษาเตตุน (Tetum) ซึ่งแปลตรงตัวว่า “พระอาทิตย์ขึ้น” คือ ตะวันออกนั่นเอง ภาษาโปรตุเกสแปลตรงไปตรงมาว่า Timor Leste คือติมอร์ตะวันออก ซึ่งในภาษาอินโดนีเซียเรียกเช่นเดียวกันว่า Timor Timur (มักย่อว่า Tim Tim) รูปร่างของเกาะคล้ายจะเข้ จึงมีนิยายปรัมปราเล่าว่า มีจะเข้ใหญ่ว่ายน้ำมา แล้วมาหมดแรงตายกลายเป็นเกาะติมอร์ น่าสังเกตว่าทะเลติมอร์มีจะเข้ มักคาบคนเอาไปกินบ่อยๆ ชาวติมอร์จับปลาแบบง่ายๆ ใช้เรือขนาดเล็กจับปลาตามชายฝั่ง ปลาจึงยังมีชุกชุม แต่นัยว่าลำบากแก่การทำการประมงในเชิงอุตสาหกรรมเพราะฝั่งทะเลสั้นมากเลยชายฝั่งไปไม่กี่เมตรน้ำลึกลงทันทีเหมือนกับว่าเกาะติมอร์เป็นภูเขาผุดขึ้นมาจากมหาสมุทร แต่

ในเขตทะเลติมอร์ (Timor Sea) ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเกาะ มีแหล่งน้ำมันและแก๊สขนาดใหญ่ ในระยะต้นๆ ปี 1972 ออสเตรเลียและอินโดนีเซียได้ทำความตกลงกำหนดอาณาเขตทางทะเลระหว่างกันโดยใช้ร่องน้ำติมอร์ (Timor Trough) ซึ่งห่างจากชายฝั่งตอนใต้ของติมอร์ราว 40 ไมล์ ซึ่งเป็นเขตสิ้นสุดของไหล่ทวีปออสเตรเลียด้วย แต่ไม่สามารถกำหนดให้เสร็จสรรพได้ เพราะส่วนหนึ่งอยู่ในอาณาเขตของติมอร์ตะวันออก จากการขุดเจาะทราบว่ามีความน้ำมันและแก๊สมาก ทำให้บริษัทน้ำมันออสเตรเลียพยายามเร่งรัดให้ทำความตกลงกันให้แล้วเสร็จ กลุ่มอุตสาหกรรมน้ำมันออสเตรเลียยังไม่พอใจที่รัฐบาลโปรตุเกสปล่อยให้บริษัทน้ำมันของอเมริกาสองบริษัทคือ บริษัทโอเชียนิก (Oceanic Company) จากเมืองเดนเวอร์ในรัฐโคโลราโดกับบริษัททอโดบี ออยแอนด์แก๊ส (Adobe Oil and Gas) ให้ขุดเจาะน้ำมันในเขตทะเลตอนใต้ของติมอร์ตะวันออก เพราะด้วยเหตุนี้เองที่กลุ่มอุตสาหกรรมน้ำมันของออสเตรเลียจึงพยายามวิ่งเต้นให้ ออสเตรเลียรับทำความตกลงกับอินโดนีเซียเสียⁱ และนี่เป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้ออสเตรเลีย ยอมรับการผนวกติมอร์ตะวันออกโดยอินโดนีเซีย ยุทธศาสตร์ทางทะเลยังทำให้สหรัฐอเมริกาเข้ามาเกี่ยวข้องอีก เพราะสหรัฐฯ ต้องการให้เรือดำน้ำพลังงานนิวเคลียร์ของตนเช่นโพไซดอน และโพลาริสผ่านมหาสมุทรอินเดีย เข้ามหาสมุทรแปซิฟิกผ่านช่องแคบอมไบ (Ombai) และเวตาร์ (Wetar) ซึ่งอยู่ทางเหนือของเกาะติมอร์เพราะสะดวกกว่าช่องแคบอื่นๆ ในหมู่เกาะอินโดนีเซีย เนื่องจากว่าช่องแคบลอมบ็อก (Lombok) และซุนดา (Sunda) ออกจะตื้น ช่องแคบมะละกา (Malacca) คับคั่ง และด้วยเหตุนี้เองสหรัฐฯ จึงอ่อนตามอินโดนีเซียในเรื่องติมอร์ตะวันออกⁱⁱ

จากความตกลงใน ค.ศ. 1913 ระหว่างเนเธอร์แลนด์กับโปรตุเกสที่เรียกว่าเซนเตงก้าอาร์บิตราล (Sentenca Arbitral) ลงนามกันที่กรุงเฮก แบ่งเกาะออกเท่าๆ กัน แต่มีดินแดนส่วนเกิน (enclave) ของติมอร์ตะวันออกอยู่ในเขตติมอร์ตะวันตกที่เรียกว่า โอคุซซี (Oecussi) โดยโปรตุเกสต้องการไว้เพราะเป็นพื้นที่ที่โปรตุเกสมาตั้งถิ่นฐานเป็นครั้งแรกที่เมืองลิฟ (Lifau) ในพื้นที่ส่วนนั้น กับติมอร์ตะวันออกยังมีเกาะอาเตาโร (Atauro) ซึ่งอยู่ทางฝั่งทะเลตอนเหนือ มองเห็นได้จากเมืองดิลีเมืองหลวงของติมอร์ตะวันออก กับเกาะจาโก (Jaco) ซึ่งอยู่ปลายตะวันออกสุดของเกาะⁱⁱⁱ ในสมัยที่โปรตุเกสได้เข้ามาปกครองติมอร์ตะวันออกอย่างจริงจังในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือในปี 1860 ได้จัดตั้งเขตปกครองขึ้น 10 เขต แล้วเพิ่มเป็น 11 เขต ในปี 1863 และในที่สุดในปี 1970 ได้แบ่งออกเป็น 12 อำเภอ (concelho) กับ 1 เทศบาล (camara municipal) คือ ดิลี (Dili) อำเภอ 12 อำเภอ คือ ไอนาโร (Ainaro), บาวกา (Baucau), โบบุนาโร (Bobonaro), โคฟาลิมา (Covalima), เออเมรา (Ermera), เลาเต้ม (Lautem), ลิกีซ่า (Liquica), มานาตูโต (Manatuto), ซาเม (Same), วีกือกี (Viqueque), โอคุซซี (Oecussi) และไอลิว (Aileu)^{iv} อินโดนีเซียได้จัดแบ่งเขตการปกครองติมอร์ตะวันออกเป็นอำเภอตามแบบโปรตุเกส

แต่เปลี่ยนชื่ออำเภอชาเม่ เป็นมานูฟาฮี (Manufahi) แทน และยกติมอร์ตะวันออกขึ้นเป็นจังหวัดหนึ่งของอินโดนีเซีย

คนติมอร์ตะวันออก

ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเกาะติมอร์แต่เดิมจัดอยู่ในกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 40,000 ปีมาแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนออสตราโล-เมลานีเซียน (Australo-Melanesian) กับ มี กลุ่ม คน ม อง โ ก ล อ ย ด์ ไ ต้ (Southern Mongoloid) ซึ่งอาศัยอยู่ทางตอนเหนือของภูมิภาคนี้ กลุ่มคนออสตราโล-เมลานีเซียนอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่อยู่ในปาปัว นิวกินี และออสเตรเลียในปัจจุบัน และมีค้อยได้เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในระยะราว 7000 ปีที่แล้วกลุ่มมองโกลอยด์ได้อพยพลงมาจากใต้และตะวันออกเรื่อย ๆ กลุ่มนี้คือกลุ่มคนที่พูดภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) ไต-กะได (Tai-Kadi) ทิเบโต-เบอร์มัน (Tibeto-Burman) และออสโตรนีเซียน (Austronesian) ประมาณ 13,000 ปี ที่ผ่านมามีผู้คนที่อาศัยอยู่ในเกาะติมอร์ทางตะวันออกรู้จักใช้เครื่องมือหินที่เป็นเครื่องชุดที่มีคมและมีดที่มีลักษณะใบมีดหนา เครื่องมือหินชุดเหล่านี้ค่อย ๆ เปลี่ยนสภาพเป็นขวานมือ และโลหะในยุคต่อมา ในระยะ 2,500 ปี ก่อนคริสตกาลผู้ที่อพยพเข้ามายังเกาะติมอร์นำเอาภาชนะดินเผาเข้ามาพร้อมกับนำหมูเข้ามา กับสัตว์อื่นบางชนิด เช่น แมว และลิงบางประเภท ในระยะ 2,000 - 3,000 ปี ก่อนคริสตกาลนี้พอเชื่อได้ว่าได้มีการถางป่าเพื่อทำการเพาะปลูกขึ้นในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และพอกกล่าวได้ว่าภายในระยะ 1,000 ปีที่ผ่านมา กลุ่มคนที่พูดภาษาออสโตรนีเซียนและรู้จักเพาะปลูกกระจายไปอย่างกว้างขวางตั้งแต่เกาะไต้หวันไปจนถึงเกาะติมอร์ พบหม้อดินเผาที่มีลวดลายในถ้ำหลายแห่งในติมอร์ตะวันออก ทั้งยังพบพวกเปลือกหอย เครื่องมือหินอื่นๆ เบ็ดที่ทำจากเปลือกหอย ชิ้นส่วนลูกปัดและกำไล ติมอร์รู้จักใช้เครื่องมือที่ทำด้วยทองแดง สัมฤทธิ์ (bronze) เหล็ก ในระยะ 500-200 ปี ก่อนคริสตกาล^V

พัฒนาการทางเศรษฐกิจของติมอร์คงต้องมองในภาพรวมของอาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งภาคพื้นดินและมหาสมุทร เชื่อกันว่าตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษมาแล้วที่ผู้คนในอาณาบริเวณนี้มีความชำนาญในการเพาะปลูก ด้านดนตรี การถลุงแร่ธาตุ และการเดินเรือ ความชำนาญการของผู้คนในแถบนี้กล่าวกันว่าที่สำคัญมีอยู่สามด้านคือ ประการที่หนึ่งคือนักเพาะปลูกที่มีการสร้างสรรค์ใหม่ (innovative farmer) เพราะอาจจะเป็นไปได้ว่าคนแถบนี้รู้จักปลูกข้าวและปลูกข้าวในที่ลุ่ม (wet rice) เพราะพบร่องรอยการปลูกข้าวมาตั้งแต่ระยะ 2000 ปี ก่อนคริสตกาลในอาณาบริเวณนี้ ผู้คนแถบนี้ไม่ได้ปลูกข้าวแต่อย่างเดียว แต่ปลูกพืชอย่างอื่นด้วย เช่น อ้อย พืชมีหัว (yam) สาครู กล้วยและมะพร้าว และคงรู้จักเอาไก่และหมูมาเลี้ยงด้วย ประการที่สองผู้คนแถบนี้อาจรู้วิธีทำสัมฤทธิ์เอง และเชี่ยวชาญการถลุงและหลอมแร่ธาตุ ทั้งเหล็ก ทองเหลือง ดีบุก ประการที่สามคือการเดินเรือโดยใช้ลมมรสุมให้เป็นประโยชน์ นักเดินเรือเชื้อสายมาเลย์ หรือมาลาโย-โพลีเนเซียน (Malayo - Polynesian) เหล่านี้อาจจะเป็นผู้

เปิดเส้นทางเดินเรือเพื่อการค้าระหว่างเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้เชื่อมโยงกับการค้ากับจีน ซึ่งทำกันมานานแล้ว คนในแถบนี้รู้จักปลูกข้าวไร (dry rice หรือ millet) มาก่อนจะปลูกข้าวในที่ลุ่ม (sawah หรือ wet rice) ในยุคอาณาจักรฟูนัน (Fu-Nan) การติดต่อค้าขายระหว่างอินเดียกับจีน ซึ่งต้องทำผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นนิยมแล่นเรือมาข้ามคอคอตกแล้วลงเรือต่อไปยังจีน ฟูนันเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเพราะเป็นเมืองท่าสำคัญรองรับเส้นทางการค้าดังกล่าวและเจริญรุ่งเรืองเต็มที่ในระยศคริสต์ศตวรรษที่สี่ แต่ต่อมาเส้นทางเดินเรือจากอินเดียผ่านช่องแคบมะละกกาและซุนดาเป็นที่นิยมมากขึ้น เชื่อกันว่าแต่เดิมผู้ทำการค้าสนใจแลกเปลี่ยนสินค้าจากอินเดียกับจีนเป็นสำคัญ เป็นต้นว่าสินค้าสำคัญจากอินเดียและจากแถบเมดิเตอร์เรเนียนกับตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ประเภตกายาน (frankincense) และยางไม้เมอร์ห์ (Myrrh) ยางสนหรือยางไม้ (resin) อื่น ๆ กับสินค้าอื่น ๆ ที่ใช้ในการทำเครื่องหอมต่าง ๆ เปลี่ยนกับผ้าไหมจีน พวกพ่อค้าจากเมืองท่าในบริเวณช่องแคบมะละกกาและซุนดาได้ริเริ่มนำสินค้าพื้นเมืองเข้าไปยังตลาดเมืองจีนได้แก่ ยางสนจากสุมาตราซึ่งใช้แทนกายาน ยางกายาน (benzoin) ซึ่งใช้แทน ยางไม้เมอร์ห์ สินค้าพื้นเมืองจากแถบชายฝั่งตอนเหนือของสุมาตราอีกอย่างหนึ่งคือ การบูร (camphor) ซึ่งมีสรรพคุณเป็นยา ใช้ทำเครื่องหอมและเป็นส่วนประกอบในการขัดเงา ไม้หอมหรือไม้จันทน์ (sandal wood) จากติมอร์ก็เป็นสินค้าใหม่ประเภทหนึ่งด้วย ไม้จันทน์จากติมอร์ยังคงเป็นสินค้าสำคัญในยุคศรีวิชัย (ค.ศ. 670-1025)^{vi} ถ้าพิจารณาจากสินค้าที่ใช้ทำการค้าขายจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดว่าเป็นของป่าที่หายากที่มีเฉพาะในแถบนี้ จึงไม่น่าแปลกใจอะไรว่าไม้จันทน์จากติมอร์จึงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายและกล่าวขวัญถึงอยู่เสมอในบันทึกของนักเดินทาง เกาะติมอร์เองนับอยู่ในเครือข่ายการค้าที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ชาวตะวันออกและเกาะชิลีปัส หรือซูลาเวซี เอกสารของจีนในสมัยราชวงศ์หมิงที่ปรากฏในปี ค.ศ. 1436 ระบุว่า ภูเขาต่าง ๆ บนเกาะติมอร์มีไม้จันทน์มากมายและเป็นสินค้าหลักอย่างเดียวของเกาะ ดัวอาตี บาร์โบซา (Duarte Barbosa) คนโปรตุเกสรุ่นแรก ๆ ที่ไปถึงติมอร์บันทึกไว้ใน ค.ศ. 1518 ว่ามีไม้จันทน์ขาว (white sandal wood) ชุกชุม Schulte - Nordolt อ้างว่าแผนที่ทำขึ้นในปี ค.ศ. 1529 โดยเยเรลาโม เดอ เวอร์ราซาโน (Gerelamo de Verrazano) ซึ่งว่าปัจจุบันเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ของนครวาติกัน แสดงภาพของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยระบุว่าสุมาตรา เกาะเครื่องเทศซึ่งรวมติมอร์ด้วย โดยไม่ระบุเกาะชวาเลย บ้างก็อ้างบันทึกนักเดินทางโปรตุเกสชื่อ Pigafeta ซึ่งร่วมเดินทางไปกับการสำรวจเส้นทางรอบโลกของเฟอร์ดินานด์ แมกเจลแลนว่ามาถึงเกาะติมอร์ในวันที่ 26 มกราคม ค.ศ. 1522 ผู้นำคนพื้นเมืองอธิบายว่ามีไม้จันทน์ขาว (cendana putih) อยู่ที่เกาะนี้เพียงแห่งเดียว อันที่จริงสินค้าอื่น ๆ ก็ใช้ว่าไม่มี เพราะยังมีน้ำผึ้ง ชีผึ้ง และมีการค้าทาส^{vii} มีบางแห่งอ้างว่าการค้าคนติมอร์เป็นทาสเป็นการค้าสำคัญอย่างหนึ่ง มีการนำทาสชาวติมอร์ไปยังดินแดนหลายแห่งในหมู่เกาะอินโดนีเซีย ในระยะคริสต์ศตวรรษที่ 17 การค้าทาสคนติมอร์ ทำรายได้ไม่น้อยให้กับบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ และว่านี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประชากรบนเกาะติมอร์มีไม่สู้มาก^{viii}

ประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องความคลี่คลายของการเพาะปลูกก็ดี การเอาสัตว์ป่ามาเลี้ยง (domestication) ก็ดีที่กล่าวไว้ในตอนต้น มีสิ่งที่น่าสังเกตอย่างมากเกี่ยวกับติมอร์ที่ผู้เขียนได้ไปสัมผัสมาและได้รับการบอกเล่าจากผู้ที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือ การทำนาในหลายแห่งในทางตะวันออกของติมอร์ตะวันออก ยังใช้วิธีการดั้งเดิมอยู่คือใช้ไม้ วัว ควาย เหยียบย่ำพื้นดินเพื่อเตรียมการปลูกข้าว แต่ก็เห็นมีการใช้เครื่องจักรกลบางประเภทอยู่เหมือนกัน การขุดหลุมปลูกพืชใช้มีดขนาดยาวประมาณ 1 ฟุต ขุดหลุม มีดอันนี้ใช้ได้สารพัดประโยชน์ ชายติมอร์ตะวันออกจะเห็นมีดเล่มนี้ติดตัวไปมาไหนและใช้เป็นอาวุธฆ่าฟันกัน คนติมอร์ไม่รู้จักใช้จอบ ซึ่งอาจเป็นได้ว่าพื้นดินที่เต็มไปด้วยหินเป็นก้อนๆ ยากแก่การใช้จอบก็เป็นได้ ไก่ หมู ซึ่งเป็นสัตว์ป่าแต่เดิมซึ่งได้นำมาเลี้ยงนั้นเห็นได้ชัดเจนจากติมอร์ตะวันออกว่าหมูที่เลี้ยงกินและขายทั้งหมดคือหมูป่า ไม่มีหมูขุนเลย หรือหมูบ้าน ที่จริงแล้ววัวก็นั่นก็คือวัวแดง หรือ **banteng** ซึ่งในไทยเป็นสัตว์ป่าหายาก แต่วัวทุกตัวในติมอร์ตะวันออกคือวัวแดง ไก่นั้นดูไม่ออกกว่าเป็นไก่ป่าหรือเปลา แต่คนติมอร์ตะวันออกผูกพันกับไก่มาก ใช้ตีกันเป็นกีฬาตีไก่ ลายทอผ้าตามแบบเดิมจะมีรูปไก่ปรากฏอยู่บ่อยๆ ในลักษณะเช่นนี้ติมอร์ตะวันออกย่อมเป็นแหล่งศึกษาวิจัยของพัฒนาการของสังคมหรือชุมชนที่น่าสนใจ ซึ่งมีอยู่มากในกลุ่มนักวิชาการ ดัทช์ ออสเตรเลีย โปรตุเกสในระยะหลังๆ มหาวิทยาลัย กะจาห์มะดาในนครย็อกยาการ์ตาก็มีโครงการศึกษาติมอร์ตะวันออก

ดังกล่าวมาแล้วว่า มีผู้ให้ความเห็นซึ่งนับว่าเป็นที่ยอมรับกันกว้างขวางว่าผู้คนที่ย้ายอยู่ในดินแดนที่เป็นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นกลุ่มคนมองโกลอยด์ใต้ (Southern Mongoloid) ที่ค่อยๆ กระจายเข้าไปอยู่อาศัยพื้นที่ที่เป็นภาคพื้นดินและสมุทร เข้าแทนที่กลุ่มคนออสตราโล-เมลานีเซียน (Australo-Melanesian) ซึ่งยังมีตกค้างอยู่บ้างคือพวกเนกริโต (Negrito) ในมาเลเซีย ไทย ฟิลิปปินส์ กับพวกปาปัวในนิวกินี แต่ดินแดนหมู่เกาะทางตะวันออกของอินโดนีเซียทั้งแถบซึ่งรวมติมอร์ด้วย จะมีผู้คนที่มีผสมเชื้อสายมองโกลอยด์ใต้และเมลานีเซียน^{ix} เพราะความยุ่งยากในการแยกแยะกลุ่มคนและตระกูลภาษาในดินแดนแถบนี้จึงทำให้ผู้เขียนเกี่ยวกับความเป็นมาของติมอร์มักระบุเชื้อชาติแบบไม่มีการอธิบาย เช่น คิงส์บิวรี (Kingsbury)^x ระบุว่า^{xi} ตอนใต้ของติมอร์จะเป็นกลุ่มคนโพลีเนเซียน (Polynesian) และตอนกลางเป็นกลุ่มคนดั้งเดิม (aboriginal) ส่วนอินบารัจ (Inbaraj)^{xii} ซึ่งอ้าง อติค จอนโด (Aditjondro)^{xiii} ว่าคนติมอร์ประกอบด้วยคนสี่สายพันธุ์คือเมลานีซอยด์ (Melanesoid) เวโด-ออสตราลอยด์ (Vedo-Australoid) โปรโต-มาเลย์ (Proto-Malay) และดิวเทอโร-มาเลย์ (Deutero-Malay) ซึ่งจริงๆ แล้วก็คือกลุ่มย่อยๆ ในสองกลุ่มสำคัญที่กล่าวในตอนต้นคือ ออสตราโล-เมลานีเซียน กับมองโกลอยด์ใต้ นั่นเอง ประเด็นสำคัญในเรื่องเชื้อชาติก็คือดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นแหล่งที่มีการเคลื่อนย้ายของผู้คนสม่ำเสมอ ทำให้เกิดการผสมผสานกันทางเชื้อชาติ และในสมัยประวัติศาสตร์ ยังมีการติดต่อกันระหว่างกลุ่มคนอื่นอีก เช่น คนจีน คนอาหรับ อัฟริกัน และโปรตุเกส เหล่านี้ทำให้เกิดสภาพความหลากหลายของผู้คนตลอดจนภาษาในดินแดนติมอร์อย่างมาก จะพบคนที่มีลักษณะรูปร่างแตกต่างกันมากๆ ในติมอร์ตะวันออก เช่น ตัวเตี้ย ลำสัน ผมหยิก ผิวดำ แบบคนปาปัว กับคนผิว

ชาว สูงใหญ่ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอำเภอลอส ปาลอส (Los Palos) กับผู้คนที่อาศัยอยู่ตามบริเวณเทือกเขาเมาเตอบีเยน (Materbian) ก็มีผิวขาวและผมออกสีแดง ภาษาที่พูดกันมีหลากหลายอย่างยิ่ง ภาษาสำคัญๆ ได้แก่ เตตุน, ไวกิโน(Vaiqueno), เมมเบก (Mambac), กิวเมก(Quimac), โตโกเดเต้(Tokodede), กาโลเล(Galole), อิเดเต(Idate), ฮาโบ(Habo), ลาคาลิ(Lacalei), นูอิตี(Naueti), กับภาษาที่พูดกันในกลุ่มคนย่อยๆ อีก เช่น มาคัสไซ(Macassae), ฟาตาลูโค(Fataluco), บูนีก(Bunac), มาเคลส์(Maclere)^{xiv} บ้างอ้างว่ามีภาษาต่างๆ ในติมอร์ตะวันออก 16 ภาษา บ้างว่ามี 18 ภาษาหลัก ในจำนวนนี้อยู่ในเขตติมอร์ตะวันออก 15 ภาษา^{xv} และภาษาถิ่นอีกราว 35 ภาษา^{xvi} ภาษาเตตุนใช้กันแพร่หลาย แม้จะไม่ถึงร้อยละ 50 ของประชากรก็ตาม แต่คล้ายกับกลายเป็นภาษากลางของคนติมอร์ตะวันออกไป พวกพระได้ใช้ภาษานี้แต่งคำสวดใช้ในโบสถ์ และในปัจจุบันได้ประกาศให้ภาษาเตตุนเป็นภาษาประจำชาติ แต่เนื่องจากเป็นภาษาพูด ไม่ใช่ภาษาเขียน มาแต่เดิมนัยว่ามีความลักลั่นมากในการใช้คล้ายๆ กับไม่มีไวยากรณ์จึงพูดกันว่าต้องทำให้ภาษาเตตุนได้มาตรฐาน (standardized) เสียก่อน มีข้อเขียนระบุว่า กลุ่มคนที่พูดภาษามาคัสไซ-Makassae^{xvii} (Macassae) ในปัจจุบันมีประมาณ 80,000 คน นัยว่าเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมกลุ่มแรกๆ ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่แถบภูเขาเมาเตอบีเยน อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ กลุ่มไวมาอะ (Waima'a*) ซึ่งมีประมาณ 10,000 คนอาศัยอยู่แถบภูเขาใกล้เมืองบาวกาว เมืองใหญ่อันดับสองของติมอร์ตะวันออกในปัจจุบัน เป็นไปได้ว่าการฆ่าฟันคนติมอร์ตะวันออกของอินโดนีเซียทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มสูญพันธุ์ไป^{xviii}

ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนติมอร์ตะวันออก

ในช่วงก่อนและหลังการหยั่งเสียงประชามติในวันที่ 30 สิงหาคม 1999 ว่าคนติมอร์ตะวันออกจะอยู่กับอินโดนีเซียต่อไปหรือจะเป็นเอกราช ซึ่งเกิดการปะทะกันระหว่างคนติมอร์ที่สนับสนุนอินโดนีเซียกับที่คัดค้านจนต้องล้มตาย บาดเจ็บจำนวนมากนั้น คนภายนอกที่เข้าไปยังติมอร์ตะวันออกมักตั้งข้อสงสัยกันว่าเมื่ออินโดนีเซียทำให้คนติมอร์ตะวันออกฆ่าฟันกันเองเช่นนี้ สังคมติมอร์ตะวันออกมีแตกร้าวกันรุนแรงหรือ แต่คนติมอร์ตะวันออกกลับตอบว่ามีใช้ห rokok เพราะความสัมพันธ์กันทางครอบครัวหรือตระกูลนั้นเหนียวแน่นมากยากที่จะมีอะไรมาล้มล้างได้ แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีคนติมอร์ตะวันออกที่ได้ประโยชน์จากอินโดนีเซียเป็นข้าราชการหรือทำมาค้าขายกับอินโดนีเซีย ดังเห็นได้จากการที่คนเหล่านี้ลี้ภัยไปอยู่ในเขตติมอร์ตะวันตกและยังไม่ยอมกลับบ้านเดิมเพราะหวังจะได้บำเหน็จบำนาญจากการทางอินโดนีเซีย อย่างไรก็ตามประเด็นอยู่ที่เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนติมอร์ การแบ่งดินแดนเป็นตะวันออกและตะวันตกเป็นเรื่องอำนาจทางการเมืองไม่น่าจะไปกระทบระบบความสัมพันธ์ในหมู่คนติมอร์ที่เคยมีมาแต่เดิมจนถึงกับเปลี่ยนแปลงแผนพฤติกรรม ผู้ที่ศึกษาสังคมติมอร์มักให้ความสำคัญกับความรักในดินแดนที่ตนอาศัย ความผูกพันในครอบครัว ในชุมชนสภาพแวดล้อมและความเชื่อ^{xix} บ้างก็อ้างชนบทธรรมเนียมประเพณีในภาพกว้างและความสัมพันธ์ที่เกิดจากการสมรสระหว่างกลุ่มคน^{xx} เท

เลอร์เน้นความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยน(exchange) ระหว่างคนติมอร์^{xxi} ดังนั้นระบบของความสัมพันธ์ของคนติมอร์ตะวันออกจึงควรแก่การทำความเข้าใจ

แต่การจะกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเห็นว่าจำเป็นต้องกล่าวถึงระบบความเชื่อ คนติมอร์เอาไว้ก่อนสักเล็กน้อย การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมติมอร์ของปาร์ชูด^{xxii} ซึ่งแม้จะเป็นการศึกษาในเขตติมอร์ตะวันตกที่อินโดนีเซียยึดครองอยู่ แต่ผู้ศึกษาก็ก้าวเป็นภาพรวมของคนติมอร์ว่า คนติมอร์เชื่อว่ามีเทพแห่งท้องฟ้า ชื่อ อุอิส นิโน (Uis Neno) ผู้สร้างสรรค์และคุ้มครองสิ่งมีชีวิตในโลก พิธีกรรมเกี่ยวกับเทพองค์นี้จะเป็นเรื่องการขอฝน แสงแดด ขอผู้สืบสกุล ขอไม่ให้เจ็บป่วย และขอความมั่งมีศรีสุข กับมีเทวีแห่งพิภพนามว่า อุอิส อะฟู (Uis Afu) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับเทวีองค์นี้เป็นเรื่องขอความอุดมสมบูรณ์แก่แผ่นดินที่เพาะปลูก นอกจากนี้คนติมอร์ยังนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตย์อยู่ตามที่ต่าง ๆ เช่น ป่า แหล่งน้ำ แม่น้ำ ต้นไม้ใหญ่ ๆ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ให้ทั้งคุณและโทษ จึงต้องเซ่นสรวงบูชา คนติมอร์ยังนับถือบรรพบุรุษ แม้จะหันมานับถือศาสนาคริสต์แล้วก็ตามแต่ก็ยังคงไม่ทิ้งความเชื่อเดิม ยังคงพิธีกรรมเดิม ๆ ไว้ คริสต์จักรเองแม้จะได้พยายามเปลี่ยนวิถีความเชื่อคนติมอร์ แต่ทำได้ระดับหนึ่ง ประเพณีแต่เดิม เช่น การแต่งงานยังเป็นแบบความเชื่อเก่าอยู่ ยังมีพิธีเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน พิธีเกี่ยวกับการปลูกและเก็บเกี่ยวข้าว และข้าวโพด ยังมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการผูกไมตรี หรือให้สัญญา แก่กัน หรือให้สัตย์สาบาน ซึ่งต้องดื่มเลือดกระบือหรือโค^{xxiii} ที่นำสังเกตก็คือว่าพิธีกรรมส่วนใหญ่จะเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนมากกว่าจะจำกัดวงอยู่ในครอบครัว เป็นหลัก

คนติมอร์ต่างล้วนเป็นสมาชิกของสกุล (Umakain หรือ clan)ใดสกุลหนึ่ง ผู้เป็นลูกจะสังกัดสกุลของผู้เป็นบิดา ภรรยาต้องเข้าเป็นสมาชิกของสกุลของสามีเชื่อกันว่าสกุลของแม่จะมีศักดิ์ศรีต่อกว่าสกุลของผู้เป็นพ่อ แต่นี่น่าจะหมายความว่าเพราะคนติมอร์ยังให้ความสำคัญทางสายบิดา (patrilineal) มากกว่าสายมารดาและสกุลส่วนมากก็จะเป็นสกุลที่ชายสำคัญกว่าหญิง แต่มีหลายสกุลเช่นกันที่ยกย่องสตรีมากกว่าบุรุษ ดังที่พบได้ในเขตเวฮาเล (Wehale), ซ่วย (Suai) และเบลู (Belu). แต่ละสกุลจะมีสิ่งเคารพบูชาประจำสกุลและถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บางทีชื่อของสกุลได้มาจากสิ่งเคารพบูชาที่ศักดิ์สิทธิ์นั้น ทั้งคนติมอร์ชอบอยู่รวมกันในสกุล หมู่บ้านหนึ่งอาจจะเป็นที่อยู่อาศัยของคนสกุลหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ก็ใช่ว่าจะเป็นเช่นนี้เสมอไป สมาชิกของสกุลแยกอยู่ในหมู่บ้านอื่นๆ ด้วย ซึ่งน่าจะเป็นเพราะความจำกัดของพื้นที่ การแต่งงานข้ามสกุลเป็นการขยายความสัมพันธ์ให้กว้างขวางออกไป โดยปกติเด็กหนุ่มติมอร์ชอบจะสมรสกับเด็กสาวที่เป็นลูกของพี่ชายหรือน้องชายของแม่ (ลุง-น้า) สินสอดทองหมันที่ฝ่ายชายจะต้องจ่ายให้กับฝ่ายหญิงจะไม่มากมายนักหากว่าเคยมีการแต่งงานกันมาก่อนในหมู่ญาติของทั้งสองฝ่าย สินสอดทองหมันมักนิยมเป็นงานทองหรืองานเงิน และอาจมีสัตว์เลี้ยงอีกบ้าง ฝ่ายหญิงตอบแทนด้วยการให้ผ้าห่มนอนแก่ทางฝ่ายชาย สินสอดดังกล่าวไม่จำเป็นต้องให้กับครอบครัวฝ่ายหญิงหมดในทันที ค่อยๆ ผ่อนให้ก็ได้ แต่การทำเช่นนั้นจะทำให้ฝ่ายหญิงไม่ขาดจากครอบครัวของตน ต้องมีหน้าที่รับผิดชอบกับครอบครัวตนอยู่ หากให้สินสอดครบถ้วนแล้วฝ่ายหญิงก็กลายเป็นสมาชิกของครอบครัวฝ่ายชายไป^{xxiv}

ดี ซูซ่า เซาดาลญา(De Sousa Saldanha)^{xxv}ให้ข้อมูลเพิ่มเติมอีกว่าธรรมเนียมการแต่งงานของคนติมอร์เป็นการเชื่อมโยงสกุลสองสกุลไว้อย่างแนบแน่น การผูกสัมพันธ์นี้เรียกกันว่าบาร์ละกีก(barlaque) ซึ่งมีใช้มาแต่การสมรสกันเท่านั้นยังมีเรื่องพิธีกรรมอื่นอีกเช่นที่เกี่ยวกับการเกิดการตาย เป็นต้น ทางฝ่ายชายจะมีคำเรียกว่าฟิตูชัน (fetosan) ข้างฝ่ายหญิงเรียกว่าอูมมานะ (umane) ก่อนการแต่งงานผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายจะพบปะเจรจาท่องร้องกันในเรื่องสินสอดว่าฝ่ายชายจะต้องให้ควายวัว และแพะจำนวนเท่าใด ฝ่ายหญิงจะให้หมูและผ้า (ทอพื้นเมืองที่เรียกกันว่า ไตส์-tais) เท่าใด ของพวกนี้จะมีจำนวนมากน้อยเท่าใดขึ้นอยู่กับสถานภาพของทั้งสองฝ่ายว่าเป็นคนธรรมดาหรือกลุ่มผู้นำ การเรียกสินสอดสูงๆ กรณีมีสถานะทางสังคมสูงไม่จำเป็นต้องจ่ายคราวเดียวหมด แม้ข้างฝ่ายชายจะต้องให้กระป๋อง โค เป็นร้อยแก่ฝ่ายหญิง แต่แล้วญาติทางฝ่ายหญิงที่เป็นชายก็จะไปแต่งงานกับญาติทางฝ่ายชายที่เป็นหญิง ซึ่งเท่ากับว่าจำนวนสัตว์เลี้ยงที่เจ้าบ่าวที่เป็นญาติผู้ชายของฝ่ายหญิงแต่เดิม อาจหักกลบลบหนี้จากจำนวนแต่เดิมได้ มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่าการเรียกสินสอดสูงๆ เป็นการประกันการหย่าร้างเพราะหากเกิดการหย่าร้างขึ้น ฝ่ายหญิงต้องคืนสินสอดที่ได้จากฝ่ายชายทั้งหมด แต่ถ้าฝ่ายชายเกิดต้องการหย่าร้างก็ต้องเพิ่มสินสอดให้กับฝ่ายหญิง โปรตุเกสเคยเข้าใจผิดว่าเป็นการซื้อ-ขายจึงเก็บภาษีจากการแต่งงานและให้ผู้ปกครองที่เป็นติมอร์รายงานการแต่งงานและการเกิดของเด็กให้โปรตุเกสทราบจะได้ตามเก็บภาษี ในกรณีที่คนติมอร์นับถือศาสนาคริสต์ ทางโบสถ์จะไม่ขัดข้องการทำการตามธรรมเนียมเดิมแต่ก็ต้องไปทำพิธีสมรสในโบสถ์ มิฉะนั้นจะไม่ถือว่าสมบูรณ์หรือถูกต้อง คนติมอร์ตะวันออกยังมีธรรมเนียมประกอบพิธีกรรมอื่นๆ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิดที่มีพิธี “ล้างตา” ทารก ซึ่งทำกันในแถบตะวันตกของติมอร์ตะวันออกแต่ในเขตตะวันออกจะทำพิธีตัดผม ในกรณีมีการตาย ทำพิธีฝังศพ หลังจากนั้น 1 สัปดาห์ทำพิธี “ดอกไม้ขม” (aifunan moruk) ครบ 40 วันทำพิธี “ดอกไม้หวาน” (aifunan midor) ครบหนึ่งปีทำพิธีออกทุกข์ที่เรียกว่า “เลิกใส่ดำ” (Kore metan) ยังมีพิธีกรรมในการปลูกและเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์คือข้าวและข้าวโพด โดยทำกันที่ “บ้านศักดิ์สิทธิ์” (umalulik) ของแต่ละสกุล บ้านที่วุ่นนี้จะใหญ่โตเป็นพิเศษมีการตกแต่งอย่างสวยงาม ยังมีพิธีผูกมิตรหรือให้สัตย์สาบาน (juramento) ด้วยการดื่มโลหิตโค หรือกระป๋อง พิธีนี้มักทำเพื่อขอให้ชนะสงคราม หย่าศึกระหว่างเผ่า ย้ำความภักดีต่อผู้ปกครอง ผูกมิตรกับคนต่างด้าว ใครละเมิดถือว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะลงโทษ โปรตุเกสจะเอาพิธีกรรมนี้มาใช้กับผู้นำติมอร์ที่แพ้สงครามโปรตุเกส คนติมอร์ตะวันออกมีธรรมเนียมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหลากหลายรูปแบบเช่น ทำนา ทำไร่ สร้างบ้านเรือน การสร้างบ้าน จะมีการ “ชักลากไม้” (dada ai) จากที่โค่นมาซึ่งที่จะสร้างบ้านจะช่วยกันจนค้ำมีดร้องเพลงไปชักไม้ไปสร้างความครื้นเครง มีพิธีนวดข้าว (sama hare) ซึ่งมีลักษณะครึกครื้นหนุ่มๆ สาวๆ ที่ได้มาพบกัน ร้องเพลงกัน การเข้ามาของโปรตุเกสมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่มากโดยเฉพาะบทบาทของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกที่ทำให้คนติมอร์จำนวนไม่น้อยต้องเลิกความเชื่อ ธรรมเนียมเดิมว่ากันว่า โปรตุเกสยังเอาวัฒนธรรมการกินเลี้ยง และร้อง

รำทำเพลงเข้ามาให้ทำให้คนติมอร์ชอบงานเลี้ยงจนเต็มเหล้าและเปียร์กันจนติดนิสัย กับชอบร้องรำทำเพลง

เทลอร์^{xxvi} ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมลักษณะของความสัมพันธ์ของคนติมอร์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองว่าดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยน (exchange) ในลักษณะนี้การกำหนดสินสอดในการแต่งงานจึงเข้าลักษณะการแลกเปลี่ยนอย่างหนึ่ง การแลกเปลี่ยนที่ว่ามีทั้งที่แลกเปลี่ยนเป็นของขวัญและตัวคน เป็นต้นว่าคนติมอร์ต้องส่งส่วยเป็นของขวัญ/สินค้าให้แก่ผู้นำของตนในระดับต่าง ๆ มีตัวอย่างว่าในเขตเวฮาเล (Wehale) ผู้ปกครองซึ่งเป็น “เจ้าที่ดิน” (nai boot หรือ lord of the land) ให้คนในปกครองใช้ที่ดิน คนเหล่านี้ต้องเสียค่าเช่าที่เรียกว่า “ชั้ดิน” (rai teen หรือ excrement of the land) ให้ในรูปสิ่งของ โดยที่ว่าการตอบแทนแลกเปลี่ยนดังที่ว่าจะต้องพอเหมาะพอควรระหว่างที่ดินที่ใช้กับหน่วยของแรงงานที่ผลิตพอให้ผู้ผลิตสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่ถ้าต้องการได้ผลผลิตเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนอย่างอื่นเกินความต้องการบริโภคเพื่อยังชีพ ชาวบ้านก็ต้องลงแรงและเวลามากกว่าเดิม ผลผลิตจากการใช้แรงงานและเวลาส่วนเกินนี้นำไปแลกเปลี่ยนในสิ่งที่ต้องการ เช่นในการสมรส เป็นต้น ผู้สูงวัยวุฒิในหมู่บ้านจะดูแลการแลกเปลี่ยนเช่นที่ว่า จึงทำให้คนกลุ่มนี้มีสถานะที่สูงในชุมชนของตน ดังนั้นสามารถกล่าวได้ว่าในสังคมติมอร์ผู้ที่มีอำนาจกำกับควบคุมการแลกเปลี่ยนจะเป็นผู้มีสถานภาพสูงและมีอำนาจ แม้ว่าสถานภาพที่สูงอาจจะมาจากปัจจัยอื่นอีกเช่นว่า ครอบครัวที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ มีความรู้ในขนบธรรมเนียม มีวัตถุศักดิ์สิทธิ์ไว้ในครอบครอง หรือวัยวุฒิและความมั่งคั่ง

โครงสร้างของสังคมติมอร์

ผู้ที่เขียนเกี่ยวกับความเป็นมาของสังคมติมอร์ชอบที่จะเรียกว่าคนติมอร์แต่เดิมรวมกันอยู่เป็นราชอาณาจักร (Kingdom) เพียงแต่ว่าราชอาณาจักรที่ว่ามีขนาดเล็กทำนองเมืองต่าง ๆ ของไทยในสมัยก่อนเกิดอาณาจักร ราชอาณาจักรที่สำคัญแต่เดิมมีอยู่สองแห่งคือ ทางด้านตะวันออกของเกาะติมอร์เรียกชื่อว่าเบโล (Belo) (หรือ Belu) ทางด้านตะวันตกของเกาะเรียกว่าแซร์เวียว (Serviao) แต่ละอาณาจักรจะมีผู้ครอบครองเรียกกันว่าลือไร (Liurai) หรือพระราชาธิบดี แต่ละอาณาจักร (Kingdom) จะประกอบด้วยเผ่าหรือซูโค (Suco) จำนวนหนึ่ง มีผู้นำคุมแต่ละเผ่า แต่ละเผ่าจะควบคุมหน่วยของพื้นที่ที่เรียกว่าปัววเซา (Povoacao) หรือตำบลจำนวนหนึ่ง ซึ่งแต่ละหน่วยพื้นที่ที่ว่ามีผู้นำคนหนึ่ง ผู้นำทั้งสามระดับนี้ถือว่าเป็นคนชั้นสูง คล้ายกับว่าเป็นวรรณะกษัตริย์ ผู้นำเหล่านี้จะเป็นผู้เลือกราชาธิบดี แต่ตำแหน่งนี้จะตกทอดแก่ลูกหลานที่เป็นชาย หน่วยพื้นที่ต่ำสุดคือ หมู่บ้านหรืออูมาไก (Umakai) ซึ่งแต่ละแห่งจะมีผู้นำคนหนึ่ง ชาวบ้านทั่วๆ ไป เรียกกันว่า เรโน (Reno)^{xxvii} เทลอร์^{xxviii} อธิบายว่า หน่วยการปกครองของสังคมติมอร์ แบ่งเป็นอาณาจักร (Kingdom) เจ้าผู้ครองนคร (Princedom) และตำบล (Village) หัวหน้าเผ่า และชนชั้นผู้ปกครอง

เป็นผู้มีอำนาจเป็นคล้ายบรรณกษัตริย์ แต่ละตำบลจะมีบ้าน (Hamlet) จำนวนหนึ่ง สกุนหนึ่ง มักอยู่ในหมู่บ้านหนึ่ง และว่าแต่ละสกุนสามารถสืบเชื้อสายขึ้นไปได้ถึงหกชั่วอายุคน แต่ละตำบลมี หัวหน้าตำบลและมีสภาผู้สูงอายุให้คำแนะนำ ตำบลขึ้นอยู่กับนคร (Princedom หรือชูโค) ที่ปกครองตกทอดกันมา นครเหล่านี้ขึ้นกับราชอาณาจักรอีกต่อหนึ่ง ข้อมูลสองส่วนนี้มาเทียบกัน แล้ว สามารถวางโครงสร้างอำนาจการปกครองได้ง่ายๆ ดังนี้ (คำเรียกมีทั้งที่เป็นภาษาโปรตุเกส และภาษาของคนติมอร์)

ราชอาณาจักร (Kingdom) ผู้ปกครองเรียกลิอุไร

|

เจ้าผู้ครองนคร (Princedom หรือชูโค)

|

ตำบล (Village หรือปัวเวา)

|

หมู่บ้าน (Hamlet หรืออูมาโก)

ส่วนชาวบ้านหรือผู้อยู่ใต้ปกครองประกอบด้วยสามัญชน (หรือที่เรียกว่าดาโต-Dato) กับทาส (หรือ ata) ซึ่งก็มาจากเคลยศึกในสงครามระหว่างกัน เมื่อโปรตุเกสเริ่มเข้ามาปกครอง โดยแต่งตั้งข้าหลวงมาดูแล ข้าหลวง (Governor) ก็จะมีฐานะอยู่สูงกว่าพระราชาธิบดีทั้งหลาย ของติมอร์ แต่ข้าหลวงก็เพียงกำกับดูแลเท่านั้น ตกลงในศตวรรษที่ 20 โปรตุเกสจึงได้ปกครองเองโดยตรง และจัดระบบการปกครองครั้งท้ายสุด มีข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง รองลงมาเป็นระดับอำเภอ (Concelho) จากอำเภอแบ่งเป็นหน่วยปกครองที่อาจจะเทียบได้กับกิ่งอำเภอ โดยเรียกว่าปอสต์(Posto) รองลงมาจึงเป็นชูโค ซึ่งผู้นำคนชั้นสูงที่เป็นชาวติมอร์กำกับดูแล แล้วจึงเป็นระดับปัวเวา หรือตำบลที่น่าสังเกตคือว่า บรรดากลุ่มผู้นำเดิมที่เรียกว่า ลิอุไร หรือ พระราชาธิบดีนั้น ถูกจัดอันดับให้เป็นผู้ปกครองของชูโค แต่นั่น เท่ากับถูกลดลำดับลง เพราะ ลำดับการปกครองที่สูงกว่านั้นเป็นของคนโปรตุเกส ข้อควรสังเกตก็คือว่าไม่ว่าจะเป็นอย่างไร กลุ่มผู้ปกครองเดิมของติมอร์หรือพวกลิอุไร ยังคงดำรงต่อเนื่องโดยไม่ขาดตอน ครั้นติมอร์ตะวันออก กลายเป็นจังหวัดหนึ่งของอินโดนีเซียไปหลังปี 1976 การจัดระเบียบการปกครองของอินโดนีเซีย ยังคงเป็นแบบเดียวกับที่โปรตุเกสวางไว้เพียงแต่เปลี่ยนจากคำเรียกเป็นภาษาโปรตุเกสมาเป็น ภาษาอินโดนีเซียเท่านั้น มีลักษณะดังแผนผังข้างล่าง^{xxix}

ระดับ	ในสมัยโปรตุเกส	ในสมัยอินโดนีเซีย
ผู้ว่าราชการจังหวัด	Regulado	Gubernur
นายอำเภอ	Administrador concetho	Bupati
หัวหน้ากิ่งอำเภอ	Chefe de posto	Camat
กำนัน	Chefe de suco	Kepala Desa
หมู่บ้าน	Povoacao	Rukun Warga (RW)
ลูกบ้าน	Umakain	Rukun Tetangga (RT)

พวกคนชั้นสูงเดิมคือลือโรนั้นตกมาในสมัยอินโดนีเซียน่าจะมีตำแหน่งเป็นกำนันเท่านั้นเอง

ประชากรของติมอร์ตะวันออกตามหลักฐานในปี 1950 นั้น มีคนโปรตุเกส/ยุโรปอื่น 568 คน พวกลูกครึ่งโปรตุเกส 2,022 คน คนในบังคับของโปรตุเกสที่มาทำงานอยู่ในติมอร์ตะวันออก เช่นว่ามาจากกัวในอินเดีย มาเก๊า แองโกลา (ในแอฟริกา) เป็นต้น จำนวน 3,128 คน จีน 3,128 คน คนพื้นเมืองในบังคับโปรตุเกส 1,541 คน และคนพื้นเมืองแท้ๆ 434,907 คน รวมประชากรในปีนั้น 442,378 คน^{xxx} แต่ในพัฒนาการของสังคมติมอร์ตะวันออกนั้นจะเกิดคนกลุ่มหนึ่งที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมมาจากโปรตุเกสโดยเฉพาะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 คนกลุ่มนี้เรียกกันว่า “โตปาส” (Topasse ซึ่งเป็นคำที่คนดัตช์ใช้แปลว่า “พวกโปรตุเกสดำ”) มีข้อสันนิษฐานว่าคำนี้อาจจะมาจากภาษากูจราติ คือ Tupasse แปลว่า ล่าม หรืออาจมาจากภาษาอินเดีย จากคำ Topee walas แปลว่าคนสวมหมวก (hat-man) จริงแล้วคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่มีหลายเชื้อชาติ เป็นลูกหลานของพวกโปรตุเกสที่เป็นทหาร กลาสี หรือพ่อค้าจากมะลัคกาและมาเก๊า คนเหล่านี้มีครอบครัวกับคนพื้นเมืองของเกาะซอลอร์ (Solor) ซึ่งเป็นเกาะอยู่ไปทางตะวันตกของเกาะติมอร์และเป็นเกาะที่โปรตุเกสเข้าไปก่อน พวกโตปาสได้อาศัยพวกพระนิกายโดมินิกันที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก สร้างเครือข่ายการค้าระหว่างติมอร์กับซอลอร์และลารันตุกะ (Larantuka) ซึ่งเป็นเกาะอยู่ติดกับซอลอร์โดยเฉพาะการค้าไม้จันทน์หอม ในที่สุดคนเหล่านี้ก็พากันตั้งหลักแหล่งอยู่ในติมอร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี 1642 ที่โปรตุเกสเข้ายึดครองอาณาจักรสำคัญของคนติมอร์คือ เวฮาล (Wehale) พวกโตปาสพากันหลั่งไหลเข้ามาติมอร์ในปีเดียวกันนั้น และชอบที่จะไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองไลเฟา (Lifau) ซึ่งปัจจุบันคือโอคูซซี^{xxxi} ในลักษณะเช่นนี้ โตปาสก็คือพวกที่มีเชื้อสายโปรตุเกส มีบทบาทในทางการค้าและความมั่งคั่งจากการค้าทำให้คนกลุ่มนี้มีอิทธิพลทางการเมืองด้วย

บทบาทของคนกลุ่มนี้จึงขัดแย้งกับพ่อค้าโปรตุเกส พวกบาทหลวงนิกายโดมินิกัน และคนพื้นเมืองติมอร์เอง ดังนั้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 จึงสาเหตุการขัดแย้งและปะทะกันระหว่างคนหลายกลุ่มที่วุ่นวายนี้เนื่อง ๆ

จากการรุกรานของโปรตุเกส ทำให้อาณาจักรและเมืองต่าง ๆ ของคนติมอร์อ่อนแอลง พวกโตปาสได้เข้าสวมบทบาทชนชั้นปกครองแทนคนชั้นสูงติมอร์และเรียกเก็บผลประโยชน์จากคนติมอร์ ศัตรูของคนติมอร์จึงมีสองกลุ่มคือ โปรตุเกสกับโตปาส แม้โปรตุเกสจะทำให้การผลิตของติมอร์ต้องผูกพันกับตลาดภายนอก แต่ความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนที่กล่าวข้างต้นทำให้สังคมติมอร์ยังคงรักษาแบบแผนเดิม ๆ ไว้ได้ ไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมเหมือนในที่อื่น ๆ อย่างไรก็ตามความจำเป็นที่โปรตุเกสจะต้องพัฒนาประเทศของตนให้ทัดเทียมกับประเทศยุโรปอื่น ๆ ทำให้โปรตุเกสต้องหาประโยชน์จากอาณานิคมของตนให้ได้มากที่สุด วิธีการที่โปรตุเกสใช้ก็คือการเกณฑ์แรงงานกับการบังคับให้คนพื้นเมืองเพราะปลูกพืชเศรษฐกิจที่โปรตุเกสต้องการ กาแฟจึงถูกนำเข้ามาปลูกในปี 1815 วิธีการดังกล่าวเป็นการทำลายเศรษฐกิจแบบพอกินของคนติมอร์และยังทำให้ระบบความสัมพันธ์ด้วยการแลกเปลี่ยนระหว่างสกุลต้องกระทบอย่างหนัก โปรตุเกสได้เริ่มเก็บภาษีรายหัวในปี 1908 จากคนติมอร์อายุ ระหว่าง 18-60 ปี อันเป็นการบังคับให้คนติมอร์ต้องผลิตส่วนเกินเพื่อมาเสียภาษี ในระยะปี 1911-1917 โปรตุเกสยังนำมะพร้าวเข้ามาเป็นพืชเศรษฐกิจอีกชนิดหนึ่ง วิธีการดังกล่าวทำให้บรรดาผู้นำติมอร์ไม่พอใจอย่างยิ่งเกิดการต่อต้านเป็นสงครามใหญ่ขึ้นอีกครั้งหนึ่งระหว่างปี 1910-12 หลังจากนั้นแล้ว โปรตุเกสจึงจัดรูปแบบการปกครองเสียใหม่ ลดอำนาจของคนพื้นเมืองลงไปอยู่ในระดับตำบลและแบ่งซอยพื้นที่การปกครองให้มากขึ้นดังกล่าวแล้วข้างต้น^{xxxii} อย่างไรก็ตามโปรตุเกสมิอาจล้มระบบความสัมพันธ์แต่เดิมของคนติมอร์ลงได้ ในความเป็นจริงภายใต้โครงสร้างการปกครองของอาณานิคม ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัว สกุล ตามแบบเดิมของคนติมอร์ยังคงดำเนินต่อไป

เครื่องชี้ทางสังคมบางประการ

ในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงตัวเลขที่เป็นเครื่องชี้ทางสังคมบางตัวที่พอให้ภาพของพัฒนาการของสังคมติมอร์ตะวันออกในสมัยที่อยู่ใต้การปกครองของโปรตุเกสและอินโดนีเซีย ตัวเลขทั้งหมด (หากไม่ระบุเป็นอย่างอื่น) ได้มาจากงานของดี ซูซ่า เซาดาลันบา(De Sousa Saldanha) ซึ่งจะเป็นข้อมูลด้านเดียว แต่เห็นว่ายังดีกว่าที่ไม่มีเลย ตัวเลขเหล่านี้มีไม่สม่ำเสมอ การเปรียบเทียบข้อมูลเป็นตัวเลขช่วงที่เป็นเมืองขึ้นของโปรตุเกส กับช่วงที่ขึ้นกับอินโดนีเซีย ทำได้ลำบากเพราะการจัดหมวดหมู่ของตัวเลขไม่ค่อยตรงกัน ความไม่แจ่มชัดของข้อมูลตัวเลขทำให้มีตัวเลขไม่ตรงกันเกิดขึ้นบ่อย ๆ ดังนั้นตัวเลขบางอย่างที่ให้ไว้นี้ถือว่าเป็นเพียงเครื่องชี้เท่านั้นเอง

1. เครื่องชี้บางอย่างในสมัยโปรตุเกส

1.1 เครื่องชี้ทางการศึกษา โปรตุเกสเปิดโรงเรียนประถมศึกษาเป็นครั้งแรก ในปี 1915 แต่ขยายตัวช้ามาก มีตัวเลขว่าในปี 1926 มีนักเรียน 886 ในปี 1927 มี 1,245 คน โรงเรียนต้องปิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เพราะญี่ปุ่นบุก มาเปิดอีกทีในปี 1946 ตัวเลขของนักเรียนช่วงปี 1946-1972 มีดังนี้

ปี	นักเรียนประถม	นักเรียนระดับมัธยมต้น
1946	1,953	0
1948	2,810	0
1950	3,429	47
1952	3,915	55
1953	6,292	107
1959	4,898	ไม่ปรากฏ
1960	6,076	175
1961	8,995	183
1962	12,994	211
1963	14,228	262
1964	18,403	387
1965	18,488	607
1966	20,813	833
1967	23,059	588
1968	27,299	376
1969	30,203	931
1970	32,937	767
1971	36,500	1,478
1972	57,574	854

เสียดายที่ไม่มีตัวเลขประชากรให้ รู้แต่ตัวเลขของประชากรในปี 1972 มีจำนวน 609,447 คน และรู้ว่าในปีนี้มีโรงเรียนมัธยมปลายแล้วมีนักเรียน 570 คน แต่ไม่ทราบว่าเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายตั้งแต่เมื่อใด

1.2 การเกิด-ตายของทารก

ปี	ทารกที่เกิด	ทารกที่ตาย
1927	9,239	7,658
1946	6,598	4,598
1947	7,571	6,741
1948	7,422	7,207
1953	10,654	5,818

อัตราการตายของทารกที่ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 50 จนเกือบจะถึงร้อยละ 100 แสดงชัดเจนว่ามีปัญหาเรื่องสุขภาพอนามัยอย่างมาก โรคภัยในสมัยโปรตุเกสปกครองอยู่คือ มาลาเรีย ไข้หวัดใหญ่ วัณโรค และโรคขาดสารอาหาร มีตัวเลขในปี 1972 ว่า โรงพยาบาลอยู่ 12 แห่ง เป็นแบบง่าย ๆ มีหมอทั้งหมด 27,702 คน

1.3 เครื่องชี้ทางเศรษฐกิจ

ในด้านการครองชีพมีข้อมูลว่าการที่คนติมอร์ถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานในไร์กาแฟและมะพร้าว สวนยางของคนโปรตุเกส หรือคนจีนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง ทาอาหารกินเอง เจ็บป่วยรักษาเอง เดินทางไปยังไร์เอง คนติมอร์ทำการค้าบ้างแต่เป็นแบบง่าย ๆ คือ นำผลผลิตไปขายที่ตลาดนัด ซึ่งจะติดตลาดสัปดาห์ละหนึ่งครั้ง ของที่ขายเป็นผลิตภัณฑ์การเกษตร เช่น ข้าว ข้าวโพด ผัก ถั่ว น้ำมัน หรือหัตถกรรมบางอย่าง คนโปรตุเกสและคนจีนจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวเพราะสองพวกนี้ทำการค้าขนาดใหญ่ คนโปรตุเกสเป็นผู้ใช้อำนาจทางการเมือง และให้โอกาสแก่คนจีนหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากติมอร์อย่างสบาย สื่อที่ใช้ในการซื้อขาย คือ เงิน เอสคิวโด (escudo) ของโปรตุเกส หรือเอาสินค้ามาแลกเปลี่ยนกันตรงไปตรงมา

1.3.1 การส่งออกไม้จันทน์หอม

ปี	น้ำหนักเป็นกิโลกรัม
1910	898,006
1911	875,010
1912	210,585
1913	907,820
1914	139,718
1915	57,550
1916	353,042

1917	273,408
1918	251,286
1919	129,678
1920	121,286
1921	115,480
1922	80,000
1923	20,000
1924	40,000
1925	20,000
1926	ห้ามส่งออก

1.4 การส่งออกกาแฟ มะพร้าว ยางพารา (ตัน)

ปี	กาแฟ	ยางพารา	มะพร้าว
1955	945	229	1,385
1958	1,687	262	1,751
1959	1,929	311	1,751
1960	1,246	305	1,282
1961	1,498	337	1,716
1962	1,856	295	1,401
1963	2,444	257	1,586
1964	2,390	237	1,627
1965	2,570	355	1,387
1966	1,496	204	1,209
1967	3,531	150	1,526
1968	2,919	140	1,008

รายได้จากสินค้าสำคัญ สามรายการนี้จะส่งกลับไปโปรตุเกสทั้งหมด ความล้าหลังของ
ติมอร์ตะวันออกมีมากเพราะโปรตุเกสเพิ่งจะเริ่มใช้แผนการพัฒนาติมอร์ตะวันออกเอาไปปี 1951
แต่ไม่ได้ปฏิบัติจริงจังแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงนโยบายที่ทำขึ้นแล้วชุกเข้าล้นชักไว้มากกว่า

2. เครื่องชี้บางอย่างในสมัยที่เป็นจังหวัดหนึ่งของอินโดนีเซีย

ข้อมูลในส่วนนี้มีมากแต่เป็นข้อมูลจากทางการอินโดนีเซียเพียงส่วนเดียว ขาดการเปรียบเทียบและเป็นตัวเลขว่าอินโดนีเซียทำอะไรบ้าง แต่ไม่เห็นว่าการอินโดนีเซียได้ประโยชน์อะไรบ้างจากติมอร์ตะวันออก อินโดนีเซียใช้นโยบายการพัฒนาประเทศมาตั้งแต่ปี 1969 และนำนโยบายนี้มาใช้ในติมอร์ตะวันออก ทั้งที่เป็นแบบ “โครงการเร่งรัด” และการพัฒนาเศรษฐกิจระยะ 5 ปีมาตั้งแต่แผนพัฒนาประเทศ แผนที่ 4 เป็นแบบแผนเดียวกันกับที่ใช้ทุกหนแห่งในอินโดนีเซีย ในฐานะจังหวัดที่ 27 ของอินโดนีเซีย ผู้ว่าราชการจังหวัดติมอร์ตะวันออกจะมีคณะกรรมการวางแผนพัฒนาระดับจังหวัด ติมอร์ตะวันออกซึ่งจัดทำแผนพัฒนาของทั้งจังหวัด ซึ่งรวมเอาแผนพัฒนาระดับอำเภอทั้ง 13 อำเภอของติมอร์ตะวันออกอยู่ด้วย รัฐบาลกลางที่จาการ์ตายังมีโครงการพัฒนาชนบทที่ส่วนกลางจะให้ความช่วยเหลือแก่ตำบลต่างๆ ทุกตำบลทั่วประเทศจำนวนเท่าๆ กัน รู้จักกันในนามของ “ความช่วยเหลือพัฒนาชนบท (bantuan pembangunan desa)” นอกจากนั้นแล้วยังมีโครงการพิเศษที่ปรากฏในลักษณะที่เรียกกันว่า “อินเปรส” (Inpres) หรือคำสั่งของประธานาธิบดี โดยที่ประธานาธิบดีออกคำสั่งให้รัฐบาลกลางช่วยเหลือชนบทเป็นเรื่องๆ ไป เช่น ในกรณีของติมอร์ตะวันออกจะได้รับ “อินเปรส” ด้านโรงเรียนระดับประถมศึกษา สาธารณสุข ปลูกป่า และสร้างถนนหนทาง และตั้งแต่ปี 1978 มาแล้วที่ได้มีการจัดตั้ง คณะเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินการพัฒนาจากส่วนกลางเพื่อติมอร์ตะวันออก (Tim Pelaksana Pembangunan Pusat Timor Timur) ซึ่งประกอบด้วยเจ้าหน้าที่จากกระทรวงต่างๆ แต่การจัดสรรงบประมาณการพัฒนานั้นอยู่ในงบประมาณที่จัดทำเป็นพิเศษที่เรียกกันว่า งบประมาณ 16 หน่วย” (Mata Anggaran 16) ซึ่งกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดูแลเอง นอกนั้นก็จะเป็นโครงการพัฒนาที่กระทรวง/หน่วยงานต่างๆ จัดสรรให้เช่นเดียวกับจังหวัดอื่นๆ กล่าวได้ว่าติมอร์ตะวันออกพัฒนาขึ้นมาด้วยโครงการพิเศษเป็นสำคัญ ระหว่างปีงบประมาณ 1979/80 ถึง 1983/84 งบประมาณพิเศษที่ว่ามีจำนวน 7 พันล้านรูเปียห์ 6 พันล้านรูเปียห์ 6.5 พันล้านรูเปียห์ และ 7 พันล้านรูเปียห์ตามลำดับ ซึ่งหากแยกเป็นรายละเอียดจะเป็นดังตารางข้างล่างนี้

งบประมาณการพัฒนาพิเศษ (งบประมาณ 16 หน่วย)

ระยะปี 1979/80 - 1983/84^{xxxiii}

ประเภท	จำนวน (ล้านรูเปียห์)
เกษตรและชลประทาน	2,375
อุตสาหกรรม	300
พัฒนาและพลังงาน	600
คมนาคม	6,805
การค้าและสหกรณ์	1,000

แรงงานและที่อยู่อาศัย	650
ศาสนา	850
การศึกษาและวัฒนธรรม	1,000
อนามัย	650
สวัสดิการสังคม	600
ยุติธรรม	975
ป้องกันและความมั่นคง	-
ประชาสัมพันธ์และหนังสือพิมพ์	205
หน่วยงานของรัฐ	6,115
อื่นๆ	3,650
รวม	26,100

ในปีงบประมาณ 1984/85 จัดให้ 8,135 พันล้านฯ ปี 1985/86 จัดให้ 14,147 พันล้านฯ ปี 1986/87 จัดให้ 7,512 พันล้านฯ ปี 1987/88 จัดให้ 5,327 พันล้านฯ ปี 1988/89 จัดให้ 6,379 พันล้านฯ ในส่วนที่เป็นงบประมาณพัฒนาติมอร์ตะวันออกที่จัดสรรให้ตามแผนพัฒนาประเทศทั่วไปในช่วงแผนพัฒนาประเทศแผนที่ 5 (1988/89 - 1992/93) มีจำนวนดังนี้^{xxxiv}

ปี	จำนวน (พันล้าน)
1988/89	14,295
1989/90	18,324
1990/91	25,641
1991/92	31,351
1992/93	40,093
รวม	129,695

รายได้ของติมอร์ตะวันออกในช่วงแผนพัฒนาประเทศแผนที่ 5 เลือกเฉพาะที่เป็นรายได้จริงๆ จากติมอร์ตะวันออกเป็นดังนี้ (ล้านรูเปียห์)^{xxxv}

ปี	รายได้ท้องถิ่นเอง	รายได้อื่น
1986/87	1,198.7	-
1987/88	1,452.2	-
1988/89	1,385.2	491.3
1989/90	1,263.2	1,367.8

1990/91	1,464.1	921.5
1991/92	2,557.4	957.4
1992/93	1,875.5	1,172.0

รายได้ต่อหัวของประชากรติมอร์ตะวันออก^{xxxvi}

ปี	รายได้ต่อหัว (รูเปียห์)	อัตราเงินเฟ้อที่ดิส
1983	132,454	
1984	132,920	
1985	142,843	7.34
1986	144,141	11.11
1987	152,344	16.01
1988	160,996	6.68
1989	161,890	4.34
1990	180,727	5.85

ตัวเลขที่น่าสนใจอื่นๆ ได้แก่ สภาพของถนนหนทางในปี 1991 เป็นถนนลาดยางสภาพยังดียาว 167.85 กิโลเมตร ที่อยู่ในระดับปานกลาง 203.80 กิโลเมตร ที่ชำรุด 56 กิโลเมตร ถนนลูกรังสภาพดี 95.65 กิโลเมตร สภาพปานกลาง 69.70 กิโลเมตร ที่ชำรุด 62.50 กิโลเมตร ในระยะเดียวกันนี้มีผู้ใช้ไฟฟ้า 15,313 คน หรือราร์้อยละ 2.07 จากประชากร 740,000 คน ตัวเลขการศึกษามีที่น่าสนใจ ดังนี้

ตัวเลขการศึกษาตามปีการศึกษา 1976/77 - 1990/91^{xxxvii}

ปีการศึกษา	ประถม				มัธยมต้น				มัธยมปลาย			
	โรงเรียน	ครู	นักเรียน	จบการ ศึกษา	โรงเรียน	ครู	นักเรียน	จบการ ศึกษา	โรงเรียน	ครู	นักเรียน	จบการ ศึกษา
1976/77	47	499	13,501		2	10	315					
1977/78	107	614	23,401		9	17	926					
1978/79	202	935	41,453		14	15	1,041					
1979/80	208	1,610	59,072	1,786	15	41	1,248	122	2	18	64	
1980/81	293	1,515	18,709	3,793	19	48	2,474	408	4	35	225	
1981/82	339	1,821	77,630	6,507	24	80	4,292	1,001	4	42	454	47
1982/83	376	2,226	90,437	11,387	29	135	5,479	2,2066	5	108	977	41
1983/84	400	2,446	99,430	16,903	36	158	8,273	3,627	5	162	1,541	506
1984/85	410	2,614	100,637	23,954	43	250	9,836	6,063	6	238	2,770	926
1985/86	497	2,910	111,128	33,218	57	319	11,735	9,730	17	395	5,353	1,818
1986/87	540	3,359	126,740	45,706	71	664	22,905	14,380	28	565	7,709	3,054
1987/88	559	3,723	129,629	57,132	81	745	26,787	20,368	30	686	11,062	5,239
1988/89	565	4,894	105,058	67,771	90	1,173	28,432	28,014	35	786	12,437	8,239
1989/90	574	4,739	100,443	79,275	90	1,382	28,964	35,292	44	865	14,751	11,919
1990/91	559	4,574	95,850	87,708	94	1,245	31,482	43,030	47	967	19,605	16,074

ตัวเลขเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย ปี 1981-1990^{xxxviii}

ปี	โรงพยาบาล	สถานี อนามัย	หมอ	พยาบาล	ผู้ช่วย พยาบาล	ประชากร
1981	5	15	31	79	8	574,939
1982	5	28	57	157	14	592,279
1983	5	129	75	129	30	610,147
1984	5	146	91	220	21	628,545
1985	5	145	88	245	21	647,507
1986	5	164	114	288	25	607,043
1987	5	171	88	271	23	687,166
1989	10	197	114	443	106	729,264
1990	10	230	147	490	107	751,271

ตัวเลขของประชากรติมอร์ตะวันออกบางปี^{xxxix}

ปี	จำนวนประชากร
1927	451,604
1936	436,996
1948	420,430
1960	517,079
1970	609,477
1973	626,546
1980	555,350
1987	657,796
1990	747,559

ตัวเลขของผู้ประกอบอาชีพต่างๆ ปี 1990 (คน)^{xl}

1. การเกษตร	295,376
2. เหมือง	331
3. หัตถกรรม	9,263
4. ไฟฟ้า, แก๊ส และน้ำ	-
5. ก่อสร้าง	3,675
6. ค้าขาย	10,216
7. การขนส่ง สื่อสาร	1,362

8. การเงิน	544
9. งานชุมชน	32,273
10. อื่น ๆ	272
รวม	353,799

3. ตมอ์ตะวันออกภายใต้การดูแลของสหประชาชาติ

ภายใต้การปกครองชั่วคราวของสหประชาชาติ ตั้งแต่ปลายปี 1999 จนกระทั่งปลายปี 2000 มีตัวเลขที่น่าสนใจควรกล่าวถึงเท่าที่ประมวลได้คือ^{xli} ผู้ลี้ภัยที่อยู่ในแคมป์หรือที่พักชั่วคราวในดินแดนติมอ์ตะวันตก ซึ่งคาดว่าจะมีจำนวนทั้งหมด 290,000 คน ที่ได้เดินทางกลับมาติมอ์ตะวันออกแล้ว จนถึงสัปดาห์แรกของเดือนตุลาคม 2000 มีจำนวน 170,029 คน ส่วนจำนวนที่ขอพำนักอยู่ในอินโดนีเซียเป็นการถาวรคาดว่าจะมีจำนวนราว 12,000 ครอบครัว

การแจกจ่ายอาหารยังดำเนินต่อไปโดยผ่านทางหน่วยงานโครงการอาหารโลก (World Food Program) ประมาณว่าจนถึงเดือนกรกฎาคม 2000 ได้แจกจ่ายอาหารไปแล้วจำนวน 200,000 เมตริกตัน แทนที่จะนำอาหารไปแจกให้เฉยๆ พยายามจะใช้วิธีการให้อาหารแลกกับการทำงานตามโครงการที่เรียกกันว่า “อาหารแลกด้วยการทำงาน” (Food for Work)

ที่อยู่อาศัยยังขาดแคลนอยู่อีกมาก สำนักงานข้าหลวงใหญ่สหประชาชาติด้านผู้ลี้ภัย (UNHCR) ได้แจกจ่ายสิ่งก่อสร้างที่อยู่อาศัย (shelter kit) ให้แก่ประชาชน จนถึงพฤศจิกายน 2000 จำนวน 22,032 หน่วย จากที่กำหนดไว้ว่าจะแจกทั้งหมด 35,000 เมื่อสิ้นปีองค์กรอื่นๆ ที่ช่วยเหลือในการสร้างที่อยู่อาศัยให้คนติมอ์ตะวันออกได้แก่ CARE International World Vision, คณะกรรมการกาชาดสากล (ICRC) และ Caritas ซึ่งเป็นองค์กรทางศาสนาคริสต์

การก่อสร้างและปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน สะพาน การชลประทาน ทำเรือ ไฟฟ้า น้ำประปา การขนส่งทางเรือ ได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ เช่น ญี่ปุ่น ธนาคารโลก เป็นผู้กำกับดูแล กองทุนเพื่อติมอ์ตะวันออก (Trust Fund for East Timor - TFET) ซึ่งได้จากการบริจาคจนถึง 9 พฤศจิกายน 2000 กองทุนนี้มีจำนวน 166.44 ล้านดอลลาร์อเมริกัน

การศึกษาได้เริ่มต้นใหม่เมื่อมีการเปิดการศึกษาใน 9 ตุลาคม 2000 โรงเรียนต่างๆ ถูกทำลายไปประมาณร้อยละ 70 ซึ่งยังต้องปรับปรุงซ่อมแซมพอให้ใช้ได้ มีการคัดเลือกครูผู้สอนโรงเรียนประถมศึกษาจำนวน 3,000 คน จากผู้สมัคร 5,500 คน โดยการจัดสอบทั่วไปแล้วส่งไปประจำตามอำเภอต่างๆ ส่วนครูในระดับมัธยมศึกษาจะคัดจากนักศึกษามหาวิทยาลัยที่ผ่านการศึกษามาแล้วไม่น้อยกว่าหกภาคการศึกษา นักศึกษาเหล่านี้เมื่อได้รับคัดเลือกแล้วจะผ่าน

การอบรมอีก 6 สัปดาห์ มีนักเรียนระดับประถมและมัธยมศึกษาราว 200,000 คน มีครูราว 5,000 คน ปรากฏว่ามีปัญหาในเรื่องการคัดเลือกครูอยู่ไม่น้อยโดยเฉพาะในเรื่องวิธีการกำหนดจะต้องแจกจ่ายหนังสือเรียนจำนวน 1.1 ล้านเล่ม โปรตุเกสส่งตำราที่เป็นภาษาโปรตุเกสมาให้ 98,000 เล่ม กับมีตำราเป็นภาษาอินโดนีเซียอีก ในระดับมหาวิทยาลัย มีมหาวิทยาลัยแห่งชาติติมอร์ตะวันออก (National University of East Timor) เปิดอย่างเป็นทางการเมื่อ 17 พฤศจิกายน 2000 และเริ่มการเรียนการสอนใน 27 พฤศจิกายน 2000 มีนักศึกษาราว 4,442 คน มีอาจารย์ 120 คน เปิดสอนในสาขาวิชาการเกษตรกรรม สังคมศาสตร์ และรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์และการศึกษา ในปีแรกจะไม่เก็บค่าเล่าเรียน สถาบันฝึกหัดครู (Teacher Training Institute) ก็ได้รับความช่วยเหลือให้เปิดทำการได้ต่อไป มีนักศึกษาติมอร์ตะวันออกราว 800 คนที่เคยศึกษาอยู่ในอินโดนีเซีย รัฐบาลอินโดนีเซียให้ทุนศึกษาจนจบจำนวน 162 ทุน ที่เหลือได้รับทุนจากญี่ปุ่นและมูลนิธิฟอร์ดให้ศึกษาจนจบในอินโดนีเซีย

ในด้านการเมืองการปกครองนั้นได้มีการหารือกันในเดือนพฤษภาคม 2000 ระหว่างนายเซร์จิโอ วีเอร์อา เดอ เมลโล (Sergio Vieira de Mello) ผู้แทนพิเศษของเลขาธิการสหประชาชาติ ซึ่งเป็นผู้นำของ UNTAET กับผู้นำติมอร์ตะวันออกในเรื่องการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวขึ้น ได้นำเสนอสองรูปแบบ รูปแบบแรกเป็นแบบของนักบริหาร (technocratic model) โดยให้คนติมอร์ตะวันออกได้ทำงานร่วมกับชาวต่างชาติอีกรูปแบบหนึ่งเป็นแบบทางการเมือง (political model) โดยจะมี “รัฐมนตรี” ที่เป็นคนติมอร์ตะวันออกร่วมกับคนต่างชาติ ทางสภาแห่งชาติเพื่อการต่อต้านของคนติมอร์ (National Council for Resistance of Timor - CNRT) เลือกรูปแบบหลัง ดังนั้นคณะผู้บริหารชั่วคราวของติมอร์ตะวันออก (East Timorese Transitional Administration - ETTA) จึงเกิดขึ้น มีคณะรัฐมนตรีที่มีสมาชิก 8 คน เป็นคนติมอร์ตะวันออก 4 คน ชาวต่างชาติอีก 4 คน คณะรัฐมนตรีดังกล่าวจัดตั้งขึ้นเมื่อ 15 กรกฎาคม 2000 ผู้ดำรงตำแหน่งต่างๆ มีดังนี้

ชาวติมอร์ตะวันออก

อนา เปสซัว (Ana Pessoa)	การบริหารภายใน
ฟิโลเมโน จาคอบ (Father Filomeno Jacob)	กิจการสังคม
จาอ คาร์ราสคาเลา (Jao Carrascalao)	โครงสร้างพื้นฐาน
มารี อัลคาติริ (Mari Alkatiri)	เศรษฐกิจ

ต่อมาเมื่อ 11 ตุลาคม 2000 ได้แต่งตั้งเพิ่มอีกคน คือ

โฮเซ รามอส ฮอร์ต้า (Jose Ramos การต่างประเทศ)

Horta)

ฝ่ายนานาชาติ (จาก UNTAET)

ซอง คริสเตียง คาดี้ (Jean-Christian ดำรงและภาวะค้ำชั้น
Cady)

จีต้า ฮอนวานา เวลช์ (Gita Honwana- ยุติธรรม
Welch)

ปีเตอร์ กาลเบรธ (Peter Galbraith) การเมือง

มิเชล ฟานซินโน (Michael Francino) การคลัง

ทางด้านนิติบัญญัตินั้น ได้มีสภาที่ปรึกษาแห่งชาติ (National Consultative Council) มาตั้งแต่เดือนธันวาคม 1999 ซึ่งมีสมาชิก 15 คน ทำหน้าที่ทั้งบริหารและนิติบัญญัติ ต่อมาเมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2000 ได้จัดตั้งสภาแห่งชาติ (National Council) ขึ้นแทนมีสมาชิกจำนวน 36 คน ซึ่ง 13 คน จะเป็นตัวแทนของอำเภอต่างๆ 13 อำเภอ อำเภอละคน 13 คนเป็นตัวแทนของพรรคการเมือง 7 คนมาจากกลุ่มประชาสังคม 3 คนมาจากกลุ่มศาสนา ซา นานา กุสเมา ได้รับเลือกเป็นประธาน นางมิลเน่า ปีเรส (Milena Pires) เป็นรองประธานสภาแห่งชาติ

อนึ่งเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2000 ได้จัดตั้งหน่วยงานวางแผนแห่งชาติและการพัฒนา (National Planning and Development Agency) ขึ้น มีนางเอมีเลีย ปีเรส (Emilia Pires) เป็นหัวหน้า

ปัญหาเรื่องที่ดินและการอ้างสิทธิเหนือที่ดินนั้น รัฐบาลชั่วคราวมีมติว่าให้รอเอาไว้ก่อน จนกว่าจะมีสภาและรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งโดยตรงเสียก่อน ซึ่งคาดว่าจะทำกันในเดือนสิงหาคม 2001

ทางด้านสื่อมวลชน มีหนังสือพิมพ์อยู่สี่ฉบับเป็นรายสัปดาห์สองฉบับ อีกสองฉบับเป็นรายวัน เช่น ติมอร์โพสต์ (Timor Post) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาษาอินโดนีเซีย มีภาษาอังกฤษ กับโปรตุเกสบนบางหน้า ชวรา ติมอร์ โลโรซาย์ (Suara Timor Lorosae) ตีพิมพ์ทั้งภาษาอินโดนีเซีย อังกฤษ และโปรตุเกส ไตส์ติมอร์ (Tais Timor) ตีพิมพ์เป็นหนังสือภาษาอังกฤษ เตตุน โปรตุเกส และอินโดนีเซีย สถานีวิทยุมีสถานีวิทยุของสหประชาชาติและของฟาลินติล สถานีโทรทัศน์ชื่อ เตเว ติมอร์ โลโรซาย์ (TV Timor Lorosae) มีรายการข่าวของตนเอง วันละครั้งชั่วโมงที่เหลือเป็นข่าวจากสหประชาชาติและรายการจากแหล่งอื่น^{xlii}

ติมอร์ตะวันออกเป็นดินแดนภายใต้การครอบครองของต่างชาติมาเป็นเวลานานมากที่สุดแห่งหนึ่ง กำลังอยู่ในกระบวนการก่อสร้างชาติขึ้นใหม่ การสร้างชาติของคนติมอร์ตะวันออกดูจะมีปัญหาไม่น้อยไม่เฉพาะแต่ว่าโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างที่ถูกทำลายอย่างย่อยยับซึ่งจะต้องสร้างขึ้นใหม่หมดและกำลังดำเนินการอยู่ เรื่องนี้ฉันที่จริงไม่น่าจะมีปัญหามากนักหากได้รับ

ความช่วยเหลือจากนานาชาติต่อไป ประเทศที่ช่วยเหลือต่างเห็นประโยชน์ที่จะได้จากดินแดนแห่งนี้ด้วยการช่วงชิงการเข้าลงทุนและประกอบการเสียแต่ในขั้นต้น ดังที่ออสเตรเลียกำลังกระทำอยู่อย่างชะมัดเข้มข้น ความยากจนและความขัดสนของคนติมอร์ตะวันออกที่อยู่กันอย่างง่าย ๆ อาศัยความโยงโยนภายในสังคมระหว่างครอบครัวและสกุล และแม้จะมีเศรษฐกิจแบบการค้าแต่ความขาดแคลนทำให้มีลักษณะของการพึ่งตนเองหรือบริโภคนิยมเพียงเป็นสิ่งที่ยอมรับเห็นทั่วไป มักกล่าวกันว่าคนติมอร์ตะวันออกเป็นคนง่าย ๆ ซื่อตรง อดทน รักสงบ จึงไม่ค่อยมีปัญหาทางสังคม ปัจจุบันนี้มีคนต่างชาติจากที่ต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในบ้านเมืองและเข้ามามีบทบาทที่สำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการพัฒนาและสร้างชาติ แต่ก่อน ๆ มาคนติมอร์ตะวันออกจะไม่สามารถแสดงบทบาทอะไรได้ ในการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองของตน คนติมอร์ตะวันออกร่วมมือร่วมใจกับกลุ่มผู้กู้ชาติโดยเฉพาะกลุ่มเฟรติลิน (FRETILIN) ด้วยมีผู้นำที่คนทั้งหลายเชื่อถือคือ ชานานา กุสเมา การก่อเกิดสภาแห่งชาติเพื่อการต่อต้านของคนติมอร์ (CNRT) เป็นการรวมเอากลุ่มอื่นเข้ามาร่วมกันสร้างชาติขึ้น เฟรติลินเป็นกลุ่มใหญ่อยู่ในสภาแห่งชาติที่เวลานั้น ในระยะหลังนี้มีความขัดแย้งกันหลายอย่างระหว่างผู้นำกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะในด้านการเมือง ซึ่งย่อมหมายถึงการช่วงชิงผลประโยชน์ต่าง ๆ นั้นเอง ที่ปรากฏเป็นข่าวออกมาในระยะต้นเดือนเมษายน 2001 คือการที่ชานานา กุสเมา ประกาศล้างมือโดยจะไม่รับตำแหน่งประธานสภาแห่งชาติ และจะไม่ยอมลงรับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีอีกด้วย ชานานาไม่พอใจที่สภาแห่งชาติไม่เห็นด้วยกับการที่จะให้คนติมอร์ตะวันออกทั้งหมดแสดงประชามติต่อร่างรัฐธรรมนูญที่จะได้จัดทำขึ้น ความขัดแย้งเช่นนี้ย่อมแสดงถึงความแตกร้างในหมู่ผู้นำและน่าจะนำไปสู่ความวุ่นวายในสังคมที่บรรดาผู้ตามทั้งหลายต้องตามผู้นำของตน ตัวเลขเกี่ยวกับอาชญากรรมต่าง ๆ ที่สหประชาชาติแจ้งให้ทราบ อาจจะไม่ใช่ของใหม่เพียงแต่ว่าแต่ก่อนไม่ถือเป็นข่าว ชาวบ้านรู้จักกันเอง แต่ในขณะเดียวกันย่อมเป็นเครื่องชี้ทางสังคมโดยเฉพาะในเมืองดิลีที่เศรษฐกิจและวิถีชีวิตเป็นแบบบริโภคนิยมอย่างชัดเจน การคมนาคมที่จะค่อย ๆ สะดวกขึ้นเรื่อย ๆ จะเป็นหนทางนำเอาปัญหาเข้าไปสู่เมืองอื่น ๆ และชนบทต่อไป พฤติกรรมของผู้นำจะกลายเป็นสิ่งสำคัญว่าจะสามารถดึงเอาคนติมอร์ตะวันออกทั้งหมดเข้าร่วมกันสร้างชาติของตนเองขึ้นมาใหม่ได้หรือไม่

-
- ⁱJohn G. Taylor, **East Timor: The Price of Freedom**. (Zed Books, Pluto Press Australia and White Lotus,1999)pp. 37-38.
- ⁱⁱSonny Inbaraj, **East Timor : Blood and Tears in ASEAN**. (Chiangmai : Silkworm Book,1995)pp. 35-36.
- ⁱⁱⁱArnold S.Kohen, **From the Place of the Dead: Bishop Belo and the Struggle for East Timor** (A Lion Books,1999)p. 53.
- ^{iv}Joao Mariano De Sousa Saldanha, **Ekonomi Politik Pembangunan Timor Timur** (Political Economy of Development of East Timor)(Jakarta : Pustaka Sinar Harapan,1994)pp. 46-50.
- ^vNicholas Tarling, ed., **The Cambridge History of Southeast Asia Volume One From Early Time to c1800**. (Cambridge University Press1992:reprinted 1994)pp. 73, 85, 88, 105-6, 127, 129.
- ^{vi}Kenneth R Hall,“*Economic History of Southeast Asia*” in Nicholas Tarlino, ed.,**The Cambridge History of Southeast Asia**, Volume One. (Cambridge University Press 1992.)pp. 185-198.
- ^{vii}Taylor, 1999 ซึ่งอ้าง W.P. Groeneveldt, 1960, p. 116 และ H.G. Shulte - Nordolt, 1971 กับ De sousa saldanha, 1994 ซึ่งอ้าง Antonio Alberto Banha Andrade, 1968,p. 44, 50
- ^{viii}Parsudi Suparlan,“*Kebudayaan Timor.*” (Timorese Culture) in Koentjaraningrat, ed., **Manusia dan Kebudayaan di Indonesia** (Humanity and Culture in Indonesia) (Jakarta: Penerbit Djambatan, 16th printing,1997)p. 209
- ^{ix}Peter Bellwood,“*Southeast Asia Before History,*” in Nicholas Tarling, **The Cambridge History of Southeast Asia Volume One : From Earlier Time to c1800** (Cambridge University Press 1992)pp. 73-74

-
- ^xDamien Kingsbury, ed., **Guns and Ballot Boxes: East Timor's Vote for Independence** (Clayton: Monash Asia Institute 2000)p. 17
- ^{xi}โดยอ้างอิง De Matos, A. **Timor Portugues 1515-1769** (Lisbon : Universidade de Lisboa 1974) และ Leitao, H. **Vinte e oito anos de historia de Timor** (Lisbon: Agencia Geral do Ultramar 1956).
- ^{xii}Inbaraj, op.cit.,p. 3
- ^{xiii}George J. Aditjondro,**In the Shadow of Mount Ramelau - The Impact of the Occupation of East Timor** (Leiden: Indonesian Documentation and Information Centre 1994.)p. 50
- ^{xiv}De Sousa Saldanha, op.cit., pp. 70-71
- ^{xv}Kohen, op.cit., p. 49
- ^{xvi}Kingsbury, op.cit., p. 17
- ^{xvii}Bishop Corlos Filipe Xemenes Belo มีเชื้อสายฝ่ายพ่อเป็น Makassae ฝ่ายแม่เป็น Waima'a.
- ^{xviii}Kohen, op.cit., p.49
- ^{xix}Ibid., p.47
- ^{xx}De Sousa Saldanha, op.cit., pp.71
- ^{xxi}Taylor, op.cit., p.5
- ^{xxii}Parsudi, op.cit., p.224-226
- ^{xxiii}De Sousa Saldanha, op.cit., pp. 73-74
- ^{xxiv}Parsudi, op.cit., p. 218-220
- ^{xxv}De Sousa Saldanha, op.cit., pp.71-78)
- ^{xxvi}Taylor, op.cit., p.5-7
- ^{xxvii}De Sousa Saldanha, op.cit., pp.41-43
- ^{xxviii}Taylor, op.cit., p.7
- ^{xxix}de Sousa Saldanba, op.cit., p. 103)
- ^{xxx}Weatherbee, 1980
- ^{xxxi}Taylor, op,cit., pp. 3-5
- ^{xxxii}Ibid, pp. 8-11
- ^{xxxiii}de Sousa Saldanba, op.cit., p. 163
- ^{xxxiv}Ibid, p.168
- ^{xxxv}Ibid, p. 171

^{xxxvi} Ibid, pp. 202,206

^{xxxvii} Ibid, p. 254

^{xxxviii} Ibid, p. 256

^{xxxix} Ibid, p. 264

^{xl} Ibid, p. 268

^{xli} ข้อมูลได้จากเอกสารเผยแพร่ของ UNTAET ที่ชื่อ East Timor Update

^{xlii} วิทยา สุจริตธนารักษ์, 2543. “เศรษฐกิจและสังคมของติมอร์ตะวันออก” สารคดีฉบับ
กำเนิดชาติใหม่ติมอร์ตะวันออก. ปีที่ 16 ฉบับที่ 100 ธันวาคม 2543 : 105-110.

บรรณานุกรม

Aditjondro, George J. 1994. In the Schadow of Mount Ramelau - The Impact of the Occupation of East Timor (Leiden: Indonesian Documentation and Information Centre).

Andrade, Antonio Alberto Banha, 1968. **Perspectiva Historica de Timor** (Lisbon).

Bellwood, Peter, 1992. “Southeast Asia Before History,” in Nicholas Tarling, **The Cambridge History of Southeast Asia Volume One : From Earlier Time to c1800** (Cambridge University Press) : 55-136.

De Matos, A. 1974. **Timor Portugues 1515-1769** (Lisbon : Universidade de Lisboa).

De Sousa Saldanha, Joao Mariano, 1994. **Ekonomi Politik Pembangunan Timor Timur** (Political Economy of Development of East Timor). (Jakarta : Pustaka Sinar Harapan).

Groeneveldt, W.P. 1960. **Historical Notes on Indonesia and Malaya Compiled from Chinese Sources**. (Jakarta: Bhatara).

-
- Hall, Kenneth R., 1992. “Economic History of Southeast Asia” in Nicholas Tarlino, ed., **The Cambridge History of Southeast Asia**, Volume One. (Cambridge University Press) : 185–198.
- Inbaraj, Sonny, 1995. **East Timor : Blood and Tears in ASEAN**. (Chiangmai : Silkworm Book).
- Kingsbury, Damien, ed., 2000. **Guns and Ballot Boxes: East Timor’s Vote for Independence** (Clayton: Monash Asia Institute).
- Kohen, Arnold S., 1999. **From the Place of the Dead: Bishop Belo and the Struggle for East Timor** (A Lion Books).
- Leitao, H. 1956. **Vinte e vito anos de historia de Timor** (Lisbon: Agencia Geral do Ultramar).
- Parsudi Suparlan, 1997. “Kebudayaan Timor.” (Timorese Culture) in Koentjaraningrat, ed., **Manusia dan Kebudayaan di Indonesia** (Humanity and Culture in Indonesia) (Jakarta: Penerbit Djambatan, 16th printing)> : 205–228.
- Schulte Nordolt, H.G. 1971. **The Political System of the Atoni of Timor**. (The Hague).
- Tarling, Nicholas, 1992 (reprinted 1994), ed., **The Cambridge History of Southeast Asia Volume One From Early Time to c1800**. (Cambridge University Press).
- Taylor, John G. 1999. **East Timor: The Price of Freedom**. (Zed Books, Pluto Press Australia and White Lotus).
- วิทยา สุจริตธนารักษ์, 2543. “เศรษฐกิจและสังคมของติมอร์ตะวันออก” สารคดีฉบับกำเนิดชาติใหม่ติมอร์ตะวันออก. ปีที่ 16 ฉบับที่ 100 ธันวาคม 2543 : 105–110.

บทบาทของนานาชาติกับการเป็นเอกราชของติมอร์ตะวันออก

จุฬาร เอื้อรักสกุล

1. ฮาปีกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่อติมอร์ตะวันออก

นโยบายของอินโดนีเซียต่อติมอร์ตะวันออกได้เริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นชัดเพียงประมาณ 3 สัปดาห์หลังจากที่ฮาปีรับตำแหน่งประธานาธิบดี กล่าวคือในวันที่ 9 มิถุนายน 1998 ฮาปีประกาศว่าจะให้ “สิทธิการปกครองตนเองอย่างกว้างขวาง” (“wide-ranging autonomy”) แก่ชาวติมอร์ซึ่งหมายความว่าติมอร์สามารถมีพรรคการเมือง มีรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งและมีอำนาจในการรักษาความปลอดภัยภายในคือมีกำลังตำรวจเองได้ ส่วนอินโดนีเซียจะคุมเพียงด้านการคลัง การป้องกันประเทศและการต่างประเทศเท่านั้น พร้อมกันนี้ ฮาปียังประกาศจะปล่อยนักโทษชาวติมอร์ทั้งหมดด้วย ข้อเสนอนี้มีเงื่อนไขว่าติมอร์ต้องคงเป็นส่วนหนึ่งของสาธารณรัฐอินโดนีเซียต่อไปⁱ

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอดังกล่าวถูกปฏิเสธจากผู้นำกระบวนการเรียกร้องเอกราชติมอร์ 5 กลุ่ม ซึ่งยังคงย้ำข้อเรียกร้องเดิมคือการให้ชาวติมอร์มีสิทธิลงประชามติกำหนดชะตาชีวิตตนเองได้ภายใต้การควบคุมของนานาชาติ ในการเจรจาระหว่างอินโดนีเซียและโปรตุเกสภายใต้การสนับสนุนของสหประชาชาติเมื่อวันที่ 5-6 สิงหาคม ต่อมาข้อเสนอนี้ได้เป็นประเด็นสำคัญของการเจรจา ในเบื้องต้นโปรตุเกสเห็นด้วยกับข้อเสนอนี้ แต่ในที่สุดก็เปลี่ยนจุดยืนว่าสถานะพิเศษของดินแดนติมอร์ต้องเป็นเพียงชั่วคราวเท่านั้น ในขั้นสุดท้ายแล้ว ชาวติมอร์ต้องมีสิทธิเลือกว่าต้องการคงอยู่กับอินโดนีเซียหรือแยกเป็นเอกราช นอกจากนี้ สหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรปก็แสดงความต้องการให้อินโดนีเซียมอบอำนาจการปกครองตนเองแก่ชาวติมอร์ อย่างค่อยเป็นค่อยไปในช่วงเวลา 5-10 ปี ก่อนให้ดินแดนนี้เป็นเอกราชสมบูรณ์ในที่สุด

การถูกปฏิเสธจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทำให้ฮาปีประกาศ เมื่อวันที่ 27 มกราคม 1999 ว่าถ้าชาวติมอร์ไม่ยอมรับสิทธิการปกครองที่เสนอให้แล้ว เขาก็จะขออนุมัติจากสภาที่ปรึกษาประชาชนแห่งชาติ (The National Consultative People's Assembly) ซึ่งจะประชุมในเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ปีนั้น เพื่อให้ “ติมอร์ แยกตัวไป” ประกาศนี้มีขึ้นพร้อมกับการให้ย้ายนายชานานา กุสเมจากคุกมาเป็นการกักบริเวณในบ้าน การดำเนินการนี้เป็นไปตามแรงกดดันของนายโคฟี อันนัน เลขาธิการสหประชาชาติที่ต้องการให้นายกุสเมามีบทบาทในการหาทางออกอย่างสันติในปัญหาติมอร์

การประกาศนี้สร้างความงุนงงแปลลใจเป็นอันมากแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพราะขณะนั้น นายอาลี อาลาตัส รัฐมนตรีต่างประเทศอินโดนีเซียกำลังเจรจาเรื่องข้อเสนอให้สิทธิการปกครองตนเองแก่ชาวติมอร์ กับโปรตุเกสและสหประชาชาติ โดยมีสหรัฐอเมริกาและยุโรปร่วมด้วย สาเหตุที่ฮาปีเปลี่ยนนโยบายต่อติมอร์อย่างฉับพลันเช่นนี้ ผู้ใกล้ชิดเขาวิเคราะห์ว่าเป็นเพราะการประณามและแรงกดดันจากประชาคมโลกซึ่งอาลาตัสกล่าวว่า “ฮาปีดูเหมือนไม่คุ้นเคยกับสภาพแบบนี้”ⁱⁱ ที่ปรึกษาเขากล่าวเช่นเดียวกันว่า “ฮาปีรู้สึกเบื่อหน่ายและเลือหนต่อการถูกประณามจากนานาชาติในปัญหาที่เขาไม่ได้ก่อขึ้น” จึงเห็นว่า “ทำไมเราต้องขึ้นอยู่กับติมอร์ ถ้าทำให้เราเสียหายมากและประชาชนติมอร์ก็ไม่เป็นสุขมาก”ⁱⁱⁱ ดังนั้น ฮาปีจึงคิดแก้ปัญหาทันทีที่ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดี ดังที่ได้เสนอให้สิทธิการปกครองตนเองแก่ชาวติมอร์ อาลาตัสกล่าวภายหลังว่าเขาเป็น

ผู้ขอให้ฮาบิปีพิจารณาข้อเสนอนี้ และอันที่จริงแล้ว เขาเคยขอให้ซุฮาร์โตพิจารณาข้อเสนอเดียวกันนี้มาก่อน แต่ซุฮาร์โตปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงด้วยเหตุผลว่าสถานะดินแดนติมอร์ “เปลี่ยนแปลงไม่ได้อีกแล้ว”^{iv}

จุดเปลี่ยนสำคัญของนโยบายฮาบิปีต่อปัญหาติมอร์ คือ จดหมายจากนายจอห์น โฮเวิร์ด นายกรัฐมนตรีออสเตรเลียที่ลงวันที่ 19 ธันวาคม 1998 สารสำคัญของจดหมายฉบับนี้คือ การแนะนำให้ฮาบิปีพิจารณาให้ชาวติมอร์ มีสิทธิการปกครองตนเองอย่างค่อยเป็นค่อยไปก่อนการแยกตัวเป็นเอกราชในที่สุด โฮเวิร์ดระบุว่า อินโดนีเซียไม่เปิดโอกาสให้ชาวติมอร์ มีบทบาทเพียงพอในการแก้ไขปัญหของตนเอง ดังที่เห็นได้ว่า ไม่มีชาวติมอร์ เข้าร่วมในการเจรจาแก้ปัญหาติมอร์ ระหว่างอินโดนีเซียกับโปรตุเกสและสหประชาชาติเลย ในท้ายที่สุดแล้ว ปัญหาติมอร์ จะแก้ไขได้ก็ต่อเมื่อมีการเจรจาโดยตรงระหว่างอินโดนีเซียและผู้นำติมอร์ ซึ่งรวมถึง คาร์ลอส เบโลและกุสเมาด้วย ในทัศนะของโฮเวิร์ด ประเด็นสำคัญของการเจรจานี้ต้องเป็นเรื่องสิทธิการกำหนดชีวิตตนเองที่ชาวติมอร์ ยืนยันมาตลอดและได้รับการสนับสนุนมากจากประชาคมโลก กระบวนการนี้ควรจะเป็นค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือ ควรให้ชาวติมอร์ ได้สิทธิปกครองตนเองในช่วงเวลาหนึ่งก่อนที่จะมีการลงประชามติว่าต้องการอยู่กับสาธารณรัฐอินโดนีเซียต่อไปหรือแยกตัวเป็นเอกราช^v

จดหมายฉบับนี้สร้างความโกรธแค้นแก่ทั้งฮาบิปีและผู้นำอินโดนีเซียคนอื่นที่เห็นว่าเป็นการพลิกกลับของนโยบายออสเตรเลียที่เคยสนับสนุนการครอบครองติมอร์ ของอินโดนีเซียมาโดยตลอด ทั้งยังทำให้ฮาบิปีถูกคิดขึ้นว่าต้องมีทางเลือกต่อไปต่อปัญหานี้หากข้อเสนอให้สิทธิการปกครองตนเองถูกปฏิเสธ ขณะนั้น ก็ปรากฏชัดแล้วว่าทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต่างปฏิเสธและต้องการให้อินโดนีเซียมอบเอกราชแก่ติมอร์ อย่างค่อยเป็นค่อยไป อาลาตสระบุว่า “ความคิดฮาบิปีขณะนั้นคือ ทำไมอินโดนีเซียต้องดูแลติมอร์ ในอีก 5-10 ปี ข้างหน้า ถ้าติมอร์ ก็จะแยกตัวออกอยู่แล้ว” ทั้งอินโดนีเซียยังต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในช่วงเวลานี้ด้วย ดังนั้น ถ้าถึงอย่างไรก็ต้องปล่อยดินแดนนี้อยู่แล้ว ก็ควรทำเลยโดยทันที^{vi} สแตนลีย์ รอท (Stanley Roth) ผู้ช่วยรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐ ฝ่ายกิจการเอเชียตะวันออกเฉียงและแปซิฟิกกล่าวภายหลังว่า ฮาบิปีเล่าให้เขาฟังว่าตัดสินใจที่จะให้สิทธิลงประชามติแก่ชาวติมอร์ ในเวลาตี 1 ครึ่งของวันที่ได้จดหมายจากโฮเวิร์ด^{vii}

ดูเหมือนว่าจดหมายจากโฮเวิร์ดและแรงกดดันจากภายนอกทำให้ฮาบิปีตัดสินใจโดยทันทีที่จะให้ติมอร์ “แยกตัว” โดยมีได้กล่าวชัดเจนว่าจะแยกตัวอย่างไร แต่โปรตุเกส สหประชาชาติ และผู้นำเรียกร้องเอกราชติมอร์ ได้ฉวยโอกาสนี้ประกาศทันทีว่าผู้นำอินโดนีเซียต้องระบุให้ชัดเจนว่าจะดำเนินการเรื่องนี้อย่างไร การหารือต่อมา ระหว่างอินโดนีเซีย โปรตุเกส ได้นำไปสู่การประกาศของอันนันในวันที่ 11 มีนาคม ว่าทั้งสองฝ่ายตกลงกันในเบื้องต้นว่าจะให้ชาวติมอร์ “ออกเสียงโดยตรง” โดยเลือกว่าต้องการสิทธิการปกครองตนเองภายใต้สาธารณรัฐอินโดนีเซียหรือต้องการเป็นเอกราช

อินโดนีเซียและโปรตุเกสได้หารือเรื่องนี้กันอีกหลายครั้ง จนในที่สุดสามารถบรรลุข้อตกลงได้ในวันที่ 5 พฤษภาคม ข้อตกลงที่มีสหประชาชาติเป็นพยานนี้ระบุให้ชาวติมอร์ กำหนดชีวิตตนเองโดยการลงคะแนนเสียงว่าต้องการเป็นส่วนหนึ่งของอินโดนีเซียหรือต้องการเป็นเอกราช ทั้งนี้เลขาธิการสหประชาชาติจะเป็นผู้จัดการลงประชามติในวันที่ 8 สิงหาคม ปีเดียวกัน ข้อตกลงนี้ยังระบุให้ทหารอินโดนีเซียรับผิดชอบดูแลด้านความมั่นคงภายในจนถึงระหว่างการลงประชามติ

ในเดือนมิถุนายน คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้มีมติจัดตั้ง United Nations Assistance Mission in East Timor (UNAMET) เพื่อให้มีหน้าที่จัดการลงประชามติ เจ้าหน้าที่จำนวน 1,000 คน

ถูกส่งไป ตีมอร์ตะวันออกเพื่อเตรียมการนี้ ในจำนวนนี้ ไทยได้ส่งตำรวจ 7 คนและทหารประสานภารกิจ 2 คน เข้าร่วมด้วย

2. การก่อตัวของกลุ่มทหารบ้าน

การประกาศของฮาปีบีที่ให้สิทธิชาวติมอร์แยกตัวจากสาธารณรัฐอินโดนีเซียได้หากต้องการนั้น สร้างความไม่พอใจแก่กลุ่มการเมืองสำคัญภายในแทบทุกกลุ่มก็ว่าได้ ขณะนั้นกำลังมีการตั้งพรรคการเมืองเพื่อเข้าร่วมในการเลือกตั้งประธานาธิบดีครั้งแรกหลังยุคซูฮาร์โต ในระหว่างการเปิดตัวครั้งแรกของพรรคประชาธิปไตยเพื่อประชาชนอินโดนีเซีย (Partai Demokrasi Indonesia Perjuangan-PDI) หัวหน้าพรรคคือ เมกาวาตี ซูการ์โน บุตรี ผู้ลงชิงตำแหน่งประธานาธิบดีได้ประมาณว่าข้อเสนอของฮาปีบีดังกล่าวเป็นภัยต่อเอกภาพแห่งชาติของอินโดนีเซียและว่าติมอร์ ควรมีฐานะเช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ในทัศนะของเธอ ฮาปีบีเป็นเพียงรัฐบาลในช่วงเปลี่ยนผ่านและไม่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน เพราะฉะนั้น ควรให้รัฐบาลต่อไปที่จะมาจากการเลือกตั้งจัดการเรื่องนี้^{viii} นอกจากนี้ अबดุลเราะห์มาน วาฮิด ผู้นำพรรคพื้นตัวแห่งชาติ (Partai Kebangkitan Bangsa) ก็ต้องการให้ติมอร์เป็นส่วนหนึ่งของอินโดนีเซียต่อไป เพื่อรักษาเอกภาพแห่งชาติ^{ix}

ปฏิริยาที่รุนแรงที่สุดมาจากผู้นำกองทัพอินโดนีเซียที่ไม่เห็นด้วยกับการตัดสินใจของฮาปีบีโดยสิ้นเชิง อันที่จริงแล้ว คนกลุ่มนี้ได้เริ่มแผนปฏิบัติการที่ชื่อว่าปฏิบัติการล้างโลก (Operasi Sapu Jagad) เพื่อขัดขวางการแยกตัวเป็นเอกราชของติมอร์ อย่างจริงจังตั้งแต่ปลายปี 1998คือหลังจากที่ฮาปีบีเสนอให้สิทธิการปกครองตนเองแก่ชาวติมอร์ แล้ว^x ผู้มีบทบาทสำคัญในแผนนี้คือ พลโท ซูตาร์โซ (Lieutenant-General Tyasno Sudarso) หัวหน้าข่าวกรองทหาร และพลตรีอดัมส์ ดามิริ (Major-General Adam Damiri) ผู้บัญชาการหน่วยอุตายานา (Udayana)(ซึ่งคุมติมอร์ ด้วย) กลุ่มเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากผู้นำที่เกษียณแล้วแต่ยังมีอิทธิพลมากคือนายพล ตรี ซูตริสนอ (General Tri Sutrisno) และ นายพลเบนนี่ มูร์ดานี (Benny Murdani) นอกจากนี้ พันเอกปราโบโว (Prabowo) บุตรเขยอดีตประธานาธิบดีซูฮาร์โตซึ่งถูกปลดออกจากราชการและลี้ภัยอยู่นอกประเทศแล้ว ได้ให้คำปรึกษาใกล้ชิดทุกขั้นตอนของแผนปฏิบัติการ

ทหารหน่วยปฏิบัติการพิเศษโคปัสซุส (Kopassus) มีบทบาทสำคัญในการเสาะหาสมาชิก “ทหารบ้าน” (militia) จากแหล่งต่าง ๆ เช่น ตีมอร์ตะวันตก ชวา และฟลอเรส บทวิเคราะห์หนึ่งอ้างว่าจำนวนทหารบ้านเพิ่มรวดเร็วมากคือจาก 1,200 คน ในช่วงต้นปี 1999 เป็น 19,000 คน ในช่วงหลังจากฮาปีบีประกาศให้ชาวติมอร์ มีสิทธิลงประชามติ คนเหล่านี้มีทั้งพวกตักงานจากติมอร์ตะวันตกและคนท้องถิ่นในติมอร์ตะวันออก^{xi}

ตั้งแต่ปลายปี 1998 กลุ่มทหารบ้านเริ่มปรากฏตัวโดยมีกลุ่มเด่น ๆ เช่น Besi Merah Putih (Red and White Iron), Mahidi-Mati Hidup Demi Intergrasi (Life and Death for Integration), กาดา ปักซี่ (Gada Paksi-Movement for the Defense) Integration และไอตารัค (Aitarak-Thorn) เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้ประสานกลยุทธ์กันในโครงสร้างการบังคับบัญชาที่ชื่อว่า Milisi Pro-Otonomi มีผู้นำคือเจา ตาวาร์เรส (Joao Tavarres) และรองคือ ยูริโก กูเตอร์เรส (Eurico Guterres) (หัวหน้าไอตารัค) กลุ่มนี้เริ่มแจกใบปลิวทั่วติมอร์ในต้นปี 1999 เตือนว่ามีรายชื่อชาวติมอร์ ที่สนับสนุนเอกราชแล้วและจะออกตามล่าคนเหล่านี้ตามหมู่บ้านเพื่อสังหารทิ้ง

ปฏิบัติการทหารบ้านเริ่มรุนแรงขึ้นจากต้นปี 1999^{xii} เช่น

ต้นกุมภาพันธ์ เมืองโคฟาลิม่า (Covalima) ถูกโจมตีและมีค่ายทหารตั้งขึ้นในโบสถ์ ประชากรต่างหลบหนีไปเมืองใกล้เคียง ทั่วตามมาด้วยการโจมตีเมืองเมาบารา (Maubara) ด้านฝั่งทะเลภาคเหนือ โดยมีเป้าหมายคือผู้นำเรียกร้องเอกราช

24 กุมภาพันธ์ กลุ่มทหารบ้านยิงใส่ผู้ชุมนุมที่เรียกร้องเอกราชในดิลี (Dili) มีผู้เสียชีวิต 3 คน

4 เมษายน ชาวบ้าน 5 คน ซึ่งเป็นผู้เรียกร้องเอกราชถูกสังหารที่หมู่บ้านดาโตะ (Dato) บ้านเรือนถูกเผา 12 หลัง ชาวบ้านเกือบทั้งหมดราว 2,000 คน หนีไปอาศัยในโบสถ์เมืองลิกีซ่า (Liquica)

6 เมษายน โบสถ์ที่เมืองลิกีซ่าถูกถล่ม มีผู้เสียชีวิต 57 คน บาดเจ็บ 35 คน และสูญหาย 14 คน

ความรุนแรงได้ลุกลามต่อมาที่เมืองดิลี และอื่น ๆ ต่อมาด้วย เจ้าหน้าที่หน่วยบรรเทาทุกข์กล่าวว่าในต้นเดือนเมษายน จำนวนผู้ไร้ที่อยู่อาศัยเพราะความรุนแรงที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมีประมาณ 18,000 คน และเพิ่มสูงเป็นประมาณ 54,000 คน ในปลายเดือน พฤษภาคม

ในช่วงเตรียมการลงประชามติ สหประชาชาติได้ส่งเจ้าหน้าที่จัดการลงคะแนนจำนวน 600 คน พร้อมกับตำรวจไม่ติดอาวุธอีก 330 คน มายังติมอร์ฯ เจ้าหน้าที่เหล่านี้ถูกกลุ่มทหารบ้านคุกคามทำร้ายด้วย^{xiii}

นักข่าวผู้หนึ่งกล่าวว่าความรุนแรงจากกลุ่มทหารบ้านในช่วงหลังการลงนามในข้อตกลงอินโดนีเซียกับโปรตุเกสเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม ทำให้ “บรรยากาศเต็มไปด้วยความน่ากลัว” และ “เหตุการณ์ในติมอร์ฯ หลายเดือนที่ผ่านมา เหมือนนั่งดูมาตรการประกาศว่าจะฆ่าใครบ้าง แล้วก็ฆ่าให้คนเห็นทั่ว ๆ กัน เสร็จแล้วก็เดินผ่านสถานีตำรวจ เช็ดอาวุธแล้วเก็บ...”^{xiv}

ความรุนแรงที่เกิดขึ้นต่อชาวติมอร์ฯ รวมทั้งต่อเจ้าหน้าที่สหประชาชาติและกลุ่มองค์กรเอกชนต่าง ๆ ได้ทำให้เกิดเสียงเรียกร้องให้สหประชาชาติส่งกองกำลังเข้ามาดูแลสถานการณ์ในติมอร์ฯ ตั้งแต่ประมาณกลางปี 1999 และทำให้เลขาธิการสหประชาชาติต้องเลื่อนวันลงประชามติออกไปถึง 2 ครั้งเป็นวันที่ 30 สิงหาคม ในปลายเดือน มิถุนายน ผู้นำทหารออสเตรเลียได้เข้าพบนายพลวรินโต (Wiranto) เพื่อขอให้ช่วยควบคุมกลุ่มทหารบ้าน ขณะเดียวกัน รัฐสภาของสหรัฐได้ลงมติเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน ให้ใช้นโยบายแข็งกร้าวในการสนับสนุนให้มีการลงประชามติที่ “อิสระและเสรี” ในติมอร์ฯ พร้อมทั้งระบุด้วยว่ากรณีนี้จะมีผลต่อการให้เงินกู้แก่รัฐบาลอินโดนีเซียในอนาคตด้วย^{xv}

แม้กลุ่มทหารบ้านได้พยายามขัดขวางการลงประชามติไม่ให้เกิดขึ้น แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ นักวิชาการผู้หนึ่งให้เหตุผลที่อาจเป็นไปได้ว่า ประการแรก ปัญหาติมอร์ฯ อยู่ในความสนใจของประชาคมโลกมาก การจับตามองของนานาชาติทำให้ทหารอินโดนีเซียไม่อาจทำการขัดขวางได้เต็มที่

ประการที่สอง กลุ่มฟาลินทิล (FALINTIL) ไม่ได้ได้กลับพวกทหารบ้าน มิฉะนั้นแล้ว อาจเป็นข้ออ้างที่ทำให้การแก้ปัญหาติมอร์ฯ ล่มได้

ประการสุดท้าย การรั่วไหลของข้อมูลลับของหน่วยสืบราชการลับออสเตรเลียที่เปิดเผยมการก่อความรุนแรงของกลุ่มทหารบ้าน ในวันที่ 21 มิถุนายน The Vice-Chief of the Australian Defence Force ได้มอบข้อมูลเหล่านี้แก่ผู้นำกองทัพอินโดนีเซีย^{xvi}

3. การลงประชามติและความรุนแรง

แม้จะมีความรุนแรงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นปี 1999 แต่ชาวติมอร์ฯ ก็ไม่เกรงกลัวเจ้าหน้าที่ UNAMET ที่จัดการเลือกตั้งแล้วว่า ในวันที่ 16 กรกฎาคมซึ่งเป็นวันแรกของการลงทะเบียนผู้มีสิทธิ มีผู้มาเข้าแถวแน่นขนัดและไม่มีใครแสดงความหวาดกลัวใด ๆ อีกทั้งผู้มาลงทะเบียนก็มีจำนวนมากกว่าที่ UNAMET คาดไว้ กระบวนการลงทะเบียนทั้งหมดเป็นไปอย่างเรียบร้อย

เจ้าหน้าที่ผู้เดียวกันนี้ได้บันทึกในช่วงการณรงค์หาความสนับสนุนของทั้งฝ่ายต้องการเอกราชและฝ่ายต้องการรวมกับอินโดนีเซีย ช่วงการรณรงค์นี้มีราว 10 วันก่อนวันออกเสียง กลุ่มทหารบ้านได้จัดการชุมนุมโดยมีข้าราชการเป็นผู้จัดและผู้นำการชุมนุม รวมทั้งได้ออกนั่งรถบรรทุกเดินทางไปในที่ต่าง ๆ ทั่ววัน เมื่อพบฝูงชน ที่ใดก็จะลงไปหาการสนับสนุน

ฝ่ายต้องการเป็นเอกราชที่นำโดย CNRT หาสีงด้วยความยากลำบากเพราะถูกห้ามอย่างเป็นทางการ แต่พวกนี้ก็ได้เพราะทุกตำบลและหมู่บ้านจะมีพลพรรค CNRT ที่ทำการรณรงค์ชาวบ้านอย่างลับ ๆ นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มพระและแม่ชีที่แอบช่วยลับ ๆ ด้วย บิชอป เบโล (Bishop Belo) ได้ไปที่จังหวัดเออเมร่า (Ermera) ทางใต้ของดิลี เขากับชาวบ้านว่าสิทธิการลงประชามติครั้งนี้เป็นโอกาสครั้งเดียวที่หาไม่ได้อีกแล้วที่ประชาคมโลกยื่นให้ชาวติมอร์ฯ เพราะฉะนั้น ทุกคนต้องไปใช้สิทธิอย่างไม่ว่ากลัวต่อสิ่งใด ๆ อีกทั้งต้องใช้สิทธิโดยไม่ใช้คำนึงถึงแต่ความปลอดภัยของตนเท่านั้น แต่ต้องตระหนักว่าตนกำลังเลือกอนาคตให้คนรุ่นลูกหลานต่อไปด้วย

นักศึกษามหาวิทยาลัยก็มีส่วนช่วยรณรงค์ให้ชาวติมอร์ฯ แยกตัวเป็นเอกราชด้วยโดยการจัดกลุ่มออกไปรณรงค์ในพื้นที่ต่าง ๆ

ในวันจันทร์ที่ 30 สิงหาคม เจ้าหน้าที่ประจำหน่วยเลือกตั้งเกือบทั้งหมดรายงานมาว่าชาวบ้านมาเข้าแถวรอก่อนเวลาเปิดการลงประชามติด้วยซ้ำ บรรยากาศการออกเสียงในช่วงเช้าส่วนใหญ่เป็นไปด้วยดี เจ้าหน้าที่ UNAMET ได้รับรายงานว่ามิเพียงหน่วยเลือกตั้งแห่งหนึ่งในจังหวัดเออเมร่า ที่ถูกกลุ่มทหารบ้านยิงปืนและขว้างก้อนหินใส่หน่วยเลือกตั้ง แต่ก็ปรากฏว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ในหน่วยนี้มาใช้สิทธิอย่างไม่ว่ากลัว^{xvii}

โดยทั่วไปแล้ว การลงประชามติทั้งหมดเป็นไปอย่างค่อนข้างราบรื่น ผู้มีสิทธิลงคะแนนที่ลงทะเบียนไว้ 98.5% ได้ออกมาใช้สิทธิของตน เมื่อการลงคะแนนเสียงสิ้นสุดลง ประธานาธิบดีฮาบีบีถึงกับกล่าวว่า การใช้สิทธิของชาวติมอร์ฯ เป็นไป “ด้วยดี สงบเรียบร้อยและเป็นธรรม”^{xviii}

แต่ความตึงเครียดเกิดขึ้นขึ้นทันทีที่การลงประชามติเสร็จสิ้นเมื่อกลุ่มทหารบ้านกรูกันออกทำการกวาดล้างฝ่ายสนับสนุนเอกราช ปฏิบัติการนี้ทำอย่างรวดเร็วและเป็นระบบจนเพียงแค่วันเวลาไม่กี่วัน ติมอร์ฯ ก็ตกอยู่ในสภาพ“กลียุค” ชาวติมอร์ฯ นับหมื่นถูกเข่นฆ่า อีกนับแสนต้องหลบหนีเข้าป่าหรือหนีออกนอกประเทศอย่างลับสนอลหมาน อาคารบ้านเรือนในดิลีและเมืองใหญ่หลายเมืองถูกเผาผลาญ ต่อไปนี้เป็นลำดับเหตุการณ์ของวิกฤตการณ์ด้านมนุษยธรรมดังกล่าว และปฏิกิริยาจากประชาคมโลกที่ในที่สุดแล้ว สามารถกดดันให้รัฐบาลอินโดนีเซียยอมรับให้สหประชาชาติส่งกองกำลังรักษาสันติภาพเข้าไปในติมอร์ฯ

1 กัณยาน กลุ่มทหารบ้านเริ่มออกบนท้องถนนที่เฮรา (Hera) ซึ่งห่างจากติลีไปทางใต้ราว 16 กม. กลุ่มเหล่านี้ออกตระเวนบนถนนหลายร้อยคนพร้อมกับที่กูเตอร์เรส ประกาศเปิดเผยว่า “นักศึกษาและผู้นำกลุ่มที่สนับสนุนเอกราชจะออกจากติมอร์ฯ ไม่ได้ตั้งแต่นี้ไป”

ความไม่สงบที่ก่อตัวขึ้นพร้อมกับการนับคะแนนทำให้คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติเรียกประชุมด่วนเพื่อหารือสถานการณ์ความรุนแรงในติมอร์^{xix}

2 กัณยาน หลังจากที่มีการนับคะแนนเสร็จสิ้นแล้วประมาณ 90 % และพบว่าฝ่ายที่ต้องการเอกราชนำมาอย่างท่วมท้น ติมอร์ฯ ก็ตกอยู่ใน “กลียุค” เมื่อกลุ่มทหารบ้านติดอาวุธออกปฏิบัติการกวาดล้างฝ่ายตรงข้ามอย่างเปิดเผยในหลายเมือง ในติลี กลุ่มเหล่านี้เดินเกลื่อนบนถนนรวมทั้งในสนามบินและโรงแรม ชาวบ้านหลายร้อยคนหลบเข้าหนีภัยในตึกทำการของสหประชาชาติ ขณะที่อีกหลายร้อยคนเริ่มหนีไปหลบซ่อนในหมู่บ้านและตามป่าเขา

ที่สหประชาชาติ นายโคฟี อันนัน ได้ประณามความรุนแรงที่เกิดขึ้น นอกจากนี้นายแอสตันลี รอท ผู้ช่วยรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐ ได้กล่าวเตือนให้กองทัพอินโดนีเซียยับยั้งความรุนแรงในติมอร์ฯ มิฉะนั้นประชาคมโลกก็ต้องพิจารณาว่าจะดำเนินการอย่างไร^{xx}

3 กัณยาน ยิ่งใกล้เวลาประกาศผลการเลือกตั้งที่กำหนดในวันนี้ กลุ่มทหารบ้านยังออกอาละวาดเผาทุกหนแห่งที่เผาได้ในติลี และสามารถคุมได้จุดสำคัญหลายแห่งทั้งในติลี มาเรียนา และลิกีซา มีรายงานจำนวนผู้ถูกสังหารเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ UNAMET ซึ่งถูกสังหารแล้ว 4 คน และหายตัวไป 6 คน

ด้วยแรงกดดันจากโคฟี อันนัน วิรันโตประกาศว่าได้ส่งทหารอีก 2 กองพัน ไปยังติมอร์ฯ ซึ่งขณะนี้ มีทหารและตำรวจอินโดนีเซียอยู่แล้วราว 15,000 คน^{xxi}

4 กัณยาน เลขาธิการสหประชาชาติได้ประกาศผลการลงประชามติ ซึ่งปรากฏว่า 78.5 % ของผู้มาใช้สิทธิต้องการให้ติมอร์ฯ เป็นเอกราช ในโอกาสนี้ อันนันได้เรียกร้องให้ทุกฝ่ายสามัคคีกันโดยกล่าวว่า การลงประชามติครั้งนี้ไม่ควรมีผู้แพ้/ผู้ชนะ “แต่เป็นโอกาสที่ชาวติมอร์ฯ ทุกคนจะเริ่มร่วมกันสร้างอนาคตของประเทศเอกราชติมอร์ฯ”

หลังประกาศนี้ กลุ่มฟิลิเมโน ออไบย์ (Filimeno Orbai) ซึ่งต้องการรวมกับอินโดนีเซียได้ประกาศคัดค้านผลการลงประชามติครั้งนี้อย่างเด็ดขาดเพราะ “สหประชาชาติไม่เป็นกลาง...เราจะฆ่าทุกคน [ที่ต้องการเอกราช] และจะฆ่าทีละคน ทีละคน...”

เจ้าหน้าที่ UNAMET บางแห่งถูกกลุ่มทหารบ้านคุกคามจนต้องอพยพหนี ตำบลหลายแห่งถูกกลุ่ม เหล่านี้ยึดครอง บางแห่งกลายเป็นเมืองร้างเพราะชาวบ้านหนีภัยไปที่อื่นและบ้านเรือนถูกเผาอดวาย

ในท่ามกลางความรุนแรงนี้ สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลียและโปรตุเกสได้ประณามรัฐบาลอินโดนีเซียที่ไม่สามารถควบคุมกลุ่มนิยมอินโดนีเซียในติมอร์ฯ ฮาบีบีได้ประกาศเรียกร้องให้ทุกฝ่ายในติมอร์ฯ อยู่ในความสงบและขอให้ทหาร ตำรวจอินโดนีเซีย “ใช้มาตรการเด็ดขาดจัดการกับพวกที่ทำลายเกียรติภูมิของชาติ...”

กุสเมาได้เรียกร้องเป็นครั้งแรกให้สหประชาชาติส่งกองกำลังรักษาสันติภาพในติมอร์ฯ โดยเร็วที่สุด^{xxii}

5 กันยายน ดิสิตกอยู่ในสภาพไร้กฎหมาย เมื่อกลุ่มทหารบ้านถืออาวุธออกอาละวาดบนถนนโดยไม่มีผู้ขัดขวาง กลุ่มเหล่านี้เข้าทำการเผาบ้านเรือน ร้านค้า โรงแรม และอาคารทั่วไป จนเมืองกลายเป็นสีแดงฉาน ชาวบ้านหลายหมื่นคนทั้งบ้านเรือนหลบหนี

นายพลวรินโตประกาศว่าจะส่งทหารอีก 1,400 คน เข้าไปติมอร์ฯ ขณะเดียวกัน เขาได้หารือกับเจ้าหน้าที่สหประชาชาติในจาการ์ตา พร้อมทั้งกล่าวปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงต่อข้อเรียกร้องของหลายประเทศที่ต้องการให้ส่งกองกำลังนานาชาติเข้าไปติมอร์ฯ^{xxiii}

6 กันยายน นายพลวรินโตมาถึงดิลีเพื่อสำรวจสถานการณ์ แต่การมานี้ไม่ได้ทำให้ความรุนแรงลดลง กลุ่มทหารบ้านยังคงอาละวาดล่าสังหารชาวติมอร์ฯ รวมทั้งชาวต่างชาติด้วย ชาวบ้านหลายพันคนกำลังพยายามหลบหนีออกนอกประเทศ ขณะที่ชาวต่างชาติและเจ้าหน้าที่สหประชาชาติต้องทำการอพยพออกนอกติมอร์ฯ อย่างอลหม่าน ชาวติมอร์ฯ ที่หนีออกมาถึงออสเตรเลียกล่าวว่าดิลีขณะนี้ เป็น “เมืองแห่งความน่าสยดสยอง” บนท้องถนนมีหัวคนถูกตัดเสียบไว้ ขณะที่ทหารบ้านออกอาละวาดอย่างอิสระ

ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ อังกฤษ ฝรั่งเศสและโปรตุเกสได้เพิ่มแรงกดดันให้สหประชาชาติส่งกองกำลังเข้าไปรักษาความสงบในติมอร์ฯ โดยเร็วที่สุด^{xxiv}

7 กันยายน รัฐบาลอินโดนีเซียประกาศกฎอัยการศึกในติมอร์ฯ พร้อมทั้งปล่อยกุสเมาจากการกักบริเวณ แต่ก็ไม่อาจหยุดความรุนแรงในติมอร์ฯ ได้โดยเฉพาะดิลี ซึ่งถูกเผาและชาวบ้านหลบหนีจนกลายเป็นเมืองร้าง

ที่นิวยอร์ก เลขาธิการสหประชาชาติประกาศว่าประชาคมโลกจะเข้าจัดการปัญหาในติมอร์ฯ แน่แน่นอนหาก รัฐบาลอินโดนีเซียไม่ยอมหยุดความรุนแรงที่นั่นภายใน 48 ชั่วโมง รัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐ ได้เตือนด้วยว่า “อินโดนีเซียต้องทำเดี๋ยวนี้”

นายพลวรินโตยังยืนยันว่าไม่มีความจำเป็นต้องมีกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ^{xxv}

8 กันยายน กองทัพอินโดนีเซียแถลงว่าได้ส่งทหารอีก 8 กองพันเข้าไปติมอร์ฯ แล้ว ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ระดับสูงสหประชาชาติได้หารือกับรัฐบาลอินโดนีเซียซึ่งยังยืนยันไม่ให้มีกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ

เกิดข่าวลือทั่วไปในจาการ์ตาว่าฮาบีบีจะลาออกจากตำแหน่งประธานาธิบดีและจะเกิดรัฐประหารโดยกองทัพ

นายจอห์น โฮเวิร์ด นายกรัฐมนตรีออสเตรเลียเรียกร้องให้สหประชาชาติกดดันให้รัฐบาลอินโดนีเซียยอมรับกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ และประกาศด้วยว่าออสเตรเลียซึ่งขณะนี้ได้เตรียมกองกำลังจำนวน 7,000 คน ไว้แล้ว พร้อมทั้งจะเป็นผู้นำกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ^{xxvi}

9 กันยายน ดิลีสงบลงบ้างแล้ว แต่ชาวติมอร์ฯ ยังคงหลั่งไหลเข้าติมอร์ตะวันตก เจ้าหน้าที่สหประชาชาติคาดว่าราว 1/4 ของประชากร คือ 200,000 คน ไร้ที่อยู่อาศัย

คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้จัดประชุมหารือว่าจะดำเนินการอย่างไรต่อการใช้ความรุนแรงในติมอร์

ฮาบีบีกล่าวภายหลังการหารือกับผู้แทนสหประชาชาติว่ารัฐบาลอินโดนีเซียต้องเป็นผู้รักษาความมั่นคงในติมอร์ และขณะนี้ก็ได้ใช้มาตรการเด็ดขาดในการฟื้นฟูความสงบที่นั่น ดังที่ได้ประกาศกฎอัยการศึกไปแล้ว

ข่าวลือที่ระบาดหนักในจาการ์ที่ว่าฮาบีบีกำลังถูกผู้นำทหารบีบให้ลาออกทำให้เงินอินโดนีเซียลดค่าและหุ้นตกจนเกิดความกลัวว่าอาจเกิดวิกฤติเศรษฐกิจอีก

ในการหารือพิเศษเรื่องติมอร์ ระหว่างการประชุมประจำปีความร่วมมือทางเศรษฐกิจเอเชีย-แปซิฟิกหรือเอเปค (Asia-Pacific Economic Cooperation: APEC) ที่โอ๊คแลนด์ ไทย ออสเตรเลีย อังกฤษ คานาดา ซิลิโคน เม็กซิโก นิวซีแลนด์ เปรู ฟิลิปปินส์ เกาหลีใต้ สิงคโปร์ และสหรัฐอเมริกา ได้ร่วมกันเรียกร้องให้ รัฐบาลอินโดนีเซียรีบดำเนินการรักษาความสงบในติมอร์ และพร้อมจะให้ความช่วยเหลืออินโดนีเซียเพื่อการนี้^{xxvii}

10 กันยายน ประธานาธิบดีบิล คลินตัน กล่าวประณามอินโดนีเซียเป็นครั้งแรกว่า “ทหารอินโดนีเซียส่งเสริมและยุยงการก่อความรุนแรงของพวกทหารบ้าน การทำเช่นนี้เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้” และกล่าวด้วยว่าอินโดนีเซียต้องให้กองกำลังนานาชาติเข้าไปควบคุมสถานการณ์ในติมอร์ คลินตันยังได้ประกาศยุติโครงการ ซื่อขายด้านการทหารมูลค่า 100 ล้านดอลลาร์สหรัฐ รวมทั้งตัดความช่วยเหลือด้านการทหารที่ให้แก่อินโดนีเซียตามโครงการแลกเปลี่ยนและฝึกอบรมการทหาร (International Military Exchange and Training Program) ที่มีมูลค่าปีละ 476,000 เหรียญ นอกจากนี้ เขายังจะตัดความช่วยเหลือด้านการพัฒนาเศรษฐกิจของสหรัฐอีกด้วยถ้าอินโดนีเซียยังไม่ให้ประชาคมโลกเข้าไปช่วยฟื้นฟูความสงบในติมอร์

เจมส์ โวลเฟนชอห์น ประธานธนาคารโลกส่งจดหมายถึงฮาบีบีว่าประชาคมโลกจะให้การสนับสนุนต่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจของอินโดนีเซียต่อไปก็ต่อเมื่อรัฐบาลจาการ์จัดการให้เกิดความสงบในติมอร์ โดยทันที และเคารพต่อผลการลงประชามติ พร้อมกับคำเตือนนี้ ธนาคารโลกได้ขยับยั้งเงินกู้จำนวน 600 ล้านดอลลาร์สหรัฐที่เจรจากันเรียบร้อยแล้วก่อนหน้านี้

กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ประกาศว่าได้ขยับยังแผนการส่งคณะเจ้าหน้าที่ด้านเศรษฐกิจไปอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นเงื่อนไขก่อนการอนุมัติเงินกู้งวดต่อไปจำนวน 450 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ซูเบิร์ต นิสส์ ผู้อำนวยการเอเชีย-แปซิฟิกของไอเอ็มเอฟกล่าวว่าโครงการช่วยเหลือของไอเอ็มเอฟที่ให้แก่อินโดนีเซียจะสำเร็จได้ต้องได้รับการสนับสนุนจากทั้งในและนอกประเทศ

คลินตันกล่าวเตือนรัฐบาลอินโดนีเซียว่า การที่สถาบันการเงินระหว่างประเทศจะให้ความช่วยเหลือต่อไปอีกหรือไม่ขึ้นอยู่กับการจัดการปัญหาติมอร์ ของอินโดนีเซีย

ออสเตรเลียและอังกฤษประกาศว่ากำลังทบทวนความสัมพันธ์ด้านการทหารกับอินโดนีเซีย นิวซีแลนด์ประกาศว่าได้ยุติความช่วยเหลือด้านการทหารแก่อินโดนีเซียในหลักการแล้ว

นายพลวรินโตประกาศว่าจะยอมรับเฉพาะความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมแก่ติมอร์ แต่จะไม่ยอมรับกองกำลังนานาชาติ

ข่าวลือในจาการ์ต้ายคงมีต่อเนื่องว่าวรินโตไม่เชื่อฟังคำสั่งประธานาธิบดีอีกต่อไป

สมาชิกพรรคโกลเคาร์ (Golkar) 22 คน เรียกร้องให้ฮาบีบีถอนตัวจากการลงชิงตำแหน่งประธานาธิบดีที่จะมีขึ้นในปลายปี^{xxviii}

11 กันยายน ผู้นำอินโดนีเซียเริ่มยอมจำนนต่อแรงกดดันจากภายนอกต่อเรื่องการให้กองกำลังนานาชาติเข้ารักษาความสงบในติมอร์ฯ โดยวิรันโตกล่าวกับผู้แทนสหประชาชาติว่าเขาจะขอให้รัฐบาลอินโดนีเซียพิจารณาเรื่องนี้ ขณะเดียวกันกัน กินานด์จาร์ (Ginandjar) รัฐมนตรีเศรษฐกิจกล่าวระหว่างการเข้าร่วมประชุมเอเปคว่า ต้องการให้กองกำลังนานาชาติที่จะมีในติมอร์ฯ ประกอบด้วยชาวเอเชียเพราะปัญหาติมอร์ฯ “เป็นปัญหาของเอเชียและควรให้เอเชียแก้ปัญหานี้” เขายอมรับด้วยว่าขณะนี้อินโดนีเซีย “กลายเป็นสุนัขหัวเห่าของประชาคมโลกไปแล้วในฉับพลัน...สถานการณ์ [ในติมอร์ฯ] เลยเถิดไปมาก”

คณะตรวจสอบของสหประชาชาติ 5 คน มาถึงดิลี^{xxix}

12 กันยายน ฮาบีบีประกาศตอนกลางคืนวันนี้ว่าจะขอให้สหประชาชาติเข้าไปช่วยฟื้นฟูสันติภาพในติมอร์ฯ โดยการส่งกองกำลังนานาชาติเข้าไป “ช่วยเหลือ” การปฏิบัติงานของทหารอินโดนีเซีย รัฐมนตรีต่างประเทศอาลาตัสจะไปหารือเรื่องกองกำลังดังกล่าวกับสหประชาชาติที่นิวยอร์กโดยอินโดนีเซียจะไม่เกี่ยวข้องกับการจัดกำลังนี้ ฮาบีบีกล่าวด้วยว่าทหารอินโดนีเซียได้ “พยายามกอบกู้สถานการณ์” หลังการประกาศกฎอัยการศึกในติมอร์ฯ แต่ก็มี “ข้อจำกัดบางประการ” ที่ทำให้การดำเนินการนี้ไม่บรรลุผล อย่างไรก็ตาม ฮาบีบีไม่ได้กล่าวว่าจะถอนทหารอินโดนีเซียออกจากติมอร์ฯ เมื่อไร

หลังการประกาศนี้ ผู้นำทหารและนักการเมืองบางคนได้เรียกร้องให้กันออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ โปรตุเกส และสหรัฐอเมริกา ออกจากกองกำลังนานาชาติ ขณะที่รัฐมนตรีเศรษฐกิจอินโดนีเซียย้ำกับนายชวณ หลีกภัย นายกรัฐมนตรีไทยในระหว่างการประชุมเอเปค อีกว่าอินโดนีเซียต้องการให้อาเซียนมีบทบาทสำคัญในกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ

สมาชิกอาเซียนที่เสนอส่งกำลังเข้าร่วมกับสหประชาชาติทันทีคือ ไทย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ มาเลเซีย และกัมพูชา^{xxx}

13-14 กันยายน ความรุนแรงในดิลียังเกิดขึ้นต่อเนื่อง วันนี้ได้มีการอพยพเจ้าหน้าที่สำนักงานใหญ่สหประชาชาติในดิลี พร้อมด้วยชาวติมอร์ฯ อีกราว 1,500 คน ที่หลบภัยในสำนักงานมากกว่าสัปดาห์แล้ว พื้นที่ที่มีการอพยพออก กลุ่มทหารบ้านก็เข้าปล้นและเผาสำนักงานใหญ่สหประชาชาติวอดวาย

จนถึงขณะนี้ เจ้าหน้าที่ UNAMET รว 90 % ได้อพยพออกจากติมอร์ฯ แล้ว

นายสุรินทร์ พิศสุวรรณ รัฐมนตรีต่างประเทศไทยกล่าวภายหลังการพบกับฮาบีบีว่า สมาชิกอาเซียนจะเข้าร่วมกองกำลังนานาชาติโดยเอกเทศ^{xxxi}

15 กันยายน คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติลงมติที่ S1264/1999 ให้จัดตั้งกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ (International Force in East Timor: INTERFET) โดยมีหน้าที่หลักดังนี้

1. ฟื้นฟูสันติภาพและความปลอดภัยในติมอร์ฯ
2. ป้องกันและสนับสนุนการปฏิบัติงานของ UNAMET

3. อำนาจความสะดวกให้แก่การปฏิบัติการให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมแก่ชาวติมอร์ฯ (ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

มตินี้เป็นไปตามมาตรา 7 ของกฎบัตรสหประชาชาติ ซึ่งถือเป็นข้อผูกพันตามกฎหมายระหว่างประเทศที่สมาชิกสหประชาชาติต้องเคารพและให้การสนับสนุนเท่าที่ทำได้

คณะมนตรีฯ ยังได้อนุมัติให้ออสเตรเลียเป็นผู้นำการจัดตั้งกองกำลังนี้และให้ใช้ “ทุกมาตรการที่จำเป็น” ในการยับยั้งความรุนแรงและให้มีการนำผู้เกี่ยวข้องกับการใช้ความรุนแรงในติมอร์ฯ มาลงโทษ

ทันทีที่ได้รับอนุมัติ นายกรัฐมนตรีโฮเวิร์ดได้โทรศัพท์หารือกับนายชวณ หลีกภัย เรื่องการมีส่วนร่วมของสมาชิกอาเซียนในกองกำลังอินเตอร์เฟต

ประเทศที่แสดงความจำนงส่งกองกำลังเข้าร่วมทันทีคือ บังคลาเทศ ฟีจี มาเลเซีย ปากีสถาน ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ เกาหลีใต้ ไทย อังกฤษ คานาดา ฝรั่งเศส อาร์เจนตินาและนิวซีแลนด์ สหรัฐอเมริกาประกาศให้บุคลากรเพื่อช่วยด้านการสื่อสารและการขนส่งต่าง ๆ^{xxxii}

16 กันยายน อันนันโทรศัพท์ถึงชวณ แสดงความชื่นชมที่ให้ความร่วมมือกับกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ

พลตรีทรงกิตติ จักกาบาตร์ ซึ่งจะรับตำแหน่งรองผู้บัญชาการอินเตอร์เฟต (INTERFET) ได้ออกเดินทางไปดิลีพร้อมกับทหารไทย 31 คน

วันใดประกาศจะเริ่มถอนทหารอินโดนีเซียออกจากติมอร์ฯ ในวันพรุ่งนี้^{xxxiii}

20 กันยายน กองกำลังอินเตอร์เฟต รุ่นแรกประกอบด้วยทหารออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และอังกฤษ จำนวน 1,190 คน ภายใต้การนำของพลตรีปีเตอร์ คอสโกรฟ ผู้บัญชาการอินเตอร์เฟต เดินทางมาถึงดิลี ภายในไม่กี่ชั่วโมง กองกำลังนี้ได้เข้าประจำตามพื้นที่ต่าง ๆ และปลดอาวุธทหารบ้าน การดำเนินการนี้ไม่ถูกต่อต้านจากกลุ่มใด กลุ่มทหารบ้านไม่ปรากฏให้เห็นอีกในดิลี แต่ยังมีผู้ไร้ที่อยู่เต็มเมืองที่อาศัยตามตึกที่ถูกเผา

จากวันที่ 4 กันยายน ถึงขณะนี้ คาดว่าชาวติมอร์ฯ ถูกสังหารหลายพันคนและอีกประมาณ 300,000 คน ไร้ที่อยู่หรือหนีภัยอยู่ในติมอร์ตะวันตกและเกาะรอบ ๆ ติมอร์ฯ

ใน 3 สัปดาห์ต่อมา กองกำลังจาก 18 ประเทศ ยึดพื้นที่ติมอร์ฯ ได้หมด^{xxxiv}

4 . บทบาทประชาคมโลกต่อการแก้ปัญหาความรุนแรงในติมอร์ตะวันออกหลังการลงประชามติ

ประเทศตะวันตกหลายประเทศมีบทบาทสำคัญในการกดดันให้รัฐบาลอินโดนีเซียยอมให้สหประชาชาติส่งกองกำลังนานาชาติเข้าไปในติมอร์ฯ เพื่อระงับความรุนแรงหลังการลงประชามติ ประเทศที่มีบทบาทสำคัญคือออสเตรเลีย

นายกรัฐมนตรีโฮเวิร์ดเป็นผู้นำสำคัญในการรณรงค์ให้นานาชาติกดดันให้รัฐบาลอินโดนีเซียยอมรับกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ จนในที่สุดออสเตรเลียได้เป็นผู้นำกองกำลังนี้และได้ส่งทหารเข้าร่วม 4,500 คน ซึ่งถือได้ว่าเป็นจำนวนมากที่สุดที่ออสเตรเลียส่งออกปฏิบัติการนอกประเทศตั้งแต่หลังสงครามเวียดนาม เป็นต้นมา ออสเตรเลียยังเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายจำนวนสูงของกองกำลังนานาชาติด้วย (1 พันล้านเหรียญออสเตรเลียในปลายปี 1999)

รัฐบาลโฮเวิร์ดให้เหตุผลการเปลี่ยนแปลงนโยบายติมอร์ฯ ครั้งสำคัญนี้ว่าสืบเนื่องมาจากประการแรก การละเมิดสิทธิมนุษยชนของอินโดนีเซียในติมอร์ฯ อย่างรุนแรงและต่อเนื่องทำให้ชาวออสเตรเลียมีทัศนคติด้านลบต่ออินโดนีเซีย ปัจจัยนี้เป็นอุปสรรคสำคัญมาเป็นเวลานานต่อการสร้างความสัมพันธ์ทวิภาคีระหว่างสองประเทศ

ประการที่สอง สหประชาชาติยังไม่รับรองการผนวกติมอร์ฯ ของอินโดนีเซีย

ประการสุดท้าย เป็นการตอบสนองต่อปฏิกิริยาความไม่พอใจที่รุนแรงมากของชาวออสเตรเลียต่อความรุนแรงที่เกิดขึ้นในช่วงหลังการลงประชามติ^{xxxv}

อเล็กซานเดอร์ ดอนเนอร์ รัฐมนตรีต่างประเทศออสเตรเลียระบุว่าออสเตรเลียจำเป็นต้องมีบทบาทนำในกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯ เพราะความห่วงใยต่อความทุกข์ทรมานและความหายนะในติมอร์ฯ อีกทั้งยังต้องการรักษาไว้ซึ่งเสถียรภาพของภูมิภาคด้วยเพราะประเทศเอกราชติมอร์ฯ ตั้งอยู่ใกล้ออสเตรเลียมาก ดังนั้น “ติมอร์ฯ เป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคเรา จึงย่อมต้องเป็นสิ่งที่ชอบธรรมที่ออสเตรเลียต้องห่วงใยต่ออนาคตของประเทศนี้”^{xxxvi}

นักวิชาการออสเตรเลียผู้หนึ่งเห็นว่า ในเบื้องต้นแล้วบทบาทนำของออสเตรเลียในการแก้ปัญหาเหตุการณ์ด้านมนุษยธรรมในติมอร์ฯ ยังสืบเนื่องมาจากอีกสองเหตุผลที่สำคัญที่สุดคือ ความรู้สึกละอายต่อการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับรัฐบาลอินโดนีเซียในการกดขี่ปราบปรามชาวติมอร์ฯ มายาวนาน รัฐบาลออสเตรเลียตั้งแต่ปี 1975 ไม่เพียงแต่เพิกเฉยต่อเหตุการณ์ในติมอร์ฯ เท่านั้น แต่กองทัพออสเตรเลียยังให้ความช่วยเหลือในด้านการฝึกแก่ทหารอินโดนีเซียรวมทั้งหน่วยโคปาสซัส (Kopassus) ที่ปฏิบัติหน้าที่ประจำในติมอร์ฯ ทหารหน่วยนี้มีส่วนโดยตรงในการปราบปรามชาวติมอร์ฯ ที่ต่อต้านการปกครองของอินโดนีเซีย

เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ ความมั่นใจตนเองของออสเตรเลียซึ่งเกิดจากความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ก่อนหน้าการเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจในภูมิภาคในปี 1997 ออสเตรเลียมองว่าประเทศตนล้ำหลังหลายประเทศเอเชียที่อัตราเติบโตทางเศรษฐกิจสูงและรวดเร็ว แต่ปรากฏว่าออสเตรเลียสามารถฝ่าฟันวิกฤตินี้และมีเศรษฐกิจรุดหน้าด้วยดีด้วยซ้ำในปี 1998 – 1999^{xxxvii}

อย่างไรก็ตาม บทบาทที่แข็งขันของออสเตรเลียดังกล่าวสร้างความไม่พอใจมากแก่ทั้งผู้นำอินโดนีเซียและสาธารณชนบางกลุ่ม กองทัพอินโดนีเซียแสดงความไม่พอใจอย่างเปิดเผยโดยโฆษกกองทัพแถลงภายหลังจากที่รัฐบาลอินโดนีเซียยอมให้สหประชาชาติส่งกองกำลังนานาชาติเข้าไปในติมอร์ฯ ว่าไม่ต้องการให้กองทัพออสเตรเลียเกี่ยวข้องกับการจัดตั้งกองกำลังนี้เพราะมีคนหลายกลุ่มในออสเตรเลียแสดงความคิดเห็นที่ไม่เป็นมิตรกับอินโดนีเซีย^{xxxviii} รัฐบาลฮาบิบีได้ยกเลิกข้อตกลงด้านความมั่นคงที่สองประเทศลงนามในปี 1995 โดยระบุว่า “รัฐบาลอินโดนีเซียเห็นว่าทัศนคติและการกระทำของออสเตรเลียต่อเรื่องติมอร์ฯ ทำให้ความสัมพันธ์ ทวิภาคีไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเคารพอำนาจอธิปไตยและบูรณภาพแห่งดินแดนของกันและกัน ทั้งเป็นการไม่เคารพต่อหลักการไม่แทรกแซงกิจการภายในของกันและกันด้วย”^{xxxix}

อาจกล่าวได้ว่าการยกเลิกข้อตกลงนี้เป็นการแสดงความไม่พอใจของผู้นำอินโดนีเซียมากกว่าเพราะข้อตกลงนี้มีลักษณะกว้างคือระบุว่าทั้งสองฝ่ายจะมี “การปรึกษาหารือกัน” เกี่ยวกับ “เรื่องที่มีผลกระทบต่อนความมั่นคงของสองประเทศ” รวมทั้งการทำการลาดตระเวนร่วมของกองทัพเรือในบริเวณช่องแคบติมอร์

การชุมนุมต่อต้านออสเตรเลียเกิดขึ้นในเมืองใหญ่บางเมืองในช่วงเดือนกันยายน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจาการ์ตามีการชุมนุมหน้าสถานทูตออสเตรเลียแทบทุกวันรวมถึงการชุมนุมครั้งใหญ่ของนักศึกษามากกว่า 10,000 คน ซึ่งมีการปะทะกับตำรวจ มีผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์นี้ 6 คน บาดเจ็บอีกมากกว่า 100 คน และอาคาร

สถานทูตถูกทำลาย นอกจากนี้องค์กรเยาวชนมุสลิมใหญ่ที่สุด นาห์ดลัตูล อุลาม่า (Nahdlatul Ulama) ได้เปิดให้ลงนามรับสมัครผู้ต้องการไปทำ “สงครามศักดิ์สิทธิ์” (Jihad) กับออสเตรเลียด้วย^{xi}

แรงกดดันจากสหรัฐและสถาบันการเงินระหว่างประเทศเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้ผู้นำอินโดนีเซียยอมรับกองกำลังนาซาดิในติมอร์ฯ อันที่จริงแล้ว สหรัฐดำเนินนโยบายอย่างระมัดระวังจนกระทั่งความรุนแรงในติมอร์ฯ เลวร้ายถึงขีดสุด คลินตันจึงตัดความช่วยเหลือทางการเงินทางทหารบางโครงการและจะตัดโครงการร่วมมือทางทหารและการซื้ออาวุธ รวมทั้งความช่วยเหลือด้านการพัฒนาเศรษฐกิจด้วย ก่อนหน้าการกดดันรัฐบาลอินโดนีเซียเช่นนี้ ผู้นำทหารสหรัฐและคณะกรรมการธิการด้านกลาโหมในคอนเกรสเห็นว่า การรักษาความสัมพันธ์กับผู้นำทหารอินโดนีเซียเป็นสิ่งจำเป็นในการชักจูงให้ฝ่ายหลังยอมรับกองกำลังสหประชาชาติในติมอร์ฯ จุดยืนนี้ถูกคัดค้านจากกลุ่มสิทธิมนุษยชนและสมาชิกคณะกรรมการการต่างประเทศในคอนเกรสที่เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างกระทรวงกลาโหมสหรัฐและกองทัพอินโดนีเซียทำให้ทหารอินโดนีเซียสามารถปราบชาวติมอร์ฯ ได้^{xii}

สหรัฐมีบทบาทในระดับต่ำในกองกำลังอินเตอร์เฟด คลินตันประกาศว่าสหรัฐจะส่งทหาร “อย่างจำกัดและเท่าที่จำเป็น” ซึ่งในที่สุดแล้วสหรัฐให้ความช่วยเหลือด้านการสื่อสารและการลำเลียงยุทธโปกรณ์ต่าง ๆ เป็นหลัก เป็นไปได้ว่าเหตุผลสำคัญประการหนึ่งต่อการมีบทบาทจำกัดของสหรัฐก็คือการที่ผู้นำทหารสหรัฐต้องการคงความสัมพันธ์ด้านการทหารกับผู้นำกองทัพอินโดนีเซียต่อไป เห็นได้ว่าหลังจากที่คลินตันประกาศยุติโครงการความช่วยเหลือด้านการทหารบางโครงการที่ให้แก่อินโดนีเซีย ก็มีข่าวทันทีว่าฝ่ายทหารจะขอให้คลินตันทบทวนนโยบายนี้เมื่อเหตุการณ์สงบ^{xiii}

อย่างไรก็ตาม นายวิลเลียม โคเฮน รัฐมนตรีกลาโหมสหรัฐแก้ข้อวิจารณ์ถึงบทบาทที่จำกัดมากของสหรัฐในติมอร์ฯ เมื่อเทียบกับกรณีโคโซโวว่าสหรัฐไม่ได้อยู่ในฐานะตำรวจโลกและไม่ต้องการเป็นด้วย ดังนั้นสหรัฐจึงไม่อาจมีบทบาทในทุกหนแห่งได้ สิ่งที่สหรัฐทำได้คือการเป็นผู้นำในการเรียกร้องให้ประเทศที่เกี่ยวข้องกับวิกฤตการณ์โดยตรงให้เป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องนั้น^{xiii}

บทบาทอาเซียน

สมาชิกอาเซียนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ด้านมนุษยธรรมในติมอร์ฯ อย่างเป็นเอกเทศ ทั้งนี้ก็เพราะสมาชิกมีจุดยืนและความเห็นแตกต่างกันมากจนอาเซียนในฐานะองค์กรไม่มีบทบาทต่อเรื่องนี้เลย

เห็นได้ชัดว่านายสุรินทร์ พิศสุวรรณ รัฐมนตรีต่างประเทศไทย ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานอาเซียน (กรกฎาคม 1999 – กรกฎาคม 2000) ต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาติมอร์ฯ ในนามขององค์กร แต่สุรินทร์ดำเนินการในเรื่องนี้อย่างระมัดระวังดังที่เห็นได้จากการที่เขาไปพบฮาบีบี ที่จาการ์ตาเพื่อรับฟังความเห็นผู้นำอินโดนีเซีย ภายหลังจากที่ฮาบีบีประกาศยอมรับให้สหประชาชาติส่งกองกำลังเข้าไปรักษาความสงบในติมอร์ฯ สุรินทร์ได้เรียกร้องให้สมาชิกอาเซียนมีบทบาทที่ “pro-active” โดยย้ำว่าบทบาทอาเซียนจะมีใช่เป็นการแทรกแซงกิจการภายในของอินโดนีเซีย แต่เป็นการสนับสนุนภารกิจของสหประชาชาติที่ได้รับความเห็นชอบจากอินโดนีเซียแล้ว เขากล่าวด้วยว่า “วิกฤตการณ์ติมอร์ฯ” จะเป็น “การทดสอบ” ความร่วมมือของประเทศในภูมิภาค และว่า “เป้าหมายของสหประชาชาติและสมาชิกอาเซียนเหมือนกันคือการสร้างสันติสุข ความรุ่งเรืองและความมั่นคงของภูมิภาค”^{xiv}

ม.ร.ว. สุขุมพันธุ์ บริพัตร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศกล่าวในทำนองเดียวกันว่า “ต้องการให้อาเซียนมีบทบาทชัดเจนและเข้าร่วมโดยตรงกับภารกิจของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ

...อาเซียนเป็นของเรา ถ้าเราไม่รักษาดูแลกันเอง เราจะเอาหน้าไว้ที่ไหน?” และ “ถึงเวลาที่เรากำลังต้องแสดงให้เห็นว่าเราแก้ไขปัญหของภูมิภาคได้เองโดยความร่วมมือจากประเทศนอกภูมิภาค...เราต้องแสดงความพร้อมโดยร่วมกันทำเป็นกลุ่ม”^{xlv}

ข้อเรียกร้องของไทยได้รับการสนับสนุนจากฟิลิปปินส์และสิงคโปร์ซึ่งประกาศพร้อมส่งกำลังเข้าร่วมกองกำลังนานาชาติ นายกรัฐมนตรีสิงคโปร์ยังตำหนิรัฐบาลอินโดนีเซียที่ “ปล่อยให้กลุ่มทหารบ้านติดอาวุธอย่างดีก่อความรุนแรง [ในติมอร์]”^{xlvi} รัฐบาลสิงคโปร์ได้ส่งหน่วยแพทย์และการสนับสนุนด้านเสบียงให้อินเตอร์เฟดด้วย

มาเลเซียประกาศแต่แรกว่าจะส่งกำลังเข้าร่วมกับสหประชาชาติ แต่ได้แสดงความไม่พอใจทันทีที่ออสเตรเลียได้เป็นผู้นำกองกำลัง นายมหาเธร์ โมฮัมหมัด นายกรัฐมนตรีมาเลเซียกล่าวว่า “ประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะออสเตรเลียกระตือรือร้นมากที่จะส่งทหารไปติมอร์เป็นนิสัยของประเทศเหล่านี้ที่ชอบถือโอกาสกดดันประเทศเพื่อนบ้าน...” อย่างไรก็ตาม มาเลเซียได้ส่งทหารจำนวนหนึ่งเข้าสมทบกับสหประชาชาติภายหลังจากที่รัฐบาลอินโดนีเซียร้องขอ^{xlvii}

รัฐบาลพม่าแสดงความไม่เห็นด้วยอย่างเด็ดขาดต่อการเข้าร่วมกับกองกำลังสหประชาชาติ โดยระบุว่า รัฐบาลพม่า “เสียใจอย่างสุดซึ้งต่อการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน...เราเห็นใจพี่น้องชาวอินโดนีเซีย พม่าและอินโดนีเซียได้มีความสัมพันธ์พิเศษมายาวนานตั้งแต่เมื่อเราต่อสู้เป็นเอกราช...การตัดสินใจของสมาชิกอาเซียนบางประเทศที่จะเข้าร่วมกับกองกำลังสหประชาชาติไม่ใช่จุดยืนอาเซียน ดังนั้นรัฐบาลพม่าไม่มีความเห็น...นโยบายแน่วแน่ของเราคือการส่งกองกำลังรักษาสันติภาพนานาชาติไปที่ใดควรเป็นข้อตกลงระหว่างรัฐบาลที่เกี่ยวข้อง”^{xlviii}

เวียดนามได้ปฏิเสธการเข้าร่วมกับกองกำลังสหประชาชาติเช่นกันโดยให้เหตุผลว่า เวียดนามไม่เคยส่งกองกำลังไปปฏิบัติการรักษาสันติภาพนอกประเทศ รวมทั้งไม่อนุญาตให้ทหารไทยบินผ่าน่านฟ้าเวียดนามไปติมอร์ฯ ยกเว้นกลางวันเท่านั้น^{xlix}

รัฐบาลกัมพูชาประกาศว่าไม่อาจเข้าร่วมอินเตอร์เฟดได้ เพราะความขัดสนทางเศรษฐกิจและสังคม^l ส่วนสมาชิกอื่นไม่ได้แสดงความเห็นหรือมีบทบาทใด ๆ ยกเว้นบรูไนที่ให้เงินเพื่อการบูรณะติมอร์ฯต่อมา เหตุผลที่สมาชิกอาเซียนส่วนใหญ่ไม่ต้องการเกี่ยวข้องกับปัญหาติมอร์ฯ นั้นอาจเป็นเพราะว่าความเกรงใจอินโดนีเซียซึ่งเป็นประเทศใหญ่สุดของอาเซียนและมีบทบาทเป็นผู้นำมาตลอด เห็นได้ว่าแม้แต่สุรินทรก็ต้องไปพบฮาบิบีด้วยตนเอง นายกรัฐมนตรีชวนก็ย้ำว่าการดำเนินการของไทยในเรื่องติมอร์ฯ ได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลอินโดนีเซียในทุกขั้นตอน

แต่ยิ่งไปกว่านั้น เป็นไปได้ด้วยว่าผู้นำอาเซียนห่วงใยและวิตกต่อการแตกสลายของสาธารณรัฐอินโดนีเซีย ซึ่งจะก่อให้เกิดความไร้เสถียรภาพในภูมิภาคเกินกว่าที่จะเทียบได้กับการเป็นเอกราชของดินแดนเล็ก ๆ เช่นติมอร์ฯ มหาเธร์กล่าวชัดเจนว่าการเข้าแทรกแซงปัญหาติมอร์ฯของประเทศตะวันตกชี้ให้เห็นว่าประเทศเหล่านี้ “ต้องการเห็นสาธารณรัฐอินโดนีเซียแตกเป็นประเทศเล็ก ๆ” และหากเป็นเช่นนั้นจริง ออสเตรเลีย “จะได้ประโยชน์ที่สุด”^l ความห่วงใยเช่นนี้มีมานานแล้วในหมู่ผู้นำอาเซียนและเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้อาเซียนไม่เคยทำการใด ๆ ที่ขัดแย้งกับอินโดนีเซียในเรื่องติมอร์ฯ

นอกจากนี้ กรณีติมอร์ฯอาจกลายเป็นตัวอย่างที่ไม่พึงปรารถนาของหลายประเทศสมาชิกอาเซียนที่มีปัญหาความขัดแย้งด้านเชื้อชาติและศาสนาภายในประเทศ การเป็นเอกราชของติมอร์ฯ อาจเป็นการกระตุ้นให้กระบวนการที่ต่อสู้กับรัฐบาลกลางประเทศต่าง ๆ เรียกร้องการแยกตัวเป็นอิสระตามอย่าง ติมอร์ฯ ยังอาจเป็น

ตัวอย่างที่ทำให้ “การแทรกแซงด้วยเหตุผลด้านมนุษยธรรม” เกิดขึ้นในภูมิภาคและการแทรกแซงนี้อาจเกิดขึ้นได้กับประเทศตุนกาก็เกิดเหตุการณ์ที่นานาชาติเห็นว่าเป็นวิกฤตการณ์ด้านมนุษยธรรม ทั้งนี้เห็นได้ว่า ประเทศที่กระตือรือร้นเข้าร่วมมีบทบาทในการแก้ปัญหาติมอร์ คือ ไทยและฟิลิปปินส์มีระบอบการปกครองที่ถูกวิจารณ์จากภายนอกน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับประเทศสมาชิกอื่น

การยอมจำนนของผู้นำอินโดนีเซีย

ไม่มีข้อสงสัยเลยว่าการยอมจำนนต่อแรงกดดันภายนอกให้กองกำลังนานาชาติเข้ารักษาความสงบในติมอร์ จะเป็นการตัดสินใจที่ลำบากที่สุดของผู้นำอินโดนีเซียเพราะเป็นการเสียเกียรติภูมิของชาติมาก นักการเมืองอินโดนีเซียบางคนถึงกับกล่าวว่า เป็นการเสียอธิปไตยของชาติด้วยซ้ำ

ผู้นำทหารเป็นผู้กุมอำนาจการตัดสินใจครั้งนี้ เห็นได้ว่าแรงกดดันจากสหประชาชาติและหลายประเทศตะวันตกมุ่งไปที่นายพลวิรันโตเป็นหลัก แซนดี้ แบร์เกอร์ (Sandy Berger) ที่ปรึกษาด้านความมั่นคงแห่งชาติสหรัฐฯ กล่าวตรงไปตรงมาว่ากองทัพอินโดนีเซียเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาติมอร์ และมีเพียงนายพลวิรันโตที่ยับยั้งความรุนแรงที่นั่นได้ⁱⁱ

แต่เนื่องจากผู้นำกองทัพอินโดนีเซียไม่ต้องการให้ติมอร์แยกตัวเป็นเอกราช ดังนั้นก็ไม่ได้ใช้ความพยายามอย่างเพียงพอในการระงับความรุนแรงในติมอร์ มีหลักฐานการศึกษาของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติของอินโดนีเซียที่สรุปในปลายปี 1999 ว่า “ผู้นำทหารรู้สิ่งที่เกิดขึ้น [ในติมอร์] แต่ไม่ดำเนินการใด ๆ เพื่อป้องกัน”ⁱⁱⁱ

สำหรับผู้นำทหารอินโดนีเซียบางคนซึ่งอาจเป็นส่วนใหญ่ด้วย การใช้ความรุนแรงปราบผู้ต้องการเป็นเอกราชในติมอร์ ไม่ใช่สิ่งผิดปกติในยุคประธานาธิบดีซูฮาร์โตซึ่งกองทัพเป็นเครื่องมือในการปกครองและรวมถึงการปราบผู้ต่อต้านทั้งต่อสาธารณรัฐอินโดนีเซียและต่อระบอบซูฮาร์โต กองทัพในยุคหลังซูฮาร์โตเกิดการแตกแยกเป็นหลายกลุ่ม ในจำนวนนี้มีพวกกระด้างกลุ่มหนึ่งที่ต้องการปฏิรูปให้กองทัพมีความเป็นวิชาชีพและมีความทันสมัย แต่กลุ่มนี้เผชิญกับการต่อต้านจากฝ่ายที่กลัวเสียอำนาจและอภิสิทธิ์ที่เคยมี ดังนั้นจึงยืนยันว่าวิธีการที่เข้มงวดรุนแรงของทหารยังคงจำเป็นต่อการรักษาสาธารณรัฐอินโดนีเซีย มีผู้วิเคราะห์ว่ากรณีติมอร์ “ทำให้ความแตกต่าง [ในความเห็นดังกล่าว] น่ากลัวยิ่งขึ้นมาก”^{iv}

กระนั้นก็ตาม หากวิรันโตซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดขณะนั้นต้องการยับยั้งปฏิบัติการของเหล่าทหารบ้านในติมอร์จริง เขาอยู่ในฐานะที่ทำได้หรือไม่ คำตอบคือยากเพราะฐานะวิรันโตในกองทัพขณะนั้นไม่มั่นคงเลย ผู้นำในกองทัพบางคนเป็นผู้ใกล้ชิดกับฮาบีบีและอาจท้าทายอำนาจวิรันโตได้ตลอดเวลา การที่พันเอกปราโบโวถูกย้ายจากตำแหน่งผู้บัญชาการหน่วย Strategic Reserve และถูกกดดันให้ลาออกต่อมาจนต้องหลบไปอาศัยนอกประเทศในปี 1998 ทำให้ศัตรูหลักคนหนึ่งของวิรันโตในกองทัพหมดไปก็จริง แต่เชื่อกันว่าปราโบโวยังมีผู้สนับสนุนอยู่ในกองทัพ^v และดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า ปราโบโวเป็นผู้ให้คำปรึกษาในทุกขั้นตอนแก่ปฏิบัติการของทหารบ้านในติมอร์ ตั้งแต่ปลายปี 1998

นอกจากนี้ วิรันโตยังประสบปัญหาเรื่องนายทหารระดับกลางที่ประจำการในติมอร์ ไม่ได้จงรักภักดีต่อเขา มีรายงานข่าวขณะนั้นว่า นายทหารเหล่านี้จัดการสั่งการกันเองและไม่เชื่อฟังคำสั่งวิรันโต ทหารเหล่านี้เติบโตขึ้นจากการปฏิบัติงานในติมอร์ ดังนั้น จึงมีความผูกพันและภักดีต่อผู้นำทหารที่มีบทบาทในการผนวก ติมอร์ ที่ขณะนั้นเกษียณแล้ว เช่น นายพลเบนนี่ มูร์ดานี (Benny Murdani), ตรี ซูตริสโน (Try Sutrisno), เตโอ ซา

ฟิส (Theo Syafis) และเอดี้ ซูดรายัต (Edy Sudradjat) นายพลเหล่านี้ไม่ต้องการให้ติมอร์ฯ แยกตัวซึ่งทหารระดับกลางเห็นพ้องด้วย^{lvi}

ยิ่งไปกว่านั้น นายทหารระดับกลางบางคนยังกล่าวอย่างเปิดเผยว่า การให้ติมอร์ฯ แยกเป็นเอกราชจะเป็นตัวอย่างแก่ดินแดนอื่นอีกหลายแห่งที่มีกลุ่มที่ต้องการแยกตัวเช่นกัน^{lvii}

วรินโตยอมรับว่าเขา “ล้มเหลว” ที่ไม่อาจยุติการฆ่าล้างที่ติมอร์ฯ เขากล่าวภายหลังจากที่รัฐบาลอินโดนีเซียยอมจำนนให้สหประชาชาติส่งกองกำลังนานาชาติเข้าไปในติมอร์ฯว่า ความรุนแรงในช่วงหลังการลงประชามติมีสาเหตุจาก “ปัจจัยด้านจิตใจ” กล่าวคือการที่ทหารประจำการในติมอร์ฯ มีความรู้สึกผูกพันทางจิตใจกับติมอร์ฯ มากหลังจากที่ได้รักษาดินแดนนี้ให้เป็นส่วนหนึ่งของสาธารณรัฐอินโดนีเซียมาถึง 24 ปี และเขาไม่อาจคุมคนเหล่านี้ได้^{lviii} ในเดือนกุมภาพันธ์ 2000 เมื่อถูกปลดออกจากตำแหน่งหลังจากที่คณะสอบสวนของอินโดนีเซียกล่าวหาว่าวรินโตมี “ความรับผิดชอบทางศีลธรรม” (moral responsible) ต่อความรุนแรงในติมอร์ฯ เขาได้ให้การว่าเขาได้พยายามให้มีการตกลงหยุดยิงระหว่าง 2 ฝ่ายในติมอร์ฯ แต่ไม่สำเร็จ เขาเห็นว่าปัญหาสำคัญของการลงประชามติครั้งนั้นคือ มาตรฐานการศึกษาที่ต่ำในติมอร์ฯ และเวลาเตรียมการลงคะแนนไม่เพียงพอ ผลคือ ชาวติมอร์ฯ ไม่เข้าใจความหมายของเขตปกครองตนเองพิเศษ (special autonomy) ที่รัฐบาลอินโดนีเซียเสนอ ดังนั้นจึงเลือกทางเลือกที่ตนเองไม่เข้าใจคือการเป็นเอกราช^{lix}

แต่ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามคือผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจการค้าในติมอร์ฯ ที่ผู้นำทหารบางคนผูกขาดมานาน ตัวอย่างเช่น นายพลมูร์ดานี่ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการสนับสนุนการก่อความรุนแรงของทหารบ้านดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นเจ้าของบริษัทด้านการค้าสินค้าเกษตรซึ่งเป็นธุรกิจที่ทหารผูกขาดหลังการผนวกติมอร์ฯ ของอินโดนีเซีย^{lx} ความไม่พอใจดังกล่าวถูกทำให้เลวร้ายลงด้วยความจริงที่ว่า เป็นเรื่องปกติที่ผู้นำอินโดนีเซียทั้งทางการเมืองและศาสนามีกลุ่มในลักษณะ Paramilitary ไว้คอยรับใช้ กลุ่มคล้ายทหารบ้านในติมอร์ฯ มีบทบาทตลอดมาในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของอินโดนีเซีย เช่น การต่อต้านกลุ่มมุสลิมที่นิยมความรุนแรงในทศวรรษ 1950 การต่อต้านคอมมิวนิสต์ในทศวรรษ 1960 การต่อต้านการชุมนุมของนักศึกษาที่ทำให้ระบอบซูฮาร์โตล้มไปในปี 1998 และในขณะนี้ กลุ่มทหารบ้านบันแซร์ (Banser) ของนาห์ดလာตุล อุลาม่า (Nahdlatul Ulama-NU) ซึ่งเป็นองค์กรมุสลิมที่ใหญ่ที่สุดของอินโดนีเซียก็ได้ประกาศใช้ความรุนแรงต่อศัตรูทางการเมืองของผู้นำกลุ่มนาห์ดလာตุล อุลาม่า คือ ประธานาธิบดีอับดุลเราะห์มาน วาฮิด^{lxi}

นักวิเคราะห์ต่างมองว่าความล้มเหลวของวรินโตที่จะควบคุมเหล่าทหารบ้านในติมอร์ฯ ชี้ให้เห็นถึงความอ่อนแออย่างแท้จริงของภาวะการเป็นผู้นำของเขา แต่นอกจากประเด็นนี้แล้ว ความทะเยอทะยานทางการเมืองของวรินโตก็น่าจะมีส่วนเสริมด้วย เป็นที่เชื่อกันว่า เขาสนใจตำแหน่งประธานาธิบดีแม้จะไม่เคยพูดอย่างตรงไปตรงมา ดังนั้นเขาจึงไม่ต้องการเผชิญหน้ากับทั้งนายทหารที่คุมกลุ่มทหารบ้านในติมอร์ฯ และทหารที่เคยต่อสู้เพื่อรักษาดินแดนนี้ไว้กับอินโดนีเซีย

ส่วนประธานาธิบดีฮาบีบีน่าจะอยู่ในฐานะลำบากมากในท่ามกลางแรงกดดันจากสหประชาชาติและประเทศตะวันตกเพราะไม่ต้องสงสัยเลยว่าการยอมจำนนให้กองกำลังนานาชาติเข้าไปในติมอร์ฯ ต้องทำให้ทหารไม่พอใจมาก โดยทั่วไปแล้วฐานะทางการเมืองของฮาบีบีอ่อนแอ เขาถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบอบซูฮาร์โต และไม่มีความชอบธรรมใดๆ ในการเป็นผู้นำ เป็นที่รู้กันทั่วไปด้วยว่าฮาบีบีต้องการลงชิงตำแหน่งประธานาธิบดีหลังการเลือกตั้งทั่วไปในเดือน มิถุนายน 1999 การเลือกตั้งนี้เป็นการเลือกสมาชิกรัฐสภาแห่งชาติจำนวน 462 ที่นั่งจากทั้งหมด 500 ที่นั่ง อีก 38 ที่นั่งถูกกันไว้ให้กับทหาร สมาชิกรัฐสภาใหม่นี้เป็นผู้ทำการเลือกประธานาธิบดี ดังนั้น การสนับสนุนจากทหารจึงมีความสำคัญต่อผู้ลงชิงตำแหน่งผู้นำประเทศ

บทบาทไทยในกองกำลังรักษาสันติภาพในติมอร์

ประเทศไทยได้ส่งทหารเข้าร่วมในกองกำลังนานาชาติในติมอร์ฯรวมทั้งสิ้น 1,581 คน ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังนี้

- กองบัญชาการอินเตอร์เฟตและกองบัญชาการกองกำลังเฉพาะกิจร่วม 972 ไทย-ติมอร์ตะวันออกมีกำลังพล 47 คน มีพลตรีทรงกิตติ จักกาบาตร์ เป็นรองผู้บัญชาการอินเตอร์เฟตและผู้บัญชาการกองกำลังเฉพาะกิจร่วม 972 ไทย-ติมอร์ตะวันออก
- หน่วยสนับสนุนจากกองบัญชาการทหารสูงสุด 141 คน
- กองกำลังกองทัพบกกรม 1,199 คน
- หมู่เรือเฉพาะกิจกำลังพล 152 คน ปฏิบัติการโดยเรือหลวงสุรินทร์
- หน่วยบินเฉพาะกิจ 42 กำลังพล 42 คน ปฏิบัติการโดยเครื่องบิน C-130 1 เครื่อง

รัฐบาลชน หลีกภัยแถลงว่า นโยบายของไทยในการเข้าร่วมกองกำลังนานาชาตินี้มีเหตุผลคือ ประการแรก เป็นโอกาสที่ไทยจะได้ตอบแทนบุญคุณอินโดนีเซีย ซึ่งได้ช่วยเหลือไทยทุกครั้งที่ไทยตกทุกข์ได้ยาก ดังเช่นการให้ความช่วยเหลือไทยจำนวน 500 ล้านเหรียญสหรัฐ เมื่อไทยประสบวิกฤตการณ์เศรษฐกิจในปี 1997-1998

ประการที่สอง เป็นโอกาสที่ไทยจะส่งเสริมความสัมพันธ์กับอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นมิตรประเทศสำคัญ และเป็นประเทศที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อีกทั้งมีประชากรมากเป็นอันดับ 4 ของโลก

ประการที่สาม เป็นโอกาสที่ไทยจะมีบทบาทช่วยรักษาสันติภาพและเสถียรภาพในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อมิให้ความไม่สงบส่งผลกระทบต่อบรรยากาศการค้าและการลงทุนในภูมิภาค

ประการที่สี่ เป็นโอกาสที่ไทยจะตอกย้ำบทบาทของตนในการสนับสนุนหลักการและกิจกรรมของสหประชาชาติในการเสริมสร้างสันติภาพและเสถียรภาพในโลก

ประการที่ห้า เป็นโอกาสที่ไทยจะแสดงความเป็นสังคมแห่งเมตตาธรรม มนุษยธรรมและความเอื้ออาทร โดยการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ผู้ตกทุกข์ได้ยากในติมอร์ฯ

ประการสุดท้าย เป็นโอกาสที่กองทัพไทยจะได้รับประสบการณ์ในการเข้าร่วมปฏิบัติการทางทหารในระดับนานาชาติ ซึ่งจะเป็นศักดิ์ศรีสำหรับประเทศไทยและกองทัพไทยสืบไป^[xii]

นอกจากนี้ รัฐบาลได้ย้ำว่าการดำเนินการทั้งหมดของไทยได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลอินโดนีเซีย อีกทั้งได้เรียกร้องให้กองกำลังนานาชาติประสานงานใกล้ชิดกับกองทัพอินโดนีเซีย

ในส่วนค่าใช้จ่ายของกองกำลังไทยในอินเตอร์เฟตนั้น สหประชาชาติได้จัดตั้งกองทุนเพื่อรับเงินบริจาคจากประเทศต่าง ๆ ให้แก่รัฐสมาชิกที่ส่งกองกำลังเข้าร่วม แต่ในเบื้องต้นไทยต้องทดลองจ่ายก่อนประมาณ 6 เดือน และสามารถเบิกคืนจากกองทุนดังกล่าวได้ทั้งหมดในภายหลัง^[xiii]

การส่งกองกำลังเข้าร่วมอินเตอร์เฟตของรัฐบาลชนได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากผู้นำกองทัพไทย พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ผู้บัญชาการทหารบกกล่าวว่า การเข้าร่วมอินเตอร์เฟตเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ด้วยเหตุผลสามประการ คือ

ประการแรก ไม่ควรมีกลุ่มใดที่ถูกปล่อยให้ก่ออาชญากรรมต่อเพื่อนมนุษย์หรือทำการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ผู้อื่น และประเทศไทยต้องทำทุกอย่างที่ทำได้ในการยุติอาชญากรรมดังกล่าว

ประการที่สอง เป็นผลประโยชน์ของประเทศไทยที่จะช่วยรักษาเสถียรภาพของภูมิภาค ดังที่เขากล่าวว่า “ความรู้เรื่องของไทยขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมที่สงบสุขในภูมิภาค... เราไม่อาจมีชีวิตเป็นปกติสุขได้ ถ้าเพื่อนบ้านกำลังมีความวุ่นวายต่อเนื่อง”

ประการสุดท้าย เป็นพันธกรณีของไทยในฐานะสมาชิกสหประชาชาติ^{lxiv}

นายวิลเลียม โคเฮน รัฐมนตรีกลาโหมสหรัฐกล่าวระหว่างการเยือนไทยในต้นเดือนตุลาคม 1999 ว่า สหรัฐชื่นชมความกระตือรือร้นและความแน่วแน่ของไทยในการส่งกองกำลังเข้าร่วมอินเตอร์เฟดซึ่งแสดงให้เห็นถึงความผูกพันที่แข็งแกร่งของไทยต่อการเสริมสร้างเสถียรภาพของภูมิภาค เขาได้กล่าวด้วยว่า สหรัฐจะให้ความช่วยเหลือด้านการขนส่งทหารไทยไปติมอร์ฯ ซึ่งต่อมาสหรัฐได้ให้เครื่องบินขนส่ง C-141 จำนวน 2 ลำ และ C-17 จำนวน 1 ลำในการลำเลียงทหารไทยไปติมอร์ฯ^{lxv}

การเข้าร่วมกองกำลังอินเตอร์เฟดของรัฐบาลชนได้รับทั้งการสนับสนุนและคัดค้านภายในประเทศ ฝ่ายแรกเห็นว่าวิกฤตการณ์ในติมอร์ฯ ส่งผลต่อเสถียรภาพและความมั่นคงของภูมิภาค ดังนั้น จึงไม่อาจถือได้ว่าเป็น “กิจการภายใน” ของอินโดนีเซียเท่านั้น นอกจากนี้ ยังมีเหตุผลด้านมนุษยธรรมที่ไทยและสมาชิกอาเซียนต้องมีส่วนร่วมฟื้นฟูความสงบสุขในติมอร์ฯ^{lxvi} ฝ่ายคัดค้านเห็นว่า การดำเนินการเรื่องติมอร์ฯของรัฐบาลชนเป็นการเอาใจประเทศตะวันตก อีกทั้งเป็นการแทรกแซงกิจการภายในของอินโดนีเซีย ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทวิภาคีระหว่างไทยกับอินโดนีเซียได้^{lxvii}

อย่างไรก็ตาม บทบาททหารไทยในอินเตอร์เฟดได้รับความชื่นชมจากทั้งผู้นำกองทัพอินโดนีเซียและผู้นำต่อสู้เพื่อเอกราชชาวติมอร์ฯ โดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่กองกำลังออสเตรเลียในอินเตอร์เฟดและทหารอินโดนีเซียเกิดความขัดแย้งเพราะฝ่ายหลังเห็นว่าทหารออสเตรเลียใช้วิธีการ “แข่งกร้าว” ในการปฏิบัติงาน ผู้นำกองทัพไทยได้ใช้วิธีการติดต่ออย่างใกล้ชิดกับผู้นำกองทัพอินโดนีเซียเพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจผิดหรือความขัดแย้ง ในปลายเดือนกันยายน 1999 พลเอกมณฑล อัมพรพิสิษฐ์ได้ไปพบกับวรินโดที่จาการ์ตาเพื่อหาทางคลี่คลายความตึงเครียดอันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างทหารออสเตรเลียและอินโดนีเซียในติมอร์ฯ วรินโดกล่าวชื่นชมทหารไทยและว่าพร้อมอำนวยความสะดวกให้การปฏิบัติงานของกองกำลังไทยในติมอร์ฯ นอกจากนี้ นายโฮเซ รามอส ฮอร์ตตาและชานานา กุสเมาก็กล่าวชื่นชมทหารไทยในติมอร์ฯ โดยนายรามอส ฮอร์ตตากล่าวว่า “ทหารไทยได้ช่วยผ่อนคลายสภาพความเป็นศัตรูกันระหว่างฝ่ายต่างๆในติมอร์ฯ] ซึ่งทำให้ไม่เกิดการสูญเสียเลือดเนื้อทั้งชาวติมอร์ และกองกำลังต่างชาติ”^{lxviii}

ติมอร์ตะวันออกภายใต้การดูแลของสหประชาชาติ

หลังจากที่สหประชาชาติส่งกองกำลังนานาชาติเข้ามาแล้ว ติมอร์ฯ ถูกแบ่งเป็นสามส่วนตามจุดประสงค์ของการจัดวางกองกำลังคือ

ภาคตะวันตก มีทหารจำนวน 2,200 คนจากออสเตรเลีย นิวซีแลนด์เป็นส่วนใหญ่ และอีกจำนวนเล็กน้อยมาจากฟีจี เนปาลและไอร์แลนด์

ภาคกลาง มีทหารจำนวน 1,026 คนจากโปรตุเกสและเคนยา

ภาคตะวันออก มีทหารจำนวน 1,636 คนจากไทย ฟิลิปปินส์และเกาหลีใต้

เนื่องจากอินเทอร์เน็ตมีหน้าที่หลักคือการรักษาความมั่นคงภายในเท่านั้น โดยไม่ได้รับอาณัติให้ดูแลเรื่องการบริหารและบูรณะปฏิสังขรณ์ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญมากเช่นกัน ในวันที่ 4 ตุลาคม เลขานุการสหประชาชาติจึงเสนอต่อคณะมนตรีความมั่นคงให้ตั้งหน่วยงานใหม่ขึ้นจัดการปัญหาดังกล่าว คณะมนตรีความมั่นคงจึงมีมติที่ 1272/1999 เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม ให้จัดตั้ง United Nations Transitional Administration in East Timor (UNTAET) หน้าที่ความรับผิดชอบของหน่วยงานนี้เป็นเหมือนเช่นรัฐบาลที่ดูแลบริหารติมอร์ฯ ในช่วงการเปลี่ยนผ่าน พร้อมกันนี้ นายเซร์จิโอ วิเอร่า เดอ เมลโล (Sergio Vieira de Mello) ชาวบราซิลได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้า UNTAET

ออสเตรเลียได้เสนอให้คงกำลังทหารไว้ต่อไป แต่ตระหนักดีว่าอินโดนีเซียไม่ชอบใจการคงอยู่ของตนจึงเสนอว่าจะไม่เป็นผู้บัญชาการกองกำลัง UNTAET อีก^{lxix} ตำแหน่งนี้จึงตกแก่ฟลอโ ไฮเม่ เดอ ลอส ซานโตส (Jaime de los Santos) จากฟิลิปปินส์ จนถึงวันที่ 19 กรกฎาคม 2000 เมื่อพลโทบุญสร้าง เนียมประดิษฐ์ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนี้เป็นเวลา 1 ปี

ในปลายปี 2000 UNTAET มีกองกำลังเกือบ 8,000 คน นอกจากนี้ UNTAET ยังมีพลเรือนอีกมากกว่า 1,000 คนที่ทำหน้าที่หลากหลายทั้งด้านการสาธารณสุข การพัฒนาสาธารณูปโภค การฟื้นฟูเศรษฐกิจและการจัดการปัญหาการว่างงาน การบริหารนี้ใช้เงินประมาณ 59 ล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี ซึ่งสหประชาชาติได้รับบริจาคจากประเทศต่างๆ โดยมีญี่ปุ่นเป็นประเทศบริจาครายใหญ่ที่สุด เจ้าหน้าที่ธนาคารโลกคาดว่าติมอร์ฯต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกประมาณ 5 ปีกว่าที่เศรษฐกิจจะดำเนินไปได้

ในเดือนมกราคม 2000 สหประชาชาติได้ตั้งสภาที่ปรึกษาแห่งชาติ (National Consultative Council) เพื่อเป็นที่ปรึกษางานทุกเรื่องโดยมีสมาชิก 15 คน ที่มาจากชาวติมอร์ฯ ทั้งฝ่ายสนับสนุนและคัดค้านเอกราช ผู้แทนจากคริสตจักรคาทอลิกและจาก UNTAET ในเดือนตุลาคมต่อมา สมาชิกเพิ่มเป็น 36 คน โดยมีตัวแทนจากเขต ชุมชน กลุ่มศาสนาและพรรคการเมือง โดยให้มีความรับผิดชอบในด้านการร่างกฎหมายซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเตรียมจัดการเลือกตั้งทั่วไปที่จะมีขึ้นในวันที่ 30 สิงหาคม 2001 นอกจากนี้สหประชาชาติยังได้ตั้งคณะรัฐมนตรีเตรียมการที่ประกอบด้วยเจ้าหน้าที่สหประชาชาติ 4 คนและชาวติมอร์ฯ 5 คน

นอกจากเรื่องการจัดการปกครองภายในติมอร์ฯ แล้ว UNTAET ยังต้องจัดการกับปัญหาผู้อพยพชาวติมอร์ฯ และกลุ่มทหารบ้าน

เมื่อกองกำลังนานาชาติมาถึงติมอร์ฯ ชาวติมอร์ฯจำนวนมากได้หลบหนีภัยคุกคามจากกลุ่มทหารบ้านซึ่งคาดว่าจะประมาณ 260,000–300,000 คนได้เข้าไปอาศัยในค่ายอพยพบนชายแดนระหว่างติมอร์ตะวันออกและตะวันตก ข้าหลวงใหญ่สหประชาชาติด้านผู้ลี้ภัย (UNHCR) และ International Office for Migration ได้เข้าดูแลและส่งคนเหล่านี้กลับภูมิลำเนาเดิมในเวลาต่อมา ประมาณสิ้นกรกฎาคม 2000 ผู้อพยพประมาณ 160,000 ถูกส่งกลับแล้ว ในเดือนกันยายน สหประชาชาติระบุว่ายังมีผู้อพยพอีกประมาณ 80,000 คนที่อยู่ในค่ายและอีก 20,000 คนอยู่นอกค่าย ซึ่งรวมแล้วคือประมาณ 100,000 คน^{lxx} แต่รายงานข่าวอื่นระบุว่าในเดือนเมษายน 2001 ยังมีผู้อพยพชาวติมอร์ฯ ในติมอร์ตะวันตกประมาณ 120,000 คน^{lxxi}

ผู้อพยพเหล่านี้ประสบปัญหาสำคัญคือ

ประการแรก สภาพค่ายแย่มากเพราะสกปรกและเกิดโรคระบาด จนถึงเดือนมีนาคม 2000 มีผู้เสียชีวิตจากเชื้อโรคแล้วประมาณ 500 คน บางครั้งยังเกิดการขาดแคลนอาหารด้วย

ประการที่สอง กลุ่มทหารบ้านได้ทำการคุกคามผู้อพยพเหล่านี้รวมทั้งเจ้าหน้าที่บรรเทาทุกข์นานาชาติด้วย มีรายงานข่าวอ้างว่ากลุ่มทหารบ้านได้ควบคุมผู้อพยพในค่ายไม่ให้กลับถิ่นฐานเดิม รวมทั้งยึดเอาส่วนแบ่งอาหารของผู้อพยพด้วย^{lxvii}

กลุ่มทหารบ้านที่คุมค่ายอพยพได้ทำการคุกคามโจมตีเจ้าหน้าที่จากข้าหลวงใหญ่สหประชาชาติด้านผู้ลี้ภัยและหน่วยบรรเทาทุกข์อื่นๆ ตลอดเวลา เช่น กลางเดือนกรกฎาคม 2000 เจ้าหน้าที่จากข้าหลวงใหญ่สหประชาชาติด้านผู้ลี้ภัยถูกโจมตีหลายครั้ง เหตุการณ์รุนแรงที่สุดที่นำไปสู่การประณามของนานาชาติ ได้แก่ เหตุการณ์ในวันที่ 6 กันยายน ที่เจ้าหน้าที่สหประชาชาติ 3 คนถูกสังหารในเมืองเล็กๆ แห่งหนึ่งในติมอร์ตะวันตก แล้วถูกลากออกเผาบนถนนโดยมีทหารและตำรวจอินโดนีเซียเฝ้ามองเหตุการณ์เกิดขึ้นหลังจากมีคนประมาณ 5,000 คนก่อความวุ่นวาย วันต่อมา มีการก่อความรุนแรงของกลุ่มทหารบ้านอีกซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิต 8 คน เหตุการณ์นี้ทำให้สหรัฐและธนาคารโลกชั่งตวงวัดความช่วยเหลือแก่อินโดนีเซียถ้ารัฐบาลจากรัฐบาลไม่จัดการกับกลุ่มทหารบ้าน^{lxviii}

รัฐบาลอินโดนีเซียถูกสหประชาชาติและประเทศตะวันตกหลายประเทศกดดันให้จัดการกับปัญหาผู้อพยพชาวติมอร์และกลุ่มทหารบ้านมาตั้งแต่ต้น แต่จนถึงบัดนี้ การแก้ปัญหาเหล่านี้ยังมีความคืบหน้าช้ามาก

รัฐบาลอินโดนีเซียต้องการปิดค่ายอพยพชาวติมอร์ในติมอร์ตะวันตกและนำผู้อพยพไว้ในค่ายพักชั่วคราวในติมอร์ ขณะที่ UNTAET และเจ้าหน้าที่สหประชาชาติไม่ต้องการให้คนเหล่านี้กลับโดยทันที เพราะอาจเกิดปัญหาทั้งด้านทรัพยากรและความมั่นคง^{lxix} ในวันที่ 15 กันยายน 2000 รัฐบาลอินโดนีเซียและสหประชาชาติได้ลงนามในข้อตกลงการแก้ปัญหาชาวติมอร์ ในค่ายอพยพหลายแห่งบนชายแดนติมอร์ตะวันตก ข้อตกลงนี้กำหนดให้ผู้อพยพเลือกอยู่ในอินโดนีเซียหรือกลับติมอร์ แต่ไม่มีเส้นตายว่าต้องกลับเมื่อไร เจ้าหน้าที่จากข้าหลวงใหญ่สหประชาชาติด้านผู้ลี้ภัยระบุว่าผู้อพยพประมาณ 50,000 คน ไม่ต้องการกลับไปติมอร์ อีก^{lxx}

ส่วนเรื่องการจัดการกับกลุ่มทหารบ้านนั้น รัฐบาลอินโดนีเซียถูกมองว่าไม่ใส่ใจจัดการกับเรื่องนี้อย่างจริงจัง ดังที่เห็นได้ว่าคณะกรรมการสอบสวนหลายชุดที่อินโดนีเซียตั้งขึ้นยังไม่ได้ดำเนินการเรื่องนี้อย่างจริงจัง อันที่จริงแล้ว รัฐบาลอินโดนีเซียสั่งให้กลุ่มทหารบ้านปลดอาวุธตั้งแต่ธันวาคม 1999 แต่เจ้าหน้าที่สหประชาชาติระบุว่า ไม่เคยมีการปลดอาวุธกลุ่มทหารบ้านอย่างจริงจังเลย ในเดือนกันยายน 2000 คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้ลงมติให้รัฐบาลอินโดนีเซียทำการปลดอาวุธกลุ่มทหารบ้านอีก^{lxxi} นอกจากนี้ ในเดือนกุมภาพันธ์ 2000 นายพลวันโตถูกปลดออกจากตำแหน่งหลังจากที่คณะกรรมการสอบสวนของรัฐบาลพบว่าเขาเป็นหนึ่งในทนายพลที่มี “ความรับผิดชอบทางศีลธรรม” (moral responsible) ต่อความรุนแรงในติมอร์ แต่วันโตและนายพลอื่นก็ยังไม่ได้ถูกตั้งข้อหาแต่อย่างใด^{lxxii} ต่อมาคณะไต่สวนของรัฐบาลอีกชุดหนึ่งได้ระบุรายชื่อผู้ต้องสงสัยมีส่วนเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความรุนแรงในติมอร์ หลังการลงประชามติจำนวน 23 คน ซึ่งมีนายทหารและตำรวจชั้นผู้ใหญ่ด้วย ในปลายเดือนเมษายน 2001 ประธานาธิบดีวาฮิดได้มีคำสั่งให้มีการไต่สวนคดีกับผู้ถูกสงสัยเหล่านี้

lxxviii

นอกจากนี้ ตำรวจอินโดนีเซียได้จับกุมนายยูริโก กูเตอร์เรส หัวหน้ากลุ่มทหารบ้านไอดารัคที่มีบทบาทสำคัญมากในการก่อความรุนแรงในติมอร์ UNTAET ได้ขอให้อินโดนีเซียส่งนายกูเตอร์เรสให้ แต่ถูกปฏิเสธ^{lxxix}

การดำเนินคดีกับสมาชิกกลุ่มทหารบ้านคนแรกที่เสร็จสิ้นแล้วเป็นการดำเนินการของศาลในเมืองดิลีที่ UNTAET ตั้งขึ้น ในเดือนมกราคม 2001 นายเจา เฟร์นันเดส (Joao Fernandes) สมาชิกกลุ่มเหล็กแดงขาว ถูกพิพากษาว่ามีความผิดฐานฆ่าคนตายและถูกตัดสินให้จำคุก 12 ปี นอกจากนี้ยังมีสมาชิกกลุ่มทหารบ้านอีกประมาณ 70 คนที่ถูกขังในติมอร์ และกำลังรอการพิพากษา^{lxxx}

เชิงอรรถ

ⁱ John G. Taylor, *East Timor: The Price of Freedom*, (London: Zed Books, 1999) pp. Xvi – xviii และ สัมภาษณ์อาลัตส ใน *Tempo*, 25 September 2000, p. 70.

ⁱⁱ สัมภาษณ์อาลัตสใน *Tempo*, *Ibid*, p. 71.

ⁱⁱⁱ Taylor, *op.cit.*, p. xviii.

^{iv} สัมภาษณ์อาลัตสใน *Tempo*, *op.cit.* p. 71.

^v Tim Fisher, *Seven Days in East Timor*, (NSW : Allen & Unwin, 2000) pp. 100 -13.

^{vi} สัมภาษณ์อาลัตส ใน *Tempo*, *op.cit.*, p. 71.

^{vii} ดูใน “The Lessons of Timor,” *FEER*, 25 November, 1999, p. 20.

^{viii} Taylor, *op.cit.*, p. xviii.

^{ix} *Bangkok Post*, 5 September, 1999, p. 4.

^x Taylor, *op.cit.*, pp. xix - xx.

^{xi} Nisid Hajari, “Birth of A Nation,” *Time*, 13 September, 1999, pp. 14-16.

^{xii} Taylor, xxv - xxvi.

^{xiii} Jon McBeth, “Living Dangerously,” *Far Eastern Economic Review* (FEER), pp. 16 –17.

^{xiv} Sonny Inbaraj, East Timor to vote in a climate of fear, <http://www.easttimor.com/etisc.documents/etisc0003.htm>, 10/5/1999.

^{xv} McBeth, “Living Dangerously,” *op.cit.*, p. 17.

^{xvi} James Cotton, “The Emergence of an Independent East Timor : National and Regional Challenges,” *Contemporary Southeast Asia*, Volume 22, No. 1, April, 2000, p. 6.

^{xvii} Helene van Klinken, “Out of the tiger's teeth : The inside story of East Timor's ballot for freedom,” <http://www.insideindonesia.org/No.61> Jan – Mar 2000

^{xviii} *Bangkok Post*, 1 September, 1999, p. 6.

^{xix} *Bangkok Post*, 1 September, 1999, p. 6. และ 2 September, 1999, p. 4.

^{xx} *Bangkok Post*, 3 September, 1999, pp. 1, 6, 11.

^{xxi} *Bangkok Post*, 4 September, 1999, pp. 1, 4.

^{xxii} *Bangkok Post*, 5 September, 1999, pp. 1, 4.

^{xxiii} *Bangkok Post*, 6 September, 1999, p. 1.

^{xxiv} *Bangkok Post*, 7 September, 1999, pp. 1, 4.

^{xxv} *Bangkok Post*, 8 September, 1999, pp. 1, 5, 7.

^{xxvi} *Bangkok Post*, 9 September, 1999, pp. 1, 5, 6.

^{xxvii} *Bangkok Post*, 10 September 1999, pp. 5, 6.

^{xxviii} Bangkok Post, 11 September, 1999, p. 1, The Nation, 11 September, 1999, pp. 1, 6, Taylor, op.cit., p. xxxiii.

^{xxix} The Nation, 12 September, 1999, p. 1.

^{xxx} Bangkok Post, 13 September, 1999, pp. 1, 4.

^{xxxi} Bangkok Post, 14 September, 1999, p. 1, 15 September, 1999, p. 1.

^{xxxii} International Herald Tribune, 16 September, 1999, p. 4, Bangkok Post, 16 September, 1999, p. 1.

^{xxxiii} Bangkok Post, 17 September, 1999, pp. 1, 4, 5.

^{xxxiv} The Nation, 12 September, 1999, pp. 1, 2.

^{xxxv} ความไม่พอใจของชาวออสเตรเลียต่อรัฐบาลอินโดนีเซียเห็นได้จากการชุมนุมหลายแห่งในวันที่ 12 ก.ย. 1999 เช่นที่ชัตนีย์มีผู้ชุมนุมประมาณ 15,000 คน, ที่เมลเบิร์น 20,000 คน และที่ดาร์วิน 1,500 คน ก่อนหน้านั้น 1 วัน นักเรียนชาวออสเตรเลียหยุดเรียนในตอนบ่ายและชุมนุมแสดงความไม่พอใจอินโดนีเซียขณะที่สหภาพแรงงานในเมลเบิร์นก็ดกกันไม่ให้นักท่องเที่ยวโดยสารสายการบินการูตาของอินโดนีเซีย ดูใน Cotton, op.cit., p. 16. และ <http://www.asttimor.com/background/update/0001.htm>, 13/9/1999.

^{xxxvi} Alexander Downer, "Australia Has No Designs on Timor," International Herald Tribune, 2 November, 1999, p. 4.

^{xxxvii} Cotton, op.cit., p. 16.

^{xxxviii} The Nation, 14 September, 1999, p. 6.

^{xxxix} The Nation, 17 September, 1999, p. A6.

^{xl} The Nation, 17 September, 1999, p. A6., 18 September, 1999, p. 7.

^{xli} ในปี 1992 รัฐสภาสหรัฐได้ตัดโครงการความช่วยเหลือด้านการฝึกอบรมทหารแก่อินโดนีเซียเกือบทั้งหมดเพราะสาเหตุจากการที่ทหารอินโดนีเซียเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์การสังหารหมู่ที่โบสถ์ซานตาครูซในปี 1991 แต่หลังจากนั้น US special operation forces ได้จัดการฝึกร่วมกับทหารอินโดนีเซียอีกถึง 41 ครั้ง การฝึกนี้โดยมากทำร่วมกับหน่วยรบพิเศษโคปาซุซของอินโดนีเซียที่ปฏิบัติการในติมอร์ฯ สหรัฐอเมริกายังให้การฝึกอบรมที่เกี่ยวข้องกับ "การป้องกันภายใน" แก่ทหารอินโดนีเซียด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างกระทรวงกลาโหมสหรัฐและกองทัพอินโดนีเซียยังเห็นได้จากว่าตั้งแต่กลางทศวรรษ 1990 กองทัพสหรัฐได้ส่งนายพลจำนวนมากไปเยือนอินโดนีเซีย ส่งกองทัพเรือไปเทียบฝั่งเยี่ยมเยือน นอกจากนี้นายทหาร อินโดนีเซียจำนวนมากได้มาสหรัฐทุกปีตามโครงการแลกเปลี่ยน ดู International Herald Tribune, 15 September, 1999, p. 4.

^{xlii} Ibid, p. 4.

^{xliii} The Nation, 2 October, 1999, p. A6.

^{xliv} The Nation, 17 September, 1999, p. A6.

^{xlv} Bangkok Post, 15 September, 1999, p. 1.

^{xlvi} The Nation, 13 September, 1999, p. A2.

^{xlvii} The Nation, 17 September, 1999, p. A6.

^{xlviii} The Nation, 14 September, 1999, p. 4.

^{xlix} Michael Vatikiotis, "Missing in Action," FEER, 30 September, 1999, pp. 14 – 15, The Nation, 15 September, 1999, p. A8.

ⁱ The Nation, 15 September, 1999, p. A8.

ⁱⁱ Cotton, op.cit., p. 19.

ⁱⁱⁱ Nisid Hajari, "Island of Death," Time, 20 September, 1999, p. 22.

^{liii} Charles Morrison, ed., *Asia – Pacific Security Outlook 2000*, (Tokyo, Japan International Institute for Exchange, 2000), p. 88.

^{liv} Seth Mydans, “A Military Humiliated By Debacle In Timor,” *International Herald Tribune*, 16 September, 1999, p. 1.

^{lv} Morrison, *op.cit.*, p. 82.

^{lvi} *The Nation*, 14 September, 1999, p. A6.

^{lvii} John McBeth, “Military Challenge,” *FEER*, 2 September, 1999, p. 19.

^{lviii} Mydas, *op.cit.*, p.1. นักการทหารตะวันตกผู้หนึ่งให้ทัศนะว่าปัจจัยด้านจิตใจหรือความผูกพันที่วุ่นวายนี้เกิดขึ้นกับตำรวจที่ถูกส่งไปประจำการในติมอร์ด้วย เขาเห็นว่าไม่เป็นการยากเลยที่ตำรวจเหล่านี้จะทำการปลอดอาวุธทหารบ้าน แต่ไม่สนใจทำเพราะมีอารมณ์ร่วมไปด้วย ดูใน Nisid Hajari, “Birth of A Nation,” *Time*, 13 September, 1999, p.16.

^{lix} *The Nation*, 2 March, 2000, p. A7.

^{lx} Taylor, *op.cit.*, p. 125.

^{lxi} Hajari, “Birth of A Nation,” *op.cit.*, p. 14. และ Dini Djalal, “When Might Is Right,” *FEER*, 1 March, 2000, p. 64.

^{lxii} กระทรวงการต่างประเทศ, “คำถาม-คำตอบเกี่ยวกับการส่งกองกำลังไทยไปร่วมกำลังนานาชาติในติมอร์ตะวันออก,” 30 กันยายน 1999.

^{lxiii} มติของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติในข้อ 9 ระบุว่า รัฐสมาชิกที่เข้าร่วมกองกำลังอินเตอร์เฟด ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในส่วนของตนตามกฎหมายของสหประชาชาติ แต่ข้อ 9 ของมตินี้ก็ได้มอบหมายให้เลขาธิการสหประชาชาติจัดตั้งกองทุน (Trust Fund) ขึ้นเพื่อรับเงินบริจาคจากประเทศต่างๆ ให้แก่รัฐสมาชิกที่ส่งกองกำลังเข้าร่วม รัฐบาลไทยแถลงเมื่อวันที่ 10 เม.ย. 2001 ว่าสหประชาชาติได้อนเงินเดือนทหารไทย 708 นายที่ร่วมรักษาสันติภาพในติมอร์ฯ ระหว่างวันที่ 1 ก.ย.- 31 ต.ค. 2000 แยกเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงมาตรฐานเดือนละ 988 ดอลลาร์ต่อคน จำนวนเงินรวม 1,399,008 ดอลลาร์ เงินสหภาพพิเศษเดือนละ 291 ดอลลาร์ต่อคน สำหรับผู้เชี่ยวชาญประจำหน่วย 10 % ของกำลังพลทหารรบ และ 25 % ของกำลังพลสนับสนุนจำนวน 55,260 ดอลลาร์ สมทบสำหรับเสื้อผ้า อุปกรณ์และ ยุทธภัณฑ์ส่วนตัวเดือนละ 70 ดอลลาร์ต่อคน จำนวน 99,120 ดอลลาร์ รวม 4 ครั้ง เป็นเงิน 8,367,868 ดอลลาร์ ดูใน *มติชนรายวัน*, 11 เม.ย. 2544, หน้า 27.

^{lxiv} *The Nation*, 24 September, 1999, p. 1.

^{lxv} *The Nation*, 2 October, 1999, p.A3. และ 5 October, 1999, p.A5.

^{lxvi} โปรตดู วิทยา สุจริตธนรักษ์, “เรากำลังช่วงชิงบทบาทในภูมิภาค,” *เนชั่นสุดสัปดาห์*, 23 – 29 ก.ย. 2542, หน้า 9, “ทำที่ไทยที่ติมอร์ฯ,” *ไทยโพสต์*, 18 ก.ย. 2542, หน้า 2, “อาเซียนชูไทยเป็นธงนำเหนือสมรภูมิติมอร์ตะวันออก,” *เนชั่นสุดสัปดาห์*, 23 – 29 ก.ย. 2542, “ASEAN must lead the peace-keeping forces,” *The Nation*, 14 September, 1999, p.4, *Bangkok Post*, “Timor gives ASEAN a new direction,” 14 September, 1999, p.12.

^{lxvii} โปรตดู “ไขปมมติยูเอ็น ขวนปิดข้อมูล 300 ล้านจ่ายทัพไทยไปติมอร์ฯ,” *มติชนรายวัน*, 30 ก.ย. 2542, หน้า 2, จักรภพ เพ็ญแข, “ติมอร์ตะวันออกกับไทย เพื่อแผ่นดินหรือเพื่อสุรินทร์ พิศสุวรรณ,” *Thaicoon*, ต.ค. 2542, หน้า 91-100, “ตรวจสอบข้อความมติดัวจริงของยูเอ็น จับโกหกรัฐบาลชวนเรื่องส่งทหารไปติมอร์,” *ผู้จัดการรายวัน*, 30 ก.ย. 2542, หน้า 16, “บทบาทไทยในติมอร์ตะวันออก อยกาดังหรือต้องทำเพราะจำเป็น,” *มติชนสุดสัปดาห์*, 22 ก.ย. 2542, หน้า 16, สุชาติ บำรุงสุข, “ทหารไทยในติมอร์ฯ : ภาพสะท้อนนโยบายนิยามตะวันตก, 1950 และ 1999,” *มติชนสุดสัปดาห์*, 28 ก.ย. 2542, หน้า 13-14, “ปฏิบัติการรบในสมรภูมิติมอร์ตะวันออก ปฏิบัติการสวนกระแส ศักดิ์ศรีนายทหารแห่งกองทัพไทย,” *ผู้จัดการรายวัน*, 11 ต.ค. 2542, หน้า 17.

^{lxviii} Kavi Chongkittavorn, "East Timor in Asean's new catalyst," The Nation, 21 February, 2000 , p.A4.

^{lxix} Cotton, op.cit., p. 13.

^{lxx} Dini Djalal, "Things get worse refugees," Bangkok Post, 13 September, 2000, p. 12.

^{lxxi} The Nation, 25 April, 2001, p. A6.

^{lxxii} Djalal, op.cit., p. 12.

^{lxxiii} The Nation, 7 August, 2000, p. A8, 28 September, 2000, p. A6.

^{lxxiv} Djalal, op.cit., p. 12.

^{lxxv} The Nation, 31 January, 2000, p. A7, 16 September, 2000, p. A6.

^{lxxvi} The Nation, 2 March, 2000, p. A7, 10 September, 2000, p. 1.

^{lxxvii} The Nation, 2 March, 2000, p. A7.

^{lxxviii} The Nation, 25 April, 2001, p. A6.

^{lxxix} The Nation, 28 April, 2000, p. A5, 12 October, 2000, p. A8.

^{lxxx} The Nation, 26 January, 2001, p. A7.

จดหมายเหตุติมอร์ตะวันออก 25-29 กันยายน 2000

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

อารัมภบท

เมื่อเดือนกันยายน (2000) ที่ผ่านมา ผมและคณะรวมห้าคน ได้ไปเยือนติมอร์ตะวันออก ห้าวัน/สี่คืน เราไปในนามของอบส. 5 (โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค) ซึ่งได้รับความสนับสนุนจาก สกว. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย) ทั้งนี้เพื่อจุดประสงค์ในการทำหนังสือคู่มือประเทศใหม่แห่งอุษาคเนย์

เราออกเดินทางไปด้วยจิตจริตนนาประการ กลัวไข้มาลาเรีย (ถึงกับเกือบจะเอา命ไปทางนอน เราขนยาทาตัวไล่ยุง และยาอะไรต่อมิอะไรไปเยอะแยะ) เรากลัวไม่มีอะไรจะกินที่นั่น (ถึงกับขนขนม บิสกิต ปาป๊า มาว่า อะไรก็ไม่รู้ไปอีกพะรอกวียน) เรากลัวความไม่ปลอดภัยจาก "ทหารเถื่อน" (militia) ซึ่งก่อนหน้านี้เราจะเดินทางมีข่าวว่าเพิ่งสังหารเจ้าหน้าที่ของสหประชาชาติอย่างโหดเหี้ยมไปหมาดๆ กอปรกับราคาตัวเครื่องบินราคาแพงहु้เกือบ 4 หมื่นบาทไปกลับกรุงเทพฯ-บาห์ลี-ดิลี ทำให้เราเกือบจะเลิกล้มโครงการเสียกลางคัน แต่เราก็ไปติมอร์ฯ จนได้และกลับได้รับการต้อนรับอย่างดีจากสายสัมพันธ์ของ NGO ผ่าน Forum Asia และจากทหารไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พลโท บุญสร้าง นิยมประดิษฐ์ ที่ดิลี และพันเอก พิเศษฐ์ วิสัยจรที่บาวกาว

ที่ติมอร์ฯ เราพักอย่างสะดวกสบายที่ดิลี แซนด์ โมเทล (Dili Sands Motel) โรงแรมขนาดจิ๋วเปิดใหม่ นูรณะปรับปรุงจากบ้านชั้นเดียวที่ถูกเผาไปหลังการลงประชามติ ที่นั่นมีทั้งเครื่องปรับอากาศ (ทั้ง ๆ ที่อยู่เกือบติดทะเล) มีเคเบิลทีวีมีอาหารเช้าขนมปังปิ้งและ "คอร์นเฟลก" แกรมยังออกไป "จ็อกกิ้ง" ร่วมกับกองกำลังสหประชาชาติที่ถนนเลียบริมหาดและอ่าวกรุงดิลีได้ด้วยซ้ำไป

ทุกอย่างตรงกันข้ามกับจิตจริตของเราหมด

กรุงดิลี-Force Commander-General Merit-Made

ภาพแรกของกรุงดิลีไม่ว่าจะทางอากาศหรือตามข้างทาง คือทั้งแห้งทั้งแล้งหาน้ำในแม่น้ำลำธารสักหยดได้ยาก ติมอร์ฯ มีเพียงสองฤดู คือ ฝนกับแล้งคล้ายบ้านเรา(แต่กลับกัน คือถ้าเราไม่ฝนเธอ/เขาก็แล้ง เวลาเธอ/เขาแล้ง เราก็มีฝน) แกรมด้วยภูมิประเทศบางตอนแบบ "สะพานนา"

รับลมแล้งจากทะเลทรายตอนเหนือของทวีปออสเตรเลีย

ดิลีเหมือนเมืองร้างหลังสงครามแบบ "เสียกรุง" บ้านเรือนสถานที่ทำงาน ร้านค้า ธนาคาร โรงเรียน มหาวิทยาลัยถูกเผาผลาญเรียบเป็นจุนและราบเป็นหน้ากลอง ทั้งนี้หลังจากชัยชนะของ

"ผู้รักชาติรักประชาธิปไตย" ในการลง "ประชามติ" ครั้งประวัติศาสตร์เมื่อ 30 สิงหาคม 1999 "ทหารเถื่อน" พร้อมด้วยความสนับสนุนของราชการทหาร/ตำรวจอินโดนีเซียจัดการปล้นสะดมและทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่ขวางหน้า การ "เสียกรุง" ดิลีคราวนั้นคงไม่ต่างกับสงครามและการทำลายล้างศัตรูสมัยศักดินาโบราณในอุษาคเนย์ ไม่ว่าจะเป็นการเสียกรุงศรีอยุธยา (นครวัดนครธม) การเสียกรุงศรีอยุธยาและ/หรือการเสียกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์เท่าไรนัก กรุงดิลีจากทางอากาศดูเป็นสีน้ำตาลแห้งตัดกับสีน้ำเงินเข้มของทะเลงามแบบประหลาดๆ บนยอดเขาหาดันไม้ไผ่ยักษ์ ทั้งๆที่เคยเป็นเกาะที่มีไม้จันทน์หอมลือชื่อ แต่ 400 ปีภายใต้ลัทธิอาณานิคมโปรตุเกส ก็ถูกตัดทำลายไปขายจนหมดสิ้น (เหลือให้เราดูเป็นตัวอย่างไว้หนึ่งต้นที่โรงแรมริมทะเล) และ 24 ปีภายใต้การยึดครองของเอกาธิปไตยซุฮาร์โต (ปี1975-1999) ปากีถูกทำลายเพิ่มอีก ทั้งนี้เพื่อการพาณิชย์ และที่สำคัญคือการทำลายฐานที่มั่นในการต่อสู้เพื่อเอกราชของกองจรยุทธติมอร์ฯ (ดูไม่ต่างกับการทำลายป่าในเวียดนามของสหรัฐฯ หรือแม้แต่ในไทยสมัยต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์ฯ และ/หรือที่พม่ากำลังทำเพื่อตัดกำลังกะเหรี่ยง มอญ ฯลฯ นก)

ที่สนามบิน "นานาชาติ" เราผ่านการ "ฝึก" ตรวจคนเข้าเมืองจากเจ้าหน้าที่ใหม่ชาวติมอร์ฯ ภายใต้การควบคุมของUN เราได้รับการต้อนรับจาก คาริโต คามินเลีย หม่อมน้อยหน้าตาเหมือนรูปสลักของพระเยซูเจ้า (และก็ชอบใส่เสื้อยี่ห้อรูปโฮจิมินห์) ผู้ผ่านมากับสายสัมพันธ์ของ Forum Asia นำรถแท็กซี่ "เอกชน" บีเอ็มไรรูปไข่ไร้ทะเบียนมารับเรา

ไม่น่าเชื่อว่าโลกนี้แสนจะกลมเพราะหนึ่งในคนขับนั้น คือ ชิซาร์ ควินทัส หม่อมหน้าเข้ม ผู้ติดตามอยู่ในคณะของชานานา กุสเมา และ รามอส-ฮอร์ตา เมื่อครั้งมาเยือนประเทศไทยในกุมภาพันธ์ 2000 ชิซาร์นั่งร่วมโต๊ะดินเนอร์ที่ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ สุรินทร์ พิศสุวรรณ เป็นเจ้าภาพจัดเลี้ยงในคราวนั้น น่าเชื่อว่านี่คือองค์กรักษ์ หรือ รปภ. เสียมากกว่าคนขับแท็กซี่ อาจจะไม่น่าสงสัยอะไรถ้าชิซาร์จะกลายเป็นอธิบดีสักกรมหนึ่งหรือเป็นข้าราชการชั้นสูงประจำทำเนียบประธานาธิบดีในไม่ช้าไม่นานนี้ เย็นวันนั้นพลโท บุญสร้าง นิยมประดิษฐ์ ให้นายทหารนำรถประจำตำแหน่งโตโยต้าโฟร์วีลไครฟ์ (ราคาสัก 4 ล้านบาท) มารับพวกเราไปรับประทานทานข้าวเย็นที่บ้านพัก ดึกขึ้นเดียวสโตร์โคโลเนียล มีต้นกระถิงใหญ่หมื่นมากำลังออกดอกขาวฟ่อง เบื้องหน้าคืออ่าวดิลี หาดทรายขาวโค้งยาวเหยียดสุดลูกหูลูกตา ด้านขวาเป็นท่าเรือพร้อมโรงแรมลอยน้ำจอดอยู่สองลำ ลำหนึ่งคือ โอลิมเปีย "Olympia" (หนังสือพิมพ์ประเภทหัวเขียวหัวแดงในจากร์ตาลงข่าวว่าเป็นที่มั่วสุม "เช็กซ์" ของกองกำลัง UN) อีกลำเป็นของบริษัท เซ็นทรัล ประเทศไทย นาม เมฆขลาเพิ่งส่งมาเปิดใหม่เอี่ยมอ่อง เข้าใจว่าเป็นลำเดียวกันกับที่เคยจอดอยู่ที่แม่น้ำเมืองย่างกุ้ง

พลโทบุญสร้าง (ซึ่งผมแอบตั้งชื่อท่านเป็นภาษาอังกฤษว่า General Merit-Made) วัย 50 กว่า รูปร่างสะโอดสะอง คุยสนุก ข้อมูลเยอะ ทำที่เป็นมิตรและเป็นกันเองในรูปลักษณ์ของทหาร

แบบใหม่ ว่าไปแล้วท่านก็คือหมายเลข 2 ในติมอร์ฯ นั่นเอง เพราะมีตำแหน่งเป็น ผู้บัญชาการกองกำลังรักษาสันติภาพของสหประชาชาติ (Force Commander หรือ FC ของ UN Peace Keeping Force) คุณกองกำลังกว่า 8,000 คน จาก 24 ประเทศ ถือได้ว่าเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูงสุดที่คนไทยเคยได้ในระดับสากลของการรักษาสันติภาพ กิจกรรมด้านนี้ไทยไม่ค่อยได้เล่นมาก่อนเท่าไรนัก ปลอ่ยให้ชาติอื่น ๆ ในเอเชียและแอฟริกาคว้าไปหมด

ท่าน FC สร้างความประทับใจด้วยการพาเราไปสุดปากอ่าวยามอาทิตย์อัสดง ปีนบันได ขึ้นไปกว่า 500 ขั้น เพื่อนมัสการพระเยซูเจ้า ที่ประทับตระหง่านอยู่เหนือยอดเขาคราวกับอนุสาวรีย์ที่หน้าเมืองริวเดจาเนโร บราซิล แต่พระเยซูเจ้าที่นี้ประทับยืนบนลูกโลกเหนือแผนที่อุษาคเนย์ กล่าวกันว่าซุฮาร์โตสร้างเพื่อเอาใจชาวคริสต์ติมอร์ฯ และให้พระเยซูเจ้าหันพระพักตร์ไปทางกรุงจาการ์ตา เพื่อประชากรติมอร์ฯจะได้จงรักภักดีต่ออินโดนีเซีย อย่างไรก็ตาม การณ์กลับตรงกันข้าม หลายสำนักคิดบอกว่านี่ผิดตำรา "ฮวงจุ้ย" เพราะกรุงจาการ์ตาต้องเผชิญต่อพระพักตร์ที่เพ่งมาจากกรุงคิลีทุกวี่ทุกวัน เมืองหลวงของอินโดฯก็เลยสูญเสียพลังอำนาจและบารมีจนสิ้น ดังนั้นในการลงประชามติ 30 สิงหาคม 1999 ก็มีเพียง 20 เปอร์เซ็นต์เท่านั้นที่จงรักภักดีอยากอยู่ได้ร่มธงทิวรงค์ (ขาวแดง) ของอินโดนีเซียต่อไป ในขณะที่ 78.5 เปอร์เซ็นต์ต้องการเอกราชและอธิปไตยนี้เป็นวันแรกของมิตรภาพจากท่าน FC ที่จะเลี้ยงข้าวเย็นคณะเราเกือบทุกมื้อ แคมจัดงานเลี้ยงใหญ่เชิญคนไทยที่อยู่ที่นั่น ไม่ว่าจะเป็นตำรวจหรือพลเรือนมาร่วมด้วยคับคั่ง FC คุยกับเราหลายเรื่องจากเรื่องทหารไทยและบทบาทใหม่ในการรักษาสันติภาพ เลยไปจนเรื่องของอุษาคเนย์ศึกษา (ท่านกำลังคิดว่าจะเรียนภาษาอินโดนีเซีย หรือภาษาเตตุนของติมอร์ฯดี) เรื่อยไปจนเรื่องนวนิยาย วรรณกรรม คุณท่านจะเป็นนักอ่านไม่น้อย ในห้องนอนมีหนังสือเล่มสำคัญว่าด้วยติมอร์ฯ คือ John G. Taylor-East Timor: The Price of Freedom (1999)

จากการสนทนาเราก็เข้าใจได้ว่าทำไม UN ถึงเลือกท่านดำรงตำแหน่ง FC ก็บุคลิกและภูมิหลังกระมังที่เป็นทั้งทหารและเป็นทั้งนักการทูต FC บุกสร้างเรียนโรงเรียนนายร้อย จปร.ปีเดียว ก็ได้ทุนไปต่อจนจบเวสต์ปอยต์ ดังนั้นท่านก็รู้ภาษาอังกฤษดี มีความสัมพันธ์อันดีกับมหาอำนาจตะวันตกอย่างสหรัฐฯ และออสเตรเลียในขณะเดียวกันท่านจะรู้จักมักจี่กับนายพลอินโดฯ ด้วย ท่านชูให้ดูหนังสือเกี่ยวกับบทบาทของอินโดฯ ในติมอร์ เขียนโดยนายพลวิรันโต อดีต ผบ.ทบ. คู่กรณีติมอร์ฯ (ที่กำลังถูกกล่าวหาว่าละเมิดสิทธิมนุษยชนและอยู่เบื้องหลังการสังหารทำลายของ "ทหารเถื่อน") หนังสือเล่มนั้นมีลายเซ็นวิรันโตมอบให้เป็นหลักฐาน ท่าน FC พุดถึงนายพลกีกี้ ผู้บัญชาการกองกำลัง **อุทยานา** ที่บาหลืออย่างสนิทสนม เยี่ยมเยียนกันด้วยของกำนัลอย่าง "ทุเรียนบางกอก" ของโปรดของคนอินโดฯ

น่าจะเชื่อว่าที่ UN เลือกไทยและนายพลไทยครั้งนี้ นั่นก็เพราะต้องการให้ไทยประสานกับอินโดนีเซีย การเข้ามาปกครองของ UN นั้นเป็นเรื่องชั่วคราว (ในนามของ UNTAET หรือ United

Nations Transitional Administration in East Timor) หลังการลงประชามติครั้งนั้น กลียุคที่ตามมา (และถูกรายงานไปทั่วโลกหน้าที่ต่อมาที่โดย CNN หรือ BBC) ทำให้อินโดฯ ถูกประณามอย่างรุนแรงว่า "ป่าเถื่อนและไร้มนุษยธรรม" ไปทั่วโลกและก็ถูกบีบให้ยินยอมให้ "ทหารต่างชาติ" ยกเข้ามาในติมอร์ฯ อินโดฯ หมดความชอบธรรมใด ๆ ที่จะอ้างว่าติมอร์ฯ "เป็นดินแดนของอินโดนีเซีย" และ "ทหารต่างชาติ" ในนาม UN นำโดยออสเตรเลีย ที่ตามติดมาด้วยทหารหลายชาติ มีแม้กระทั่งทหารกูรข่า ก็เข้ามาแทนที่ ในขณะที่อินโดฯ อพยพโยกย้าย "พ่ายจะแจ" ข้ามไปติมอร์ตะวันตก นายพลออสเตรเลียกลายเป็นผู้บัญชาการกองกำลังใหม่ทั้งหมด ซึ่งก็แน่นอนว่าอินโดฯ "เสียหน้าและเกียรติภูมิ" เป็นอย่างยิ่ง ออสเตรเลียเป็นประเทศ "เพื่อนบ้าน" ที่สำคัญใกล้ชิดมากที่สุดประเทศหนึ่ง ออสเตรเลียเป็นประเทศเดียวที่รับรองการยึดครองติมอร์ฯ ของอินโดฯ ตั้งแต่ปี 1975 แต่มติมหาชนและสื่อมวลชนออสเตรเลียไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลของตน และเมื่อเกิดวิกฤตรัฐบาลออสเตรเลียก็ "กลับลำ" 9๐ องศา หันไปสนับสนุน "ผู้รักชาติรักประชาธิปไตย" ติมอร์ฯ ดังนั้นหากจะหาทางออกให้อินโดฯ บ้าง ประเทศในอาเซียนนั้นแหละคือคำตอบ ประเทศไหนจะเหมาะสม สถานการณ์เช่นนี้ มาเลเซียแสดงท่าทีสนใจเป็นอย่างยิ่ง (เพราะเคยมีบทบาทในบอสเนีย ฯลฯ มาก่อน) แต่ในความเป็นมุสลิมและความเกรงใจ "พี่เบิ้ม" อินโดฯ ก็เลยต้องถอยออกไป ฟิลิปปินส์เองก็ต้องการบทนี้มาก แต่ในความเป็นประเทศคริสต์ศาสนา (ที่มีปัญหากับมุสลิมภายใน) ก็ดูอะไร ๆ อยู่ จะกลายเป็นหนามยอกอกอินโดฯ กลายเป็นเรื่องของความขัดแย้งทางศาสนาไปก็ได้ ดังนั้นพุทธแบบไทย ๆ ก็ดูจะเหมาะสมกับสถานการณ์ที่สุด กอปรกับชื่อเสียงในแง่ของการทูตการต่างประเทศของไทยที่มีมาช้านาน ตำแหน่ง FC จึงตกเป็นของไทยอย่างพลโทบุญสร้างไป และก็ทำให้มีทหารไทยกว่า 7๐๐ นายประจำการในตอนที่เราไปเยือน นับเป็นจำนวนสูง ดูจะรองก็จากออสเตรเลียที่มีอยู่ 1,5๐๐ นางสาว/นาง/นายเท่านั้นเอง (ที่ต้องใช้คำว่า "นางสาว/นาง/นาย" ก็เพราะเราพบทหารหญิงและทหารชายออสเตรเลีย เดินตรวจการณ์ริมอ่าวคิลีด้วยกัน เธอทักทายด้วยเสียงดังว่า Good Morning)

แน่นอนแม้บุคคลหมายเลข 2 ในติมอร์ฯ จะเป็นหน้าเอเชียอย่างเรา แต่มหาอำนาจ "ฝรั่ง" ในนาม UN ก็ยังคงรักษาอิทธิพลของตนไว้ด้วยการตั้งหมายเลข 1 ไว้ทางฝ่ายตนอีกนั่นแหละ เพราะตำแหน่ง "ผู้แทนพิเศษ" ของเลขาธิการสหประชาชาติ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการสูงสุดของ UNTAET ก็คือ เซร์จิโอ วีเอร์อา เดอ เมลโล (Sergio Vieira de Mello) ถึงตรงนี้ก็ต้องยอมรับว่าแผนนี้ค่อนข้างชาญฉลาดและสลับซับซ้อนเสียนี้กระไร เพราะท่านเดอ เมลโลเป็นฝรั่งก็จริง แต่ก็ไม่ใช่ชาติตะวันตก กลับเป็นละตินอเมริกา มาแสนไกล คือจากบราซิล ซึ่งเป็นอาณานิคมของโปรตุเกสมาแต่เก่าก่อน

ที่ดีลี นอกจากเราจะพบทหารไทย ตำรวจไทย พลเรือนไทย และกินข้าวไทยแล้ว เรายังตระเวนดูสถานที่เดินชมตัวเมืองที่แสนจะร้างผู้คน ธุรกิจการค้าเพิ่งจะเริ่มฟื้นตัวขึ้นใหม่ เราแวะไปตลาดที่ถูกเผาเรียบเช่นกัน ซึ่งตอนนี้เต็มไปด้วยสินค้า พืชผลเกษตรพื้นเมืองงาม ๆ เครื่องอุปโภคบริโภคที่ส่วนใหญ่มาจากติมอร์ตะวันตก ส่วนใหญ่ผลิตในอินโดฯ ราคานั้นแพงหูฉี่ ว่ากันว่าสามถึงห้าเท่าของราคาก่อนกลียุค นึกไม่ออกเหมือนกันว่าคนติมอร์ฯ นั้นจะซื้อหาได้อย่างไร น่าเชื่อว่าสินค้าส่วนมากคงไว้ขายเจ้าหน้าที่ของ UN หรือไม่กี่คนที่รับเงินเดือน UN แต่ผู้คนส่วนใหญ่ของติมอร์ฯ ซึ่งเป็นชาวชนบทก็คงพึ่ง "เศรษฐกิจพอทน" ของตน(คำนี้ทหารไทยให้มา) คงกินและอยู่อย่างประหยัด สมถะ ตามแต่สภาพท้องไร่ท้องนาเสียมากกว่า

คริสต์ศาสนา-ชาติ-ชุมชนในจินตนาการ

เราแวะไปที่โบสถ์คริสต์หลายแห่งและเป็นที่น่าสังเกตว่าดูเหมือนโบสถ์เท่านั้นที่ได้รับการยกเว้นไม่โดนเผา เราไปที่โบสถ์ Motael ริมทะเลกรุงดิลีที่นี้เป็นจุดสำคัญของการชุมนุมทางศาสนาพิธีมิสซา เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 1991 ผู้ชุมนุมได้เดินขบวนต่อไปยังสุสานซานตาครูซจำนวนผู้เข้าร่วมเพิ่มมากขึ้นๆ จนกลายเป็นคลื่นมนุษย์ไหลบ่าและการชุมนุมก็เปลี่ยนเป็นการเปล่งเสียงเรียกร้อง "เอกราช ฯลฯ" และโดยที่ไม่มีใครคาดฝัน ทหารอินโดฯ ก็เข้าปิดล้อมสุสานซานตาครูซ เปิดฉากยิงกระหน่ำฝูงล้มตายเป็นไปไม่ร่วง ประมาณกันว่ามีคนตายถึง 200 คน (แน่นอนตัวเลขรัฐบาลก็ต่ำเป็นปกติ ว่ามีเพียง 50-60 เท่านั้น) แต่รามอส-ฮอร์ตา และบาทหลวงเบโล เจ้าของร่วมรางวัลโนเบลสันติภาพ ประมาณว่าคนตายอาจมีมากถึง 500 คน เบน แอนเดอร์สัน อาจารย์ทางรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยคอร์เนลได้ศึกษาเปรียบเทียบกรณีของการสังหารหมู่ที่ดีลี กับอาชญากรรมของรัฐบาลไทยในกรณี "พฤษภาเลือด" 1992 (ซึ่งคนไม่น้อยเรียกว่า "พฤษภาทมิฬ" ทั้ง ๆ ที่เป็น "ไทย" ด้วยกันเอง) เขียนไว้ใน Two Massacres: Dili-Bangkok¹ น่าสนใจว่ากรณีทั้งสองนี้ เรียกได้ว่าเป็น "รัฐอาชญากรรม" หรือ state crime นั่นเอง และก็น่าสนใจว่าในยุคที่สื่อมวลชนมีพลังและเทคนิคสูง และแพร่กระจายข่าวอย่างรวดเร็วไปทั่วโลก ทั้งรัฐไทยและรัฐอินโดฯ ก็ต้องหมด "ความชอบธรรม" ในฐานะที่จะเป็นผู้ปกครองไปทั้งสองกรณี การสังหารหมู่ที่ดีลีในวันนั้น บังเอิญเหลือเกินที่มีนักหนังสือพิมพ์อังกฤษเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์ เขาได้แอบถ่ายวิดีโอแล้วเอาเทปซ่อนไว้ในสุสาน เมื่อเหตุการณ์สงบก็กลับเข้าไปเอาแล้วลักลอบออกนอกประเทศ เอาทั้งข่าวและภาพไปเผยแพร่ไปทั่วโลก นับแต่นั้นเป็นต้นมาติมอร์ฯ ก็กลายเป็นข่าวในระดับสากล ทั้ง ๆ ที่นับแต่การเข้ายึดครองของอินโดฯ และการสังหารชาวติมอร์ฯ ที่ต่อต้านได้ดำเนินมาเป็นเวลานานระหว่าง 1975-1991 เป็นเวลาถึง 16 ปี ก็ไม่เคยเป็นที่ใครที่ไหนจะให้ความสนใจแม้แต่น้อย ทว่านับแต่นั้นมาเมื่อผู้นำจตุรทศอย่าง ชานานา กุสเมา ถูกจับและจำคุกอยู่ในจาการ์ตา เขาก็หาได้ถูกขังลืมไม่ บุคคลสำคัญระดับโลกอย่างพระสันตะปาปาแห่งกรุงโรม หรืออย่างเลขาธิการ UN โคฟี อันนัน และ/หรือนักสันติภาพ

อย่างเนลสัน แมนเดลา ผู้นำแอฟริกา ต่างก็ให้ความสนใจ ติดตามและไถ่ถาม สร้างแรงกดดันต่อรัฐบาลอินโดฯขึ้นเป็นลำดับ

และดังนั้นอีกนั่นแหละ เมื่อนักต่อสู้อย่าง โฮเซ่ รามอส-ฮอร์ตา (อดีตนักหนังสือพิมพ์-ผู้ลี้ภัยการเมือง) กับบาทหลวงซิเมนเนส เบโลได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ ปี1996 (ก่อนการล่มสลายของเศรษฐกิจและเงินตราของอินโดนีเซีย/ไทยเพียงปีเดียว) ดิมอร์ฯ ก็หาใช้เรื่อง "กิจการภายใน" ของอินโดนีเซีย หรือเข้าทำนอง "constructive engagement" อันเป็นนโยบายที่ถูกประณามว่า "เอาหูไปนาเอาตาไปไร่" แบบของอาเซียนอีกต่อไปไม่

ที่น่าสนใจคือคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ได้กลายเป็น "อัตลักษณ์" ของชาวดิมอร์ฯ และก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของพลังที่จะสร้าง "ชาติ" ดิมอร์ฯ หรือ "ชุมชนในจินตนาการ" ขึ้นมา ก่อนการยึดครองของอินโดนีเซียนั้นมีสถิติทางการว่าคนดิมอร์ที่นับถือคริสต์มีเพียง 17 เปอร์เซ็นต์เท่านั้นเอง ซึ่งหมายความว่า 400 ปีที่โปรตุเกสปกครองอยู่ คนดิมอร์ซึ่งมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และภาษาที่มีถึง 30 กลุ่มนั้น ต่างกลุ่มก็ต่างอยู่ หาได้รวมกันมีจิตสำนึกร่วมเป็น "ชุมชน" หรือ "ชาติ" เดียวกันไม่ แต่ 24 ปีของการยึดครองของอินโดฯ กลับทำให้ชาวดิมอร์หันไป "เข้ารีต" เป็นคริสต์ถึง 90 เปอร์เซ็นต์ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แสนจะมหัศจรรย์ และนี่ก็เป็นจุดร่วมของความสมัคสมานสามัคคีต่อต้านอินโดฯ และเป็นส่วนหนึ่งของคำอธิบายว่าทำไมวันนั้น วันที่ 30 สิงหาคม ผู้คนจึง "กา" ตรงช่องด้านล่างของบัตรว่า "เอกราช"

บาวกาว ทหารไทย สันติภาพและการเกษตรไร้สารเคมี

บาวกาวเป็นเมืองใหญ่ที่ 2 ของดิมอร์ฯ อยู่ทางด้านตะวันออกสุด ในการแบ่งกองกำลังดูแลดิมอร์ฯนั้น UN จัดเป็น สามส่วน คือ เขตตะวันออก เขตกลาง และเขตตะวันตก เขตตะวันออก มีทหารไทยดูแลเขตกลางเป็นของโปรตุเกส ส่วนเขตตะวันตกที่ติดกับอินโดฯ ที่มีอันตรายจาก "ทหารเถื่อน" มากที่สุด เป็นส่วนรับผิดชอบของทหารออสเตรเลีย ดังนั้นเขตที่ทหารไทยอยู่ก็ค่อนข้างไกลจากสถานการณ์สู้รบบาวกาวห่างจากคิลีไปเพียง 120 กิโลเมตร แต่เราต้องใช้เวลาเดินทางถึง 4 ชั่วโมง ต้องข้ามเขาที่มีถนนตัดเลาะเลียบบหน้าผาสูงสุดเสียวและชายฝั่งทะเลอันยาวเหยียด หาดทรายขาวงามสุดลูกหูลูกตา บางตอนเป็นกรวดลาวดางดงาม บางตอนเป็นป่าลานที่สำคัญคือแทบไม่พบมนุษย์มนา (เหมาะสำหรับผู้รักธรรมชาติและมนุษยชาติ แต่ทนคนไม่ค่อยได้) ทำนอง I love humanity, only the people I cant stand) เกือบเที่ยงวัน เราก็กินอาหารไทย และที่น่าอัศจรรย์ใจก็คือ พันเอก พิเชษฐ์ วิสัยจร ผบ. ที่นั่นต้อนรับอย่างอบอุ่นและแสนจะเป็น "ไทย" นั่นคือเชิญให้รับประทานอาหารทันทีโดยไม่ต้องพูดพร่ำทำเพลง อาหารฝีมือทหารมือนั้นเท่าที่ผมจำได้ว่ามีต้มไก่มีตั้งแต่ไข่พะโล้ไปจนถึงส้มตำสดเด็ด ผมจำได้อีกว่าที่โรงอาหารอันเนื่องแน่นนั้น

เรานั่งโต๊ะกลมรับประทานโดยมีฉากหลัง "ลัทธิชาตินิยมไทย" เป็นภาพเขียนระบายสี "พระนเรศวรชนช้างกับพระมหาอุปราชา" ใบบรรยากาศของ "ชุมชนในจินตนาการเก่า" ใน "โลกชั้น" ของ "ชุมชนในจินตนาการใหม่" เป็นอย่างดี

หลังอาหารเที่ยง เราได้รับฟัง "การบรรยายสรุป" ตามธรรมเนียมราชการอย่างละเอียดลออ ทั้งจากท่าน ผบ.เองและจากผู้ช่วย ทำให้เราทราบตั้งแต่เรื่องของตำนาน ภูมิถิ่นฐานของเกาะติมอร์ว่าเป็นรูป "จระเข้" ตัวเมืองบาวกาวนั้นมี 6 ตำบล ก่อนการสังหารหมู่เคยมีประชากร 9 หมื่น ตอนนี้เหลือเพียง 6 หมื่น ส่วนใหญ่เป็นคริสต์ถึง 95 เปอร์เซ็นต์ ประชากรส่วนใหญ่อยู่ในชนบททำการเกษตรแบบดั้งเดิมและพึ่งพาตนเอง การศึกษาดำ มีการจับปลาและเลี้ยงสัตว์ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งควาย ที่ปล่อยตามไร่นา ตัวใหญ่และอ้วนมากเป็นพิเศษ) ผู้คนส่วนใหญ่ค้าขายไม่เป็นนัก ไม่รู้เรื่องของอุตสาหกรรม เครื่องจักรกล หรือระบบอะไรที่เป็นมหภาค

ที่สำคัญคือชาวติมอร์เชื่อในระบบอาวูโส รักหมู่รักคณะ รักขนบธรรมเนียมประเพณี (ระบบเครือญาติแข็งแรง) สตรีทำงานหนัก ในขณะที่บุรุษมักไม่ค่อยช่วยงานบ้าน (ถึงตรงนี้สตรีในที่ของเราที่หันมาสบตากันอย่างมีนัย) ระแวงชาวต่างชาติ (อย่าได้ไปเกาะเกาะหรือทะเลโถมสตรีติมอร์เป็นอันขาดและทหารไทยก็ถูกกำชับอย่างเด็ดขาดเช่นกันในเรื่องนี้จากผู้บัญชาการทหารบก พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์)

จุดที่น่าสนใจในการบรรยายก็คือ การที่ไทยเน้นนโยบายใช้ "การเมืองนำการทหาร" และทหารเหล่านี้ของพันเอกพิเชษฐ์ ก็ใช้การเกษตรแบบพึ่งตนเองเป็นหลัก เราไม่นึกว่าที่ติมอร์ฯ จะได้พบเรื่องของ "เศรษฐกิจพอเพียง" "ไร่นาสวนผสม" ไปจนถึงการเลี้ยงไก่ด้วย "ปลวกบ้าน" การปลูกผัก เลี้ยงปลาจุก จนกระทั่งการรณรงค์ให้คนติมอร์ฯ สนใจ "ปุ๋ยจุลินทรีย์" จากส่วนผสมของ EM (effective micro-organism) กับมูลสัตว์ รำ น้ำมะพร้าว กากน้ำตาล แทนการใช้ปุ๋ยเคมีที่ทำให้ชาวไร่ชาวนาไทยแม้จะสร้างผลผลิตได้มาก แต่ก็กลับเป็นหนี้ค่าปุ๋ย และยากจนลงทุกวัน ๆ พันเอกพิเชษฐ์ย้ำนักย้ำหนาในเรื่องนี้ และเล่าให้เราฟังว่าหน่วยทหารของท่านพยายามช่วยให้ชาวนาปลดหนี้จากการใช้ปุ๋ยเคมี หันมาใช้ปุ๋ยจาก EM ได้อบรมความรู้เรื่องนี้ในอีสานใต้ให้แก่เกษตรกรหลายพันหลายหมื่นคนแล้ว ว่าแล้วก็พาเราเดินชมแปลงสาธิตที่มีผู้แสดงการทำ "ปุ๋ยไร้สารเคมี" ให้ดูอย่างตั้งอกตั้งใจ ทราบว่าทหารเหล่านี้มีเวลาปฏิบัติการในติมอร์ฯ เพียงหกเดือน ที่ทำได้มากมายขนาดนี้ ก็เพราะได้มาดูงานและวางแผนไว้ล่วงหน้า พอมาถึงก็ดำเนินการเลย พร้อมมีแผ่นพับประชาสัมพันธ์เป็นอังกฤษและพื้นเมือง "เตตุน" ด้วยอย่างน่าประทับใจ

ท้ายที่สุด ข้อสังเกตที่เราได้จากการบรรยายสรุปวันนั้น คือ ทศนคติของทหารไทยในบาวกาว ในขณะที่คนทั่วไปมอง "militia" รวมทั้งการปฏิบัติการของอินโดฯ อย่างเลวร้าย ดังนั้นคำว่า "militia" ก็มีความหมายลบแสนลบ เมื่อแปลเป็นไทยก็อาจเป็น "ทหารเถื่อน" แต่ในการบรรยายสรุป

วันนี้กลับใช้คำที่เป็นบวกเสียมากกว่าด้วยซ้ำ คือ "ทหารบ้าน" และตีความเข้าทำนองว่าเหมือน "ทสปช" ซึ่งย่อมาจากคำว่า "ไทยอาสาป้องกันชาติ"

พบปะ-สังสรรค์-สัมภาษณ์

เราพยายามใช้เวลาห้าวัน/สี่คืนที่มีให้เป็นประโยชน์มากที่สุด เข้าพบและสัมภาษณ์ทั้งองค์กรศาสนา นักศึกษา สื่อมวลชน และท้ายที่สุดคือท่านอนาคตประธานาธิบดี (วีรบุรุษกู้ชาติ) ชานานา กุสมา ที่มหาวิทยาลัยติมอร์ฯ

เราแวะไปที่มหาวิทยาลัยติมอร์ ที่เคยมีนักศึกษาประมาณ 1,000 คน มีห้าวิชาเอก รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เกษตร เทคนิค และภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยถูกเผาเรียบและปิดมาหนึ่งปีเต็ม อาจารย์ส่วนใหญ่หายสาบสูญไปเกือบหมด เพราะอาจารย์เหล่านั้นถ้าไม่เป็นคนอินโดฯ ก็เป็นคนติมอร์ฯ ที่หนีไปสนับสนุนอินโดฯ ดังนั้นก็ต้องหลบหนีหนีหน้าไปอยู่อินโดนีเซียหรือไม่ก็ไปอยู่ติมอร์ตะวันตก มหาวิทยาลัยจึงปิดมาหนึ่งปีเต็ม สหรัฐฯ (ในนามของ USAID) ได้เข้ามาสร้างมหาวิทยาลัยให้ใหม่เอี่ยมอ่องแล้ว ตั้งอยู่ด้านหลังของสำนักงาน UNTAET ที่เคยเป็นทำเนียบของผู้ว่าราชการจังหวัดติมอร์ฯ มาก่อนแต่นักศึกษารักแคมป์สเก่าของตนมากกว่า ไม่อยากย้ายที่

วันที่เราแวะเข้าไบนั้น นักศึกษาวิชาเอกใต้เสื้อยัดรูปเชกูเวรา เร่เข้ามาทักทายถามไถ่ความว่าในขณะที่รอมมหาวิทยาลัยเปิดนั้น ออสเตรเลียว่องไวมาก เข้ามาเปิดอบรมภาษาอังกฤษและคอมพิวเตอร์ให้วิชาละสองเดือน ใช้อาคารเรียนที่ยังเต็มไปด้วยสภาพของเขม่าควันไฟนั้นแหละโปรตุเกสเองก็เพิ่งส่งอาจารย์และนักการศึกษาเข้ามาสมทบ 100 คน หลาย ๆ "ชาติ" คุณจะกระตือรือร้นเข้าร่วมกิจกรรมและสังสรรค์ใน "ชาติ" เกิดใหม่นี้เหลือเกิน มาในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าและการลงทุน แน่ละสิ่งที่แสนจะขั้วขวมนหาอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองทั้งหลาย ก็คือน้ำมันและก๊าซธรรมชาติที่อาจจะมีจำนวนมากมหาศาลไม่แพ้บรูไน ที่อาจจะอยู่ในทะเลลึกที่เรียกว่า Timor Gap ซึ่งอยู่ครึ่งทางระหว่างติมอร์ฯ กับออสเตรเลีย และนี่ก็คือเหตุผลว่าทำไมหลายประเทศจึง "มุง" สู่ติมอร์ฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกลุ่มโลกตะวันตกที่เชี่ยวชาญในการมุงไปสู่วiệcของการศึกษา การให้ทุนเล่าเรียนต่อคนหนุ่มคนสาวของติมอร์ฯ แน่ละ คนเหล่านี้ก็คืออนาคตและผู้นำของชาติใหม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เชื่อกันว่ามีคนหนุ่มสาวจำนวนมากรอเข้ามาหาวิทยาลัยเมื่อเปิดใหม่ถึง 5,000 คน แต่มหาวิทยาลัยอาจจะรับได้เพียง 500 คนเท่านั้น ที่เหลือจะไปไหน? ผมแกล้งถามนักศึกษาหนุ่มที่แกล้วอยู่แถวนั้น อยากไปเรียนเมืองไทยไหม คำตอบที่ได้รับอย่างทันทีก็คือ yes ไม่รู้ว่ากรมอะไรในกระทรวงการต่างประเทศหรือกรมวิเทศสหการของไทย หรือแม้แต่มหาวิทยาลัยชั้นนำอย่างจุฬาฯ ธรรมศาสตร์ มหิดล ฯลฯ จะสนใจเล่นเกม "นานาชาติ" แบบนี้หรือไม่ หรือว่าโครงการนี้อ้างว่าเป็น "นานาชาติ"

ทั้งหลายของเรา มีความหมายเพียงเปิดสอนเป็นภาษาอังกฤษ (งู ๆ ปลา ๆ) แล้วก็เก็บค่าหน่วยกิตแพง ๆ เท่านั้นเอง

Timor Post เราแวะไปที่ หนังสือพิมพ์ติมอร์โพสต์ (Timor Post) พบบรรณาธิการหนุ่มอายุเพียง 28 นามดา คอสต้า (Da Costa) ท่านบรรณาธิการบอกว่าหนังสือของเขาพิมพ์เป็นสองภาษา คือ อังกฤษกับอินโดฯ ครั้งละ 1,000 ฉบับ ราคา 3,500 รูเปียห์ (17 บาท) เริ่มงานมาตั้งแต่ธันวาคมปีที่แล้ว ในติมอร์ฯนั้นมี หนังสือพิมพ์สี่ฉบับ นิตยสารสองฉบับติมอร์โพสต์ นั้นได้รับความสนับสนุนจากทั้ง USAID (อีกนั่นแหละ) และออสเตรเลีย ตัวบรรณาธิการเองจบรัฐศาสตรจากมหาวิทยาลัยติมอร์ฯ

ในช่วงของกลียุคก็ลี้ภัยไปออสเตรเลียเหมือนกัน

บรรณาธิการหนุ่มมีข้อมูลเยอะตั้งแต่ปัญหาการศึกษาใหม่ที่จะขาดแคลนครูบาอาจารย์ หากจะเปิดมหาวิทยาลัยจะต้องการอาจารย์ถึง 90 คน ข้าราชการติมอร์ฯ ที่เคยมี 12,000 คน ก็หายไปถึง 7,000 คน บ้างหนีกลับไปอินโดฯ บ้างยังติดอยู่ในติมอร์ตะวันตก (ถึงประมาณ 1,000 คน) จะกลับมาได้หรือไม่ก็ไม่รู้ คนติมอร์ฯเองก็หนีไปตั้งรกรากอยู่ในออสเตรเลียถึง 150,000 คน ขุมกำลังของทรัพยากรมนุษย์จะอยู่นอกประเทศเสียสิ้น ไม่เหมือนกับคนหนีตายขึ้นเขาไปหลังเมืองดิลีประมาณ 2 หมื่นคน คนเหล่านี้ก็กลับลงมาหมดแล้ว

ที่สำคัญทั้งน่าสนใจและน่าหัววินิดก คือ ตอนนี้อยู่ในขณะทีรอ "เอกราชสมบูรณ์" ในการเลือกตั้งทั่วไปที่จะมีมาในเดือนสิงหาคม 2001 ทั้งนี้เพื่อจะได้จัดตั้งรัฐบาลใหม่ และให้ UNTAET ถอนออกไปได้นั้น ในการเลือกตั้งครั้งนี้จะเป็นอย่างไร มีพรรคการเมืองเก่าใหม่ร่อแข่งขันกันถึงเจ็ดพรรค (แม้จะไม่มากเหมือนไทยหลัง 14 ตุลาคม ค.ศ.1973 หรืออย่างพม่าในการเลือกตั้งปี 1989 สมัยที่องซานซูจีชนะอย่างท่วมท้นก็ตาม) แต่หากพรรคการเมืองไม่สามารถจะประสานผลประโยชน์กันได้ ติมอร์ฯ "จะโปรดหรือ" นี่เป็นโจทย์ที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

ประเด็นสุดท้ายที่เราคุยกัน คือ เมื่อเป็นเอกราชสมบูรณ์ ติมอร์ฯ จะใช้ภาษาอะไรเป็นภาษาราชการประจำชาติ ถ้าจะเอาภาษาพื้นเมือง (เพื่อแสดงความเป็นชาติเอกราช) ก็ต้องเลือกภาษาเตตุน (ซึ่งก็ยังไม่มีความมาตรฐาน) ถ้าจะเอาภาษาที่คนอายุต่ำกว่า 30 ปีลงไปคุ้นเคยอยู่ ก็ต้องเลือกภาษาอินโดฯ (เพราะคนรุ่นนี้ต่างผ่านโรงเรียนและมหาวิทยาลัยสมัยอินโดฯ และใช้ภาษาอินโดฯในการเรียนการสอน) แต่ผู้มีการศึกษาในระบบเก่าก่อนการยึดครองของอินโดฯ คนรุ่นกุสเมา หรือรามอส-ฮอร์ตา ก็ต้องเลือกภาษาโปรตุเกส แต่บรรณาธิการก็ว่าหากจะให้ใช้การได้ดีมีความเป็นสากลก็ต้องเลือกภาษาอังกฤษ รวมแล้วต้องเลือกถึงสี่ภาษา และนี่ก็เป็นปัญหาใหญ่มากของชาติที่เกิดขึ้นนี้ เมื่อถูกรุกเร้าหนัก บก.หนุ่มตอบว่าคนเลือกทั้งอังกฤษและอินโดนีเซีย

ชานานา กุสเมา: วีรบุรุษกู้ชาติ

ก่อนวันสุดท้าย พลโทบุญสร้างให้นายทหารมารับไปพบและสัมภาษณ์ ชานานา กุสเมา มหาบุรุษหรือ "เนลสัน แมนเดลา" แห่งติมอร์ฯ กุสเมาเกิดเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 1946 ที่เมืองเล็ก ๆ "ลาเลย์" (Laleia) ครึ่งทางระหว่างคิลิกกับบาวกาว มีบิดาเป็นครู มีพี่น้องชายหนึ่งหญิงห้า เรียนหนังสือจากโรงเรียนคริสต์ และก็เริ่มทำงานตั้งแต่อายุยังน้อย เป็นครูและนักหนังสือพิมพ์พร้อม ๆ กับการเขียนบทกวีเป็นงานอดิเรก (จนได้รับรางวัล) กุสเมาหนุ่มเข้าร่วมเฟรติลิน (FRETILIN-Revolutionary Front for the Independence of East Timor) หรือ แนวร่วมปฏิวัติเพื่อเอกราชติมอร์ฯ และก็โดยโชคชะตาของชีวิต ภายหลังที่อินโดฯ เข้ามายึดครอง และหัวหน้าขบวนการปฏิวัติ นิโคเลา โลบาโต (Nicolau Lobato) เสียชีวิต กุสเมาก็ต้องเปลี่ยนบทบาทจากครูและกวีกลายผู้นำแทน และกลายเป็นหัวหน้าของกองจรยุทธฟาลินติล (FALINTIL-National Liberation Armed Forces of East Timor) ไปโดยปริยาย กุสเมาถูกทหารอินโดฯ จับได้เมื่อ 20 พฤศจิกายน 1992 ภายหลังการสังหารหมู่ที่สุสานซานตาครูซ ถูกทรมาน และถูกตัดสินจำคุกตลอดชีวิต และในคุกนี้แหละที่ "ถูกขังเขาได้ แต่หัวใจอย่าปรารถนา" กุสเมาพัฒนาจิตและวิญญาณให้แข็งแกร่งทำนองเดียวกับเนลสัน แมนเดลา (และองซานซูจี) เขาใช้คุกและกระบวนการพิพากษา "ฟ้อง" ความอยุติธรรมต่อชาวโลก ในขณะที่เดียวกันก็เรียนภาษาอังกฤษ (ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็ยังพูดไม่ได้เท่าไร) กับภาษาอินโดนีเซีย (ของศัตรู) ไปในเวลาเดียวกัน แน่นนอนพร้อม ๆ กับการเขียนบทกวี (แบบเดียวกับมหาบุรุษอย่างโฮจิมินห์) และเขียนรูปไปด้วย กุสเมาได้รับความสนใจอย่างมากในระดับสากล กาชาดส่งคนไปเยี่ยม UN ส่งตัวแทนไปและหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญคือ เมื่อประธานาธิบดีเนลสัน แมนเดลา ไป state visit ที่อินโดนีเซีย (กรกฎาคม 1997 ตอนเงินบาทไทยดิ่งหัวทิ่ม) นั้น ชูฮาร์โตซึ่งใกล้จะหมดอำนาจก็ต้องยินยอมให้แมนเดลาเข้าเยี่ยมเขาในคุกถึงสองชั่วโมง และเมื่อเอกราชปไตชูฮาร์โตล่มสลายวันที่ 21 พฤษภาคม 1998 ในปีถัดมา ประธานาธิบดีใหม่ฮาบีบี ก็ต้องยอมให้มีการลงประชามติในติมอร์ฯ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น และก็ต้องยอมปล่อยกุสมาเดินออกจากคุก เข้าสู่ประวัติศาสตร์และตำนานของการต่อสู้เพื่อเอกราช ความเป็น "ชาติ" และประชาธิปไตย

ปัจจุบันกุสเมาดำรงตำแหน่งเสมือนประธานาธิบดีรักษาการ แม้เขาจะปฏิเสธครั้งแล้วครั้งเล่าว่าจะไม่รับตำแหน่งการบริหารเมื่อติมอร์ฯ ได้เอกราชสมบูรณ์ แต่วงการระหว่างประเทศก็เชื่อกันว่าประธานาธิบดีตัวจริงของติมอร์ฯ (ซึ่งเพิ่งแต่งงานใหม่กับสาวออสซี่นาม Kirsty Sword Gusmao) ก็คือกุสเมานั่นเอง

ขณะที่นั่งรถไปกับ FC บุญสร้าง ท่านนายพลหันมาบอกเราว่าให้ช่วยเปิดประเด็นการสนทนากับชานานาหน่อย โดยเฉพาะในเรื่องของ "การปรองดองในชาติ" บ่ายวันนั้นประมาณสองโมงเราก็ได้พบสัมภาษณ์มหาบุรุษ ก็อย่างที่รู้กันว่าชานานานอกจะเป็นชาวยุโรปหล่อแล้วยังมี

กิจกรรมรชาท่อนโยน มีเสน่ห์ สร้างความประทับใจให้ผู้พบเห็นได้โดยง่าย ท่านเริ่มด้วยการปรารภว่าติมอร์ฯ ต้องการความช่วยเหลือในทุก ๆ ด้าน ท่านมักจะหยุดถามบรรดาเจ้าหน้าที่เวดล้อมว่าค่านั้นภาษาอังกฤษว่าอย่างไร เพิ่มสีสันให้แก่การสัมภาษณ์ ท่านคุยไปเรื่อยตั้งแต่ปัญหาสภาพแวดล้อมป่าที่ถูกทำลายอย่างหนักสมัยอินโดนีเซีย ไปจนถึงปัญหาจะเลือกใช้ภาษาอะไรเป็นราชการ ปัญหาคนว่างงาน ปัญหาธุรกิจและการลงทุน ไปจนถึงกระทั่งถึงการท่องเที่ยว กุสเมาบอกว่าทุกอย่างเป็นเรื่องอยู่ในลำดับความสำคัญเหมือน ๆ กันหมด ต่อปัญหาการเลือกใช้ภาษาราชการสำหรับประเทศใหม่นั้น กุสเมาอาจจะต้องใช้ถึงสี่ภาษา เพราะภาษาโปรตุเกสเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของคนและก็จะเปิดติมอร์ฯ ออกสู่โลกภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งยุโรป แอฟริกา และละตินอเมริกา ในขณะที่อังกฤษเป็นภาษาสำคัญของโลกปัจจุบัน รวมทั้งความใกล้ชิดกับออสเตรเลีย ส่วนอินโดนีเซีย ก็เพราะคนหนุ่มสาวเยาวชนพูดและใช้ภาษานี้ได้คล่อง ทั้งยังต้องติดต่อกับอินโดนีเซีย สิงคโปร์ และบรูไน ที่ต่างก็ใช้ "บาฮาซา" ท้ายที่สุดในแง่ของความเป็นชาติ "เตตุน" ก็ต้องเป็นภาษาของชาติด้วย แม้จะมีปัญหาว่ายังเป็นภาษาที่ขาดมาตรฐานในทัศนคติคนไทยอย่างเราที่มีเพียงภาษาไทยภาษาเดียว ดูออกจะเป็นเรื่องน่างงงวยไม่น้อย แต่หลายคนก็อาจลืมไปว่า สิงคโปร์นั้นมีภาษาราชการถึงสี่ภาษาด้วยกันเช่นกัน คือ อังกฤษ มลายู ทมิฬ และจีนกลาง คนสิงคโปร์บอกว่า "no problem"

ต่อปัญหาคนว่างงาน กุสเมาวานี้เป็นปัญหาใหญ่มาก (เราได้เห็นกับตาเช่นกันว่าที่สำนักงานของ UNTAETมีคนเข้าคิวสมัครงานยาวเหยียด แต่ก็น่าเชื่อได้ว่าคนที่จะได้งานนั้นมีน้อยมาก ๆ)

พูดพลางท่านก็ทำมือทำไม้ให้ดูว่าคนเดินขบวนร้องหา job job job ทุกระดับประถมและมัธยมที่มีอยู่ถึง 7,000 คน แต่เมื่อเปิดโรงเรียนได้ใหม่ ก็จะรับกลับได้เพียง 4,000 ส่วนคนที่จะสมัครทำงานอาชีพพยาบาลถึง 5,000 ก็จะรับได้เพียง 1,000 ฯลฯ

ส่วนในแง่ของธุรกิจการค้าก็แทบจะไม่มี จะทำอย่างไรที่จะดึงคนจีนซึ่งเคยมีอยู่บ้างให้กลับมาประกอบธุรกิจ เปิดภัตตาคาร เปิดธนาคาร และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง น้ำมันและก๊าซที่มีอยู่ก็ยังไม่รู้ว่ามีมากน้อยแค่ไหน จะเอาขึ้นมาใช้ได้อย่างไร (แน่นอนในเรื่องนี้บริษัทน้ำมันใหญ่ๆได้เข้าไปสำรวจเพื่อดำเนินการมานานแล้วด้วยซ้ำไป) น่าสนใจที่นักปฏิวัติอย่างกุสเมาก็ไม่ต่างกับผู้นำของโลกที่ตามทั้งหลายที่มองเรื่องของการท่องเที่ยวเป็นทางออกที่ง่ายและเร็วที่สุด ดูท่านจะตื่นเต้นและกระตือรือร้นไม่น้อย พูดพลางก็เดินออกไปอีกห้อง กลับเข้ามาพร้อมกับแผนผังและรูปวาดของโรงแรมใหม่ขนาดใหญ่ที่จะมีคนมาลงทุนในติมอร์ฯ (เข้าใจว่าเป็นผู้เสนอจากอินโดนีเซียด้วยซ้ำไป) การสนทนาของเราวนเวียนอยู่กว่าหนึ่งชั่วโมง แล้วเราก็ได้จังหวะยิงเป้าตามที่ FC ขอไว้ว่า เอาละ เรื่องของ national reconciliation จะว่าอย่างไร เหมือนราวกับว่ากุสเมาคงคุ้นเคยกับคำถามทำนองนี้ สามารถสวนกลับได้ทันควันว่า yes, reconciliation, but justice too (ใช่ ประองคอง แต่ก็

ต้องด้วยความเป็นธรรมชาติ) ว่าแล้วท่านก็สาธยายต่อว่า ผู้คนส่วนใหญ่ยังเจ็บปวดอยู่เหมือนอย่างที่เราเจ็บปวดมาช้านาน ตอนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็โดนประหารชีวิตโดยญี่ปุ่น ช่วง 24 ปีนับแต่ 1975 ภายใต้อินโดฯก็หนักหน่วง และยิ่งในปี 1999 ก็... กุสเมาพูดพลางก็เอานิ้วปากคอให้ดูเหมือนจะบอกว่าเขา/เธอถูกเชือดและเถื่อนอย่างไร ดังนั้นการปรองดองก็ทำได้กับบางคนแต่ไม่ใช่กับทุกคนเสมอไป

การสนทนาของเรานวนเวียนอยู่ตรงประเด็นนี้สักครู่แล้วก็ก้าวข้ามไปยังปัญหาของ "ทหารเถื่อน" ที่กุสเมาว์กักกันผู้คนของท่านไว้ในติมอร์ตะวันตกในฐานะตัวประกันเพื่อเอาไว้ต่อรอง ดังนั้นในแง่ของท่านก็คือขอให้ส่งคนกลับ ส่วนบรรดา "ทหารเถื่อน" นั้นจะอยู่ในอินโดนีเซียต่อไปก็แล้วแต่จะเลือก เราจบการสัมภาษณ์กันตรงนี้ พร้อมกับว่าลากันด้วยการถ่ายรูปหมู่พอเป็นธรรมเนียม

ตำรวจไทย-ตำรวจอังกฤษ-อนาคตของติมอร์ฯ

ลิกีซ่าเป็นเมืองเล็ก ๆ ไม่ไกลจากดิลีเท่าไรที่นั่นเป็นเขตของฝ่ายนักปฏิวัติ และได้กลายเป็นข่าวระดับโลกเพราะก่อนการลงประชามติ "ทหารเถื่อน" ได้ออกปฏิบัติการ "เชือดไก่ให้ลิงดู"

ด้วยการบุกเข้าไปสังหารหมู่ผู้คนในโบสถ์จำนวนระหว่าง 300-500 คนเมื่อวันที่ 6 เมษายน 1999 ลิกีซ่าก็เลยกลายเป็นเมืองสำคัญในประวัติศาสตร์ไป คณะระดับเลขาธิการ UN โคฟี อันนัน หรือ ซานานา กุสเมา ก็ต้องมาเยือน เราแวะไปที่นั่นและก็โชคดีย่างมหันต์เพราะนายตำรวจไทย "คุณพอล" จากเชียงรายให้การต้อนรับพร้อมด้วยข้อมูลน่าสนใจ UN ได้จัดตั้งกองกำลังตำรวจที่เรียกว่า Civil Police หรือ CIVPOL จากนายตำรวจจากหลาย ๆ ประเทศ (1,400 นาย) ที่สถานีตำรวจลิกีซ่าเราเห็นตำรวจมาจากแอฟริกา จากจีน จากสิงคโปร์ ไทยเองก็ได้โควตาไปติมอร์ฯ ถึง 100 นาย

แต่ต้องสอบผ่านภาษาอังกฤษให้ได้ก่อน น่าเสียดายด้วยความอ่อนภาษาอังกฤษก็เลยผ่านมาได้เพียง 29 นาย ไม่เหมือนฟิลิปปินส์มีไปกว่า 100 นาย

คุณพอลบอกว่าที่เมืองนี้แต่เดิมมีคน 3 หมื่น พอเกิดกบฏก็เหลือ 1 หมื่น บ้านเรือนที่เราเห็นถูกเผาและร้างนั้น ส่วนใหญ่เป็นของพวกเข้าข้างอินโดฯ ตอนนี้นักกลับมาไม่ได้ในแง่ของตำรวจก็พยายามให้กลับมา ถ้าใครมีคดีก็ต้องถูกดำเนินคดีไป โดยส่งไปขังที่ดิลี ขึ้นศาล ตำรวจไทยทำจำนวนคดี ศาลนั้น UN ตั้ง และกำลังฝึกให้คนติมอร์ฯ ขึ้นมาแทน สำหรับคนที่ไม่มีความรู้เรื่องกฎหมายก็ให้ทำงานสังคม เช่น กวาดถนน

คุณพอลไทย พาเราไปพบนายสถานีตำรวจเจ้านายของเขา ซึ่งก็ชื่อพอลเหมือนกัน แต่นามสกุลมอร์ริสัน ผู้ผ่านงานทำนองนี้มาแล้วหลายแห่ง รวมทั้งรวันดาในแอฟริกา เราถามคุณมอร์

ริสันหลาย ๆ เรื่อง คุณเขาจะทัศนคติที่เป็นบวกและเข้าอกเข้าใจคนติมอร์ฯ ไม่น้อย ผมเลยถามตรง ๆ ว่า คุณมองปัญหาติมอร์ฯ ในอนาคตข้างหน้าใกล้ ๆ ตัวนี้อย่างไร optimistic หรือ pessimistic และผมก็ต้องประหลาดใจที่จากความหายนะ จากปัญหาที่ติมอร์ฯ เผชิญอยู่ คุณมอร์ริสันกลับตอบว่า ตนเอง optimistic เพราะเมื่อเทียบกับประสบการณ์ที่ได้ผ่านพบมา ไม่ว่าจะเป็นบอสเนียหรือรวันดา คนติมอร์ฯ นั้นส่วนใหญ่เป็นชาวนบต มีโครงสร้างสังคมและระบบเครือญาติที่แข็งแกร่ง มีความสำนึกในความต่อเนื่อง แม้จะดูเหมือนขลาด หวาดวิตก เคลื่อนไหวทำการงานเชื่องช้า แต่ก็ดูจะเข้าใจในเรื่องประชาธิปไตยดีกว่าคนในโลกตะวันตกด้วยซ้ำไป คนติมอร์ฯ ต้องผ่านระบบอาณานิคมโปรตุเกสมายาวนานถึง 400 ปี การรุกรานของญี่ปุ่น 3 ปีและท้ายที่สุดการยึดครองและปราบปรามของอินโดฯ อีก 24 ปี โครงสร้างของสังคมติมอร์ฯ ได้พิสูจน์แล้วว่าสามารถต้านทานกับแรงกดดันจากภายนอกได้ ดังนั้นในยามทุกข์ยากและดูจะมีดมนเช่นนี้ ก็น่าจะก้าวข้ามไปในที่สุด ผมอำนวยการตรวจสอบอังกฤษท่านนั้นมา พร้อมกับรำพึงรำพันในใจว่า "นั่นซิ พระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช (ตากสิน) กู้บ้านกู้เมืองด้วยสองแขน พร้อมด้วยไทยจีน (แต่จิว) เพียงหยิบมือ" ทำไมติมอร์ฯ ที่มีทั้ง UN ทั้งองค์กรศาสนา NGO ประชามติของตนเอง และความเห็นอกเห็นใจจากเกือบจะทั่วโลก จะไม่สามารถ "กู้" หรือ "สร้าง" ชาติบ้านเมืองของตนไม่ได้ละหรือ

ⁱ Southeast Asian Network Bulletin, Thammasat University, Bangkok, Thailand, December 1992

ชานานา กุสเมากับอนาคตของติมอร์ตะวันออก

คณะนักวิจัยจากโครงการอาณาบริเวณศึกษา ๕ ภูมิภาค* : สัมภาษณ์

เดือนพฤศจิกายน 1996 เมื่อ โฮเซ รามอส ฮอร์ต้าผู้นำคนหนึ่งของติมอร์ตะวันออกได้ขึ้นกล่าวสุนทรพจน์เนื่องในโอกาสที่เขาได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ เขากล่าวว่า บุคคลที่ควรจะได้รับรางวัลนี้ควรจะเป็นผู้ชายคนหนึ่งที่มีความกล้าหาญอย่างยิ่ง อดทน และเป็นรัฐบุรุษของพวกเรา ขณะที่ผมพูดอยู่นี้ เขากำลังติดคุกเพราะความปรารถนาที่จะเห็นอิสรภาพและเสรีภาพของพวกเรา ...

ชานานา กุสเมา ผู้เป็นวีรบุรุษในดวงใจของชาวติมอร์ตะวันออกทุกคน

ชานานา กุสเมา เกิดเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 1946 ในเมืองมานาตูโต ซึ่งขณะนั้นเพิ่งรอดพ้นจากการยึดครองของทหารญี่ปุ่นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ติมอร์ตะวันออกยังคงเป็นอาณานิคมของโปรตุเกส ชานานามีพี่น้องหกคน บิดาซึ่งเป็นครูส่งชานานาเข้าเรียนในโรงเรียนคริสต์นิกายคาทอลิก ด้วยหวังว่าลูกชายจะบวชเป็นพระ แต่เมื่อชานานาจบการศึกษาระดับมัธยม เขาก็เดินทางเข้าเมืองดิลีโดยอาชีพเป็นครูสอนภาษาโปรตุเกสที่โรงเรียนจีน ในปี 1974 เขาสมัครเป็นนักข่าวและเข้าร่วมขบวนการกู้ชาติของติมอร์ตะวันออกหรือเฟรติลิน (FRETILIN) ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยหัวหน้าฝ่ายข่าว

7 ธันวาคม 1975 ทหารอินโดนีเซียบุกเข้ายึดติมอร์ตะวันออกและผนวกเป็นจังหวัดหนึ่งของอินโดนีเซีย แต่สหประชาชาติไม่ให้การรับรอง ชานานาพร้อมกองกำลังของกลุ่มเฟรติลินได้เดินทางขึ้นภูเขาเพื่อจับอาวุธสู้รบกับกองทัพอินโดนีเซีย และในปี 1981 เขาได้รับเลือกให้เป็นผู้บัญชาการกองกำลังปลดปล่อยติมอร์ตะวันออก ชานานาเดินทางไปทั่วติมอร์ตะวันออก เพื่อสร้างแนวร่วมและจัดตั้งกองกำลังอิสระซึ่งกระจายไปทั่วประเทศต่อสู้กับทหารอินโดนีเซียจนชานานากลายเป็นบุคคลที่ทางการอินโดนีเซียต้องการตัวมากที่สุด

12 พฤศจิกายน 1991 ทหารอินโดนีเซียได้สังหารหมู่ชาวเมืองดิลี ในสุสานชานตาครูช ขณะที่คนเหล่านั้นกำลังเดินขบวนเรียกร้องเอกราช มีผู้เสียชีวิต 200 กว่าคน นักข่าวต่างประเทศแอบบันทึกภาพเหตุการณ์นั้นไว้ได้และนำออกเผยแพร่จนเป็นที่สะเทือนใจของคนทั่วโลก ทำให้การเรียกร้องเอกราชของติมอร์ตะวันออกเป็นที่สนใจขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ปีต่อมาชานานาลักลอบเข้าเมืองดิลีเพื่อติดต่อกับแนวร่วมในเมือง แต่ถูกเพื่อนคนหนึ่งทรยศ ชานานาจึงถูกทหารอินโดนีเซียจับกุมตัวส่งไปอยู่ในเรือนจำที่กรุงจาการ์ตา และต่อมาศาลได้พิพากษาจำคุกตลอดชีวิต ท่ามกลางเสียงคัดค้านของนานาชาติ ชานานากลายเป็นนักโทษการเมืองที่โดดเด่นคนหนึ่งของโลกในเวลานั้น ชานานาใช้ชีวิตภายในคุกด้วยการวางแผนยุทธศาสตร์ต่อต้านรัฐบาลอินโดนีเซียอย่างลับๆ เรียนภาษาอังกฤษ ภาษาอินโดนีเซีย กฎหมาย นอกจากนั้นเขายังแต่งบทกวี วาดภาพติมอร์ตะวันออกจากความทรงจำ ซึ่งมีการนำภาพของเขาไปประมูลขายในออสเตรเลียเพื่อหาทุนให้แก่กองกำลังเรียกร้องเอกราชติมอร์ตะวันออกด้วย ชานานากลายเป็นสัญลักษณ์ของการเรียกร้องเอกราชของชาวติมอร์ตะวันออก

ในขณะที่สื่อมวลชนต่างประเทศพากันขนานนามเขาว่า"แมนเดลาแห่งติมอร์"อันเป็นนามของประธานาธิบดีเนลสัน แมนเดลา แห่งแอฟริกาใต้ซึ่งเคยเป็นนักต่อสู้เพื่อเรียกร้องให้ยุติการเหยียดผิวในประเทศแอฟริกาใต้จนประสบความสำเร็จ

กรกฎาคม 1997 ประธานาธิบดีเนลสัน แมนเดลาเดินทางไปเยือนประเทศอินโดนีเซีย และได้เข้าเยี่ยมชานานาในเรือนจำเป็นเวลาถึงสองชั่วโมงเพื่อสนทนากับปัญหาอนาคตของติมอร์ตะวันออก

เมษายน 1998 มีการจัดตั้งสภาเพื่อการต่อต้านแห่งชาติติมอร์ตะวันออก (CNRT) ซึ่งเป็นองค์กรสูงสุดของชาวติมอร์ตะวันออก ชานานาได้รับเลือกให้เป็นผู้นำสูงสุดเดือนถัดมาเมื่อประธานาธิบดีซูฮาร์โตลาออกเสียงเรียกร้องเอกราชของติมอร์ตะวันออกได้กระหึ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ผู้นำทั่วโลกพากันกดดันให้รัฐบาลใหม่ของอินโดนีเซียยอมให้ชาวติมอร์ตะวันออกตัดสินใจว่าจะขอเป็นเอกราชหรือจะเป็นส่วนหนึ่งของอินโดนีเซีย

30 สิงหาคม 1999 รัฐบาลอินโดนีเซียยอมให้มีการลงประชามติทั่วติมอร์ตะวันออก โดยมีเจ้าหน้าที่จากสหประชาชาติเป็นผู้ควบคุมการลงประชามติ ผลปรากฏว่าร้อยละ 78.5 ของชาวติมอร์ตะวันออกต้องการเป็นเอกราช แต่หลังจากนั้นฝ่ายทหารบ้าน (militia) ซึ่งเป็นชาวติมอร์ตะวันออกที่นิยมอินโดนีเซียและได้รับการติดอาวุธจากทหารอินโดนีเซียได้ออกมาเช่นฆ่าชาวติมอร์ตะวันออกล้มตายจำนวนมาก ทั้งยังเผาบ้านเรือนจนหมดสิ้นส่งผลให้มีผู้ลี้ภัยไปอยู่ติมอร์ตะวันตกถึง 2 แสนกว่าคน ในช่วงเวลานั้นชานานาได้รับการปล่อยตัวจากเรือนจำ เขาไปลี้ภัยทางการเมืองในสถานทูตอังกฤษก่อนจะหลบหนีไปเมืองดาร์วิน ประเทศออสเตรเลีย

15 กันยายน 1999 กองทหารสหประชาชาติที่มีทหารออสเตรเลียเป็นกำลังหลักได้ยกพลขึ้นบกที่เมืองดิลี ทำหน้าที่รักษาความสงบในติมอร์ตะวันออกและกวาดล้างพวกทหารบ้าน (militia) ชานานาได้กลับไปติมอร์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อร่วมกันสร้างชาติที่ถูกเผาจนย่อยยับให้กลับฟื้นคืนมาอีกครั้งหนึ่ง

กันยายน...หนึ่งปีถัดมา คณะนักวิจัยเรื่องติมอร์ตะวันออกชุดแรกของประเทศไทยจากโครงการอาณานิคมศึกษา ๕ (อบศ. ๕) ซึ่งมี ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริเป็นหัวหน้าคณะ ได้เดินทางมาที่ประเทศเกิดใหม่แห่งนี้และมีโอกาสได้สนทนากับชานานา กุสเมา ผู้นำสูงสุดของ CNRT (National Council of Timorese Resistance) ในช่วงเวลาสั้น ๆ อย่างเป็นกันเอง และด้วยอารมณ์ขันของ ชานานา กุสเมา ผู้กำลังจะสร้างประเทศขึ้นมาใหม่ ท่ามกลางซากปรักหักพังและปัญหานานาที่จะติดตามมา* คณะนักวิจัยติมอร์ตะวันออกจากโครงการอาณานิคมศึกษา ๕ ภูมิภาคประกอบด้วยดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ดร.วิทยา สุจริตธนารักษ์ ดร.จุฬาร เอื้อรักสกุลและดร.สรณรัชฎ์ กาญจนะวณิช

สารคดี: คุณคิดอย่างไรที่สั่งไม่ให้กองกำลังฟาลินติล (FALINTIL) ของคุณออกไปช่วยเหลือชาวติมอร์ตะวันออกที่กำลังถูกฝ่ายทหารบ้านที่นิยมอินโดนีเซียฆ่าตายอย่างมากมายภายหลังการลงประชามติ

ซานานา: มันเป็นเรื่องลำบากใจมากเมื่อประชาชนที่หนีตายจากการถูกทหารบ้านเช่นฆ่าและมาร้องขอให้ทหารของเราช่วยป้องกัน เพราะต้องยึดมั่นในแผนทางการทหารของเรา เราไปถึงแผนยุทธศาสตร์ของทหารอินโดนีเซียที่ต้องการวางกับดักล่อให้ทหารฟาลินติลออกมาสู้กับพวกทหารบ้านซึ่งจะทำให้ทั่วโลกมองว่าเป็นเรื่องความขัดแย้งภายในประเทศ ทำให้กองกำลังสหประชาชาติไม่กล้าเข้ามาแทรกแซง เราจึงเห็นแผนการนี้ เราจึงอดทนที่จะไม่ยอมตกลงพรางของทหารอินโดนีเซียและถึงตอนนี้ประชาชนของเราจึงเข้าใจแล้วว่าทำไมเราจึงไม่สามารถออกไปช่วยเหลือพวกเขาได้ในเวลานั้น

สารคดี: คุณมีแผนในการสร้างความปรองดองในชาติอย่างไรกับพวกทหารบ้าน ซึ่งเป็นชาวติมอร์ที่ยังฝึกไฟอินโดนีเซีย

ซานานา: เราให้ความสำคัญมากกับการปรองดองกันในชาติ แต่ต้องพิจารณาถึงความยุติธรรมด้วยการสร้างความปรองดองในชาติเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลานาน แต่ก่อนอื่นเราต้องแก้ไขปัญห เศรษฐกิจและสังคมก่อน ซึ่งจะทำให้ประชาชนของเรายอมให้อภัย แต่จะไม่ลืม ผมเชื่อว่าพวกทหารบ้านเองก็ควรจะเริ่มสำนึกได้ในสิ่งที่พวกเขากระทำลงไปและบทบาทอะไรที่พวกเขาควรจะเล่นในเวลา นี้ ผมรู้ว่าตอนนี้ประชาชนกำลังเรียกร้องหาความยุติธรรมในสิ่งที่พวกทหารบ้านได้กระทำลงไป แต่ผมเชื่อว่าหากประชาชนได้เข้าใจอะไรมากขึ้นว่าทำไมเราต้องสร้างความสมานฉันท์ในชาติ สักวันหนึ่งประชาชนจะให้ภัยคนเหล่านั้นเอง...คนในรุ่นผมเองก็ผ่านประสบการณ์มาเยอะมาก ผ่านการทำลายล้างเผ่าพันธุ์มาถึงสามครั้ง จึงปลงอะไรบางอย่างได้ คือ ครั้งแรกประมาณปี 1945 เมื่อตอนผมเกิดใหม่ ๆ ติมอร์อยู่ในการยึดครองของญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 พวกเราถูกฆ่าตายเยอะมาก พอปี 1975 ทหารอินโดนีเซียมายึดประเทศของเราไป คนตายไปรวม 2 แสนคน และมาถึงปัจจุบันที่พวกทหารบ้าน ไล่เช่นฆ่าคนติมอร์ตะวันออกด้วยกัน ดังนั้นการปรองดองในชาติจะต้องใช้เวลาพอสมควร แต่ผมย้ำว่าเราจะเจรจาสงบปรองดองกันได้ แต่มีข้อแม้ว่าฝ่ายที่นิยมอินโดนีเซียจะต้องยอมรับในเอกราชของชาวติมอร์ตะวันออก จะต้องไม่หวนกลับไปปกครองอย่างเดิมอีก ผมย้ำว่าพวกเขาต้องล้มเลิกความคิดเดิมที่จะเป็นส่วนหนึ่งของอินโดนีเซียก่อนที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

สารคดี: ตอนนี้สภาพธรรมชาติในติมอร์ตะวันออกเป็นอย่างไรบ้าง

ซานานา: ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ผมสนใจมาก 24 ปีที่ผ่านมาทหารอินโดนีเซียได้ทำลายป่าของเราจำนวนมาก เพราะกองกำลังของเราซ่อนตัวอยู่ในป่าตามภูเขา ทำการชุ่มโจมตีพวกทหารอินโดนีเซีย พวกเขาจึงเผาป่าไม่เหลือ เผาป่าสี่ครั้งต่อปี ทำให้ทุ่งหญ้ารกเข้าไปในป่าจนเหลือหย่อมป่าไม่กี่แห่ง จนผมร้องออกมาว่า ช่วงหน้าฝน โอ สวยเหลือเกิน แต่ช่วงหน้าแล้ง โอ แสนปวดร้าว ตอนนี้องมองไปทางไหนเราจึงเห็นแต่ไรกาแพอย่างเดียว ถ้ามีโอกาสผมอยากให้พวกคุณขึ้นเฮลิคอปเตอร์บินดูปัญหาป่าไม้ของเรา เพราะฉะนั้นการฟื้นฟูป่าจึงเป็นสิ่งที่เราให้ความสำคัญอันดับต้น ๆ เราตั้งใจจะเริ่มปลูกป่าใหม่ตามเขตอนกลางของประเทศซึ่งมีสภาพไม่แห้งแล้งเท่าภาคเหนือ เรื่องนี้ทางนิวซีแลนด์อยากเข้ามาช่วย แต่ผมสนใจที่จะร่วมมือกับทางไทยมากกว่าเพราะมีพรรณพืชคล้าย ๆ กัน

สารคดี: ในฐานะที่เป็นประเทศเกิดใหม่ ชาวติมอร์จะใช้ภาษาอะไรเป็นภาษาประจำชาติ

ชานานา: ในติมอร์ตะวันออกเราจะใช้สี่ภาษา คือภาษาเตตุน ภาษาพื้นเมืองของเราจะเป็นภาษาประจำชาติ ส่วนภาษาราชการมีสองภาษาคือ ภาษาโปรตุเกสซึ่งคนติมอร์ตะวันออกเคยใช้กันก่อนที่จะถูกอินโดนีเซียยึดครอง สามารถใช้ติดต่อกับประเทศในทวีปแอฟริกาและอเมริกาใต้ที่เคยเป็นอาณานิคมเก่าของโปรตุเกสได้และภาษาบาฮาซา ภาษาราชการของอินโดนีเซียซึ่งเป็นภาษาที่เราใช้มากที่สุดและไม่เฉพาะจะใช้ติดต่อกับคนอินโดนีเซียเท่านั้น แต่เป็นภาษาที่คนมาเลเซียและสิงคโปร์ใช้ด้วย ส่วนภาษาสุดท้ายเป็นภาษาสากลคือภาษาอังกฤษซึ่งพูดกันทั่วโลก โดยเฉพาะกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ และจะเป็นภาษาที่บรรจุไว้ในหลักสูตรการศึกษาด้วย ทุกวันนี้ในระหว่างคนติมอร์ตะวันออกด้วยกันเอง เราใช้ภาษาบาฮาซาของอินโดนีเซียมากที่สุด เพราะตลอดเวลา 24 ปีที่อินโดนีเซียปกครองชาวติมอร์ตะวันออก คนที่เกิดในช่วงเวลานี้จึงพูดภาษาบาฮาซากันเป็นส่วนใหญ่ ส่วนภาษาโปรตุเกสมีคนพูดได้ไม่มาก เด็กรุ่นใหม่จะพูดอังกฤษมากกว่าภาษาโปรตุเกส คนติมอร์จำนวนหนึ่งก็ยังพูดภาษาเตตุนได้ แต่ภาษานี้ยังมีปัญหาเรื่องมาตรฐานของภาษาอยู่ คงต้องใช้เวลาอีก 5-10 ปีกว่าที่คนติมอร์ตะวันออกจะใช้ภาษาเตตุนได้แพร่หลาย ภาษาเตตุนเป็นการแสดงความเป็นชาติของเรา สมมุติว่าผมมีโอกาสสนทนากับทูตไทยอย่างไม่เป็นทางการ ทั้งคู่ก็คงใช้ภาษาอังกฤษคุยกัน แต่หากผมเจอทูตไทยในงานพิธีการ ต่างคนก็ต้องใช้ภาษาของตัวเองใช้ไหม ตอนนี้เราพยายามมากในเรื่องการสอนภาษา แต่เรายังขาดแคลนงบประมาณจำนวนมาก ความสำคัญตอนนี้เราต้องใช้งบประมาณไปซ่อมแซมโรงเรียนก่อน

สารคดี: หมายถึงโรงเรียนที่ถูกกองกำลังทหารบ้านเผาหมดทั่วประเทศใช่ไหม

ชานานา: เราใช้เงินไปแล้ว 14 ล้านดอลลาร์สหรัฐในการซ่อมโรงเรียนระดับประถม แต่ไม่มีแม้แต่โรงเรียนเท่านั้นที่ถูกเผา โรงพยาบาลก็ถูกเผา โรงพยาบาลหลายแห่งยังเปิดใช้การไม่ได้ เพราะยังไม่มีเงินซ่อมแซม

สารคดี: ก่อนหน้านี้เราไปเยี่ยมมหาวิทยาลัยติมอร์ตะวันออกซึ่งถูกเผาเกือบหมดแต่ก็เห็นนักศึกษาหลายคนกำลังเรียนคอมพิวเตอร์และภาษาอังกฤษซึ่งเป็นคอร์สสั้น ๆ ที่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐบาลออสเตรเลีย อยากทราบว่านโยบายทางการศึกษาเป็นอย่างไร

ชานานา: เราหวังว่าปลายปีนี้เราสามารถเปิดมหาวิทยาลัยได้ แต่คงรับนักศึกษาได้เพียง 500 คน ก่อนจากผู้สมัคร 5,000 คน เราได้รับการช่วยเหลือด้านการศึกษาจากประเทศญี่ปุ่นและประเทศอื่นๆ แต่ก็ถือว่าเป็นเงินที่ไม่มากนัก ทุกวันนี้ยังมีนักศึกษาของเราหลายคนเรียนหนังสืออยู่ในมหาวิทยาลัยของอินโดนีเซียด้วย เพราะพูดภาษาบาฮาซาเหมือนกัน และโปรตุเกสก็เสนอให้ทุนการศึกษา 1,000 ทุนส่งคนติมอร์ไปเรียนที่โปรตุเกส แต่มีเงื่อนไขว่าเราต้องซื้อตัวเครื่องบินเดินทางไปเอง ซึ่งเป็นไปไม่ได้เพราะเราไม่มีเงินเลย เช่นเดียวกับออสเตรเลีย อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และอีกหลายประเทศให้ทุนนักศึกษาของเราไปเรียน แต่อุปสรรคคือนักศึกษาที่นี้พูดอังกฤษไม่ได้ พวกเขาพูดได้แต่บาฮาซาเท่านั้น แต่เราหวังว่าในอนาคตมหาวิทยาลัยของเราจะมีเงินทุน

พอที่จะรับนักศึกษาได้เป็นพัน ๆ คน ซึ่งอาจจะใช้เวลาอีกหลายปี เพราะต้องยอมรับว่าติมอร์เป็นประเทศยากจนมาก บ้านเมืองถูกเผาทำลาย ตอนนี้เราให้ความสำคัญกับการซ่อมแซมบ้านเรือนและโรงพยาบาลมากกว่า

สารคดี: บทบาทของคาทอลิกในด้านการศึกษาเอกชนเป็นอย่างไร

ชานานา: ในอีกสี่ห้าปีข้างหน้าอาจจะเป็นไปได้ที่มีการศึกษาโดยเอกชน แต่วันนี้หากคุณไปที่บ้านผม และบอกว่า ผมต้องจ่ายค่าเล่าเรียน 8 ดอลลาร์ต่อเด็กหนึ่งคน หากผมมีลูกสามคนก็ต้องจ่ายค่าเล่าเรียน 24 ดอลลาร์ ถามว่าผมจะเงินมาจากไหน ผมอายุที่จะตอบคำถามนี้ เพราะคนติมอร์ยากจนมากและสมมุติว่าเด็ก ๆ มีเงินจ่ายค่าเล่าเรียน พอเรียนได้สี่ห้าปีจบการศึกษาและออกมาหางานทำ พวกเขาเจอปัญหาใหญ่อีกคือ ตกงาน ปัญหาสังคมที่ใหญ่ที่สุดของคนติมอร์ในขณะนี้คือการไม่มีงานทำ มีการเดินขบวนเพื่อเรียกร้องหางานทำบ่อย ๆ เราบอกคนของเราว่าหากมีการเดินขบวนทุกวัน ก็จะไม่มีการทำงาน จะไม่มีใครมาลงทุน เราพยายามหางานให้คนติมอร์ทำตลอด เรามีครูตกงาน 7,000 คน เราหางานให้ทำได้ 4,000 คน มีคนเดินขบวนตกงาน 27,000 คน เราหางานให้ทำได้แค่ 2,000 คน นักศึกษาที่นี่หากเราหางานให้พวกเขาได้ พวกเขาก็น่าจะทำงานหาเงินแล้วค่อยคิดไปเรียนภายหลัง เรายอมรับว่าปัญหาความยากจนเป็นปัญหาใหญ่ที่สุด ไม่รวมถึงปัญหาอื่น ๆ การขาดแคลนสาธารณสุข โรค การขาดแคลนแหล่งน้ำ เราคิดว่าปัญหาเหล่านี้คงไม่สามารถแก้ได้ทันทีทันใด คงต้องใช้เวลาอีกยาวนาน

สารคดี: คุณอนุญาตให้นักลงทุนต่างชาติมาลงทุนในประเทศอย่างเต็มที่หรือไม่

ชานานา: ปัญหาก็คือ เมื่อนักลงทุนต่างชาติมาลงทุนเต็มที่ร้อยเปอร์เซ็นต์แล้วเราต้องการอะไรกันแน่งานสำหรับประชาชนของเรา เทคโนโลยี ความรู้ต่าง ๆ เพียงแค่นั้นหรือ เราคิดว่าเราต้องคิดให้ชัดเจนมากกว่านั้น ปัญหาคือคนติมอร์เองก็ไม่พร้อม เรายังไม่ได้เตรียมคนของเราขึ้นมา เราไม่มีนักธุรกิจ ไม่มีผู้ประกอบการ เรามีเพียงผู้รับเหมารายย่อย ความชำนาญในการทำธุรกิจจึงเป็นปัญหาของเรา และในปีหน้าเมื่อมีการเลือกตั้งทั่วประเทศ เราต้องเตรียมร่างกฎหมายหลายฉบับเกี่ยวกับการลงทุน ภาษี ศุลกากร ฯลฯ

สารคดี: คุณมีวิสัยทัศน์เกี่ยวกับประเทศติมอร์ตะวันออกอย่างไร

ชานานา: เราจะสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน ไม่ใช่เป็นวิสัยทัศน์ของผมเพียงคนเดียว แต่เป็นของชาวติมอร์ตะวันออกร่วมกันภายในเดือนหน้าเราจะมีการระดมความคิดเห็นของแต่ละฝ่ายเพื่อช่วยกันมองประเทศไปข้างหน้าว่าจะพัฒนาประเทศกันอย่างไร จะแก้ไขปัญหาคriminal ปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างไร เราจะมโนนโยบายด้านการเกษตร การประมงกันอย่างไร จะมีนโยบายการใช้ที่ดินอย่างไร และนโยบายการลงทุนจากต่างประเทศจะเอาอย่างไร แน่นอนว่าเราโชคดีที่ประเทศติมอร์ตะวันออกยังมีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย เรามีน้ำมัน มีก๊าซธรรมชาติ แร่ทองคำ และแร่ธาตุอื่น ๆ อีกมากมาย แต่เราเพียงรู้ว่ามีความเป็นไปได้ ซึ่งอาจจะต้องใช้เวลาสำรวจอีกหลายปี ควบคู่ไปกับการที่

เราต้องแสวงหาความรู้อย่างแท้จริงและพัฒนาศักยภาพของคนติมอร์ตะวันออกด้วย เราจะต้องสร้างวิสัยทัศน์ของประเทศติมอร์ตะวันออกให้ชัดเจน มองไปข้างหน้าให้ไกลๆ เพื่อคนรุ่นลูกหลาน เพราะว่าครึ่งหนึ่งของประชากร 8 แสนกว่าคนของติมอร์ตะวันออกมีอายุต่ำกว่า 15 ปี ดังนั้นภายใน 10-20 ปีชาวติมอร์ตะวันออกรุ่นใหม่จะเข้ามาแทนที่รุ่นพวกเราซึ่งคงจะไปอยู่อีกโลกหนึ่งแล้ว (หัวเราะ)

สารคดี: ในกรุงดิลีค่าครองชีพสูงมาก จากการที่มีเจ้าหน้าที่สหประชาชาติมาทำงานหลายพันคน สินค้ามีราคาแพงมาก เศรษฐกิจของติมอร์ตะวันออกอยู่ได้เพราะเงินหมุนเวียนของสหประชาชาติ ดังนั้นในปีหน้าเมื่อเจ้าหน้าที่สหประชาชาติถอนตัวออกไป อะไรจะเกิดขึ้น

ชานานา: เรายอมรับว่าความช่วยเหลือจากต่างประเทศเป็นเรื่องที่จำเป็นอยู่ เราต้องหาความร่วมมือระหว่างประเทศให้มากขึ้นเพื่อที่จะแก้ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจของเรา เราอาจต้องขอความช่วยเหลือจากธนาคารโลก แต่ไม่ใช่การคิดดอกเบี้ยร้อยละ 10 ซึ่งเราไม่มีปัญญาจ่ายแน่นอน แต่การให้ความช่วยเหลือแก่ติมอร์ตะวันออกนั้นเพื่อให้เราสามารถตั้งตัวได้นั้น แน่แน่นอนว่าทั้งหมดคงไม่ใช่การให้เงินเปล่า ๆ บางครั้งอาจจะเงินกู้ ซึ่งเราคงไม่สามารถจ่ายคืนได้ทันทีทันใด นักลงทุนชาวต่างชาติที่มาติมอร์คงจะเข้าใจดี ประชาชนของเรายังไม่มีบ้าน ยังไม่มีทรัพย์สินสมบัติอะไรเลย แต่เราเชื่อว่าเมื่อเราฟื้นตัวได้ เราจะใช้คืนหนี้สินที่กู้มาให้หมดสิ้น เราเชื่อมั่นในพลังของประชาชนว่าจะสร้างประเทศได้แน่นอน แต่ต้องใช้เวลาอาจจะสิบปี เราเชื่อมั่นในรัฐบาลของเราที่จะจัดตั้งขึ้นว่าจะดูแลคนติมอร์ ไม่ใช่เฉพาะเด็ก ๆ หรือหนุ่มสาว แต่รวมถึงผู้เฒ่าผู้แก่ คนที่ตกงาน อาทิตยหน้าจะมีเจ้าหน้าที่ระดับสูงจากจีนมาเยือน ผมไปขอความช่วยเหลือจากจีน ซึ่งทางจีนเข้าใจสถานการณ์ของเราดี และยินดีให้ความช่วยเหลือแบบให้เปล่า ยินดีที่จะช่วยเราสร้างบ้าน บูรณะประเทศขึ้นมา และแน่นอนผมคงต้องเดินทางไปสิงคโปร์ ไต้หวัน ประเทศไทย ฯลฯ เพื่อขอความช่วยเหลือ อาจจะเป็นการขยายตลาดกาแฟ (กาแฟพันธุ์อะราบิกาที่ปลูกในติมอร์ตะวันออกมีชื่อเสียงมากว่ามีคุณภาพยอดเยี่ยมบริษัทผลิตกาแฟชื่อดังของโลก อาทิ Starbucks

ก็ใช้เมล็ดกาแฟจากติมอร์ตะวันออก-ผู้สัมภาษณ์) สำหรับเมืองไทย เราอาจจะขอความช่วยเหลือเรื่องพันธุ์ข้าว ซึ่งประเทศไทยมีชื่อเสียงในเรื่องความหลากหลายของพันธุ์ข้าวเป็นอย่างยิ่ง เพื่อมาช่วยให้เกษตรกรของเราเพิ่มผลิตผลในพื้นที่นาได้มากขึ้น เราอาจจะต้องขอความช่วยเหลือด้านรถแทรกเตอร์ ความช่วยเหลือในการสร้างระบบชลประทาน ซึ่งการขาดแคลนน้ำในหน้าแล้งเป็นปัญหาใหญ่ของเรามาก ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานั้น เราจะเริ่มจากโครงการขนาดเล็ก ๆ ที่สามารถควบคุมได้ก่อน ไม่ใช่เป็นโครงการขนาดยักษ์ที่เราไม่สามารถควบคุมได้

สารคดี: ติมอร์ตะวันออกมีแผนจะสมัครเป็นสมาชิกอาเซียนหรือไม่

ชานานา : แน่แน่นอนครับเรากำลังวางแผนจะสมัครเป็นสมาชิกอาเซียน

หลังจากที่เราประกาศเอกราชอย่างเป็นทางการแล้ว

ปัจจัยมลิต

วิทยา สุจริตธนารักษ์

นับแต่การลงประชามติของคนติมอร์ตะวันออกว่าจะแยกตัวเป็นดินแดนอิสระ หรือว่าจะยังคงเป็นส่วนหนึ่งของอินโดนีเซีย เมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 1999 ซึ่งคะแนนเสียงท่วมท้นระบุว่าต้องการอิสรภาพแล้ว ตกเป็นหน้าที่ของ “คณะผู้ทำงานในติมอร์ตะวันออกของสหประชาชาติ” (United Nations Mission in East Timor - UNAMET) ซึ่งคณะมนตรีความมั่นคงมีมติก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ 11 มิถุนายน 1999 ที่จะต้องดำเนินการตามแผนการ เพื่อให้ติมอร์ตะวันออกเป็นประเทศเอกราชต่อไป เพราะสหประชาชาติจะทำหน้าที่ดูแลดินแดนนี้อยู่ในระยะสั้นเท่านั้น ดังนั้น การตั้ง “คณะผู้บริหารชั่วคราวในติมอร์ตะวันออกของสหประชาชาติ” (United Nations Transitional Administration in East Timor - UNTAET) ขึ้นใน 25 ตุลาคม 1999 แทน UNAMET มีภาระหลักอันหนึ่งคือการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราว ซึ่งมีบุคลากรนานาชาติกับคนติมอร์ตะวันออกขึ้นมาดูแลติมอร์ตะวันออก พร้อมกับการออกกฎหมายต่างๆ รองรับตลอดจนการก่อตั้งองค์กรทางการเมืองเพื่อทำหน้าที่บริหารประเทศต่อไป จึงได้ก่อตั้ง “คณะผู้บริหารชั่วคราวของติมอร์ตะวันออก” (East Timorese Transitional Administration - ETTA) ขึ้นเมื่อ 15 กรกฎาคม 2000 โดยยังคงมีผู้แทนพิเศษของเลขาธิการสหประชาชาติคือนายแฮร์รี โจ วิเอร่า เดอ เมลโล ทำหน้าที่เป็นผู้บริหารสูงสุด ประกอบด้วยคณะรัฐมนตรี 8 คน (ต่อมาเพิ่มเป็น 9 คน) เป็นติมอร์ตะวันออก 4 (ต่อมาเป็น 5 คน) ต่างชาติ 4 คน

ตัวสภาแห่งชาติ (National Council) ซึ่งแต่เดิมเรียกว่าสภาที่ปรึกษาแห่งชาติ (National Consultative Council) ซึ่งตั้งขึ้นมาตั้งแต่เดือนธันวาคม 1999 มีสมาชิก 15 คน ได้เปลี่ยนมาเป็นสภาแห่งชาติ (National Council) ในวันที่ 23 ตุลาคม 2000 มีสมาชิก 36 คน ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนของแต่ละอำเภอ 13 อำเภอ จำนวน 13 คน ตัวแทนพรรคการเมือง 13 คน ตัวแทนกลุ่มประชาสังคม 7 คน ตัวแทนกลุ่มศาสนา 3 คน มีนาย ซานานา กุสเมา เป็นประธาน (speaker) สภาแห่งชาติมีลักษณะเป็นองค์กรนิติบัญญัติ

ก้าวต่อไปคือการจัดร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมา และเพื่อให้รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นของคนติมอร์ตะวันออกจริงๆ จึงเห็นสมควรให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญ (Constituent Assembly) ขึ้น จึงได้วาง “กรอบการเลือกตั้ง” (Electoral Framework) ขึ้น เมื่อ 16 มีนาคม 2001 เพื่อดำเนินการเลือกตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญพร้อมกันกับการตั้ง “คณะกรรมการเลือกตั้งอิสระ” (Independent

Election Commission - IEC) ขึ้น สภาร่างรัฐธรรมนูญมีสมาชิกจำนวน 88 คน ในจำนวนนี้ จะเป็นผู้แทนของแต่ละอำเภอทั้ง 13 อำเภอ อำเภอละคน เป็น 13 คน โดยใช้หลักว่าใครได้คะแนนเสียงสูงสุดในแต่ละอำเภอจะได้เป็นผู้แทนของอำเภอนั้นๆ ที่เหลือ 75 คน เป็นการเลือกตั้งทั่วไป โดยใช้ระบบสัดส่วน กล่าวคือพรรคการเมืองพรรคใดได้รับคะแนนเสียงเท่าใดจะนำไปคำนวณเป็นที่นั่งในสภาร่างรัฐธรรมนูญ การเลือกตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญเกิดขึ้นในวันที่ 30 สิงหาคม 2001 คือครบรอบปีของการลงประชามติแยกตัวเป็นอิสระพอดี และนับเป็นปรากฏการณ์ครั้งที่สองในกระบวนการไปสู่ประชาธิปไตยของติมอร์ตะวันออกภายใต้การดูแลของสหประชาชาติ

คณะกรรมการเลือกตั้งอิสระนั้นมีสมาชิก 5 คน เป็นคนต่างชาติ 3 คน คือ เกาหลีเป็นประธาน กับออสเตรเลียและอินเดีย กับคนติมอร์ตะวันออกอีก 2 คน คนหนึ่งเป็นรองประธาน กับยังกำหนดให้มีหัวหน้าเจ้าหน้าที่การเลือกตั้ง (Chief Electoral Officer) อีกหนึ่งคนซึ่งเป็นคนสัญชาติโคลัมเบีย แต่ไม่มีสิทธิออกเสียงในคณะกรรมการเลือกตั้งอิสระ กำหนดให้มีการลงทะเบียนผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งระหว่างวันที่ 16 มีนาคม - 23 มิถุนายน 2001 ผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจะมีคุณสมบัติเช่นเดียวกันกับที่กำหนดไว้ในกาหยั่งเสียงประชามติที่สำคัญคือต้องมีอายุเกิน 17 ปีบริบูรณ์ ส่วนพรรคการเมืองนั้นก็ต้องลงทะเบียนหรือจดทะเบียนว่าจะลงแข่งขันการเลือกตั้งด้วยเช่นกันในระหว่างวันที่ 7 พฤษภาคม - 27 มิถุนายน 2001 ในการนี้องค์กรร่วมทางการเมืองของติมอร์ตะวันออกคือสภาแห่งชาติเพื่อการต่อต้านของคนติมอร์ตะวันออก (National Council for Timorese Resistance - CNRT) ได้ยุบตัวเองอย่างเป็นทางการในวันที่ 9 มิถุนายน 2001 เพื่อให้เกิดพรรคการเมืองที่หลากหลายต่อไป แต่ก็น่าสังเกตว่า บรรดาพรรคการเมืองที่เกิดขึ้น 16 พรรค มี 14 พรรคที่เข้าร่วมกันลงนามในสิ่งที่เรียกว่า กติกาของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแห่งชาติ (Pact of National Unity) เมื่อ 8 กรกฎาคม 2001 ซึ่งคล้ายกับเป็นการตกลงกันว่าการต่อสู้ทางการเมืองจะไม่ทำให้เกิดความแตกแยกกันภายในชาติ พึงสังเกตว่าผู้สมัครรับเลือกตั้งไม่จำเป็นต้องสังกัดพรรคการเมืองก็ได้คือลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นอิสระ การที่พรรคการเมืองที่ก่อตั้งขึ้นจะยื่นความจำนงลงแข่งขันการเลือกตั้งต่อคณะกรรมการเลือกตั้งได้ ต้องได้รายชื่อผู้สนับสนุนซึ่งเป็นผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจำนวน 500 รายชื่อ เกณฑ์นี้ใช้กับผู้สมัครอิสระในระดับชาติด้วย ส่วนผู้สมัครอิสระในระดับอำเภอต้องได้รายชื่อผู้สนับสนุน 100 ราย มีผู้สมัครรับเลือกตั้งในระดับชาติในนามของพรรคการเมืองทั้งหมดจำนวน 968 คน สมัครอิสระระดับชาติ 5 คน ในจำนวนทั้งหมดนี้จะมีสตรีร้อยละ 27 ส่วนในระดับอำเภอผู้สมัครรับเลือกตั้งสังกัดพรรคมีจำนวน 84 คน สมัครอิสระ 11 คน ในจำนวนนี้เป็นสตรีร้อยละ 8 ส่วนการหาเสียงเลือกตั้งนั้นมีขึ้นระหว่างวันที่ 15 กรกฎาคมจนถึงวันสุดท้ายคือวันที่ 28 สิงหาคม 2001 กำหนดให้มีศูนย์ลงคะแนนเสียง (polling center) ทั้งหมด 248 แห่ง และหน่วยลงคะแนนเสียง (polling station) ทั้งหมด 765 แห่ง ส่วนบัตรลงคะแนนเสียงจะมีสองชนิด สีน้ำเงินเป็นบัตรลงคะแนนเสียงใน

ระดับชาติ บัตรสีขาวเป็นบัตรลงคะแนนเสียงในระดับอำเภอ ผู้ลงคะแนนเสียงแต่ละคนจึงต้องลงคะแนนเสียงสองส่วนในเวลาเดียวกัน

ในบรรดาพรรคการเมืองทั้ง 16 พรรคนั้น พรรคที่สำคัญๆ ได้แก่

1. พรรคเฟรติลิน หรือแนวร่วมปฏิวัติแห่งติมอร์เอกราช (Frente Revolucionaria do Timor Leste Independente / Revolutionary Front of Independent East Timor) ก่อตั้งมาตั้งแต่เดือนกันยายน 1979 เป็นกลุ่มทางการเมืองที่มีบทบาทโดดเด่นที่สุด และเก่าแก่ หัวหน้าพรรคชื่อ ลุย โอโล (Luy Olo) หรือฟรานซิสโก กูเตเรส (Francisco Guterres) เลขานุการคือ มาริ อัลคาตีรี (Mari Alkatiri) ส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งครบ 75 คน และส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งระดับอำเภอครบทั้ง 13 อำเภอ

2. พรรคสังคมนิยมติมอร์ (Partido Socialista de Timor / Timorese Socialist Party - PST) ตั้งขึ้นในปี 1991 ที่อินโดนีเซียจากกลุ่มนักศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ในอินโดนีเซีย และเข้ามามีบทบาทเด่นภายหลังการหยั่งเสียงประชามติแล้ว หัวหน้าพรรคชื่อ เปโตร ดา คอสต้า (Pedro da Costa) เลขานุการพรรคชื่อ อเวลีโน โคเอลโย (Avelino Coelho) ส่งผู้สมัครครบ 75 คน แต่ระดับอำเภอส่งเพียง 2 อำเภอ

3. พรรคประชาธิปไตยสังคมนิยม (Partido Social Democrata/Social Democratic Party of East Timor - PSD) ตั้งขึ้นเมื่อเดือนกันยายน 2000 โดยอดีตผู้ว่าราชการติมอร์ตะวันออกคือ นายมาริโอ คาร์ราสคาเลา (Mario Carrascalao) เป็นกลุ่มกลางๆ นายมาริโอเป็นหัวหน้าพรรค เลขานุการคือ เลียนโดร์ ไอแซค (Leandro Isac)

4. สหภาพประชาธิปไตยของคนติมอร์ (Uniao Democratica Timorese / Timorese Democratic Union - UDT) เกิดขึ้นมาตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 1974 นับเป็นพรรคการเมืองพรรคแรกของติมอร์ตะวันออกเคยมีนโยบายให้ติมอร์ตะวันออกเป็นส่วนหนึ่งของสหพันธ์โปรตุเกส แล้วมาเปลี่ยนนโยบายเป็นการเรียกร้องเอกราช หัวหน้าพรรคชื่อ โจอา คาร์ราสคาเลา (Joao Carrascalao) ส่งผู้สมัครระดับชาติ 65 คน ระดับอำเภอ 9 อำเภอ

5. สมาคมวีรบุรุษชาวติมอร์หรือบุตรแห่งนักรบภูเขา (Klibur Oan Timor Asuwain/ Association of Timorese Heroes or Sons of the Mountain Warriors - KOTA) ตั้งขึ้นมาตั้งแต่ปี 1974 โดยบรรดาราชาทั้งหลายในเขตติมอร์ตะวันออก เคยมีนโยบายร่วมกับอินโดนีเซีย แล้วมาเปลี่ยนเป็นการเรียกร้องเอกราช หัวหน้าพรรคชื่อ เลออาว โดส์ เรย์ช อมาราล (Laoao dos Reis

Amaral) เลขานุการชื่อ คลีเมนต์โน โตซ์ เรยซ์ อมาราล (Clementino dos Reis Amaral) ส่งผู้สมัครครบ 75 คนในระดับชาติ กับระดับอำเภอ 8 อำเภอ

ตารางข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนผู้สมัครรับเลือกตั้งของแต่ละพรรคการเมือง
ทั้งระดับชาติและระดับอำเภอ

พรรค	วันจดทะเบียน	ผู้สมัครระดับชาติ	ร้อยละที่เป็นสตรี	ผู้สมัครระดับอำเภอ	จำนวนผู้สมัครทั้งหมด
PDC	May	73	24	1	74
PDT	June 8	71	31	9	80
PD	May 29	73	11	12	85
Apodeti Pro Ref.	June 24	15	53	1	16
Fretilin	May 9	75	36	12	87
Kota	May 22	75	32	8	83
Parentil	June 14	52	2	0	52
PNT	May 30	48	53	0	48
PTT	May 25	33	24	5	38
PDM	May 24	54	25	3	57

PSD	June 5	74	28	11	85
UDC/PDC	May 15	74	41	3	77
PPT	May 7	71	17	9	80
PST	May 17	75	24	2	77
ASDT	June 5	73	28	3	76
PL	June 21	32	13	5	37
รวม		968		95	1,063

จากการสังเกตการณ์เลือกตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ พบว่าการหาเสียงเลือกตั้งโดยทั่วไปแล้ว มักทำกันในเขตตัวเมืองเป็นหลักใช้วิธีการแห่แหนไปรอบเมืองแล้วไปรวมกันที่ที่แห่งหนึ่งมีการแสดงดนตรี การละเล่นแล้วกล่าวปราศรัย ไม่มีเหตุร้ายแรง เฟรติลินซึ่งเป็นที่เชื่อกันว่าจะต้องชนะจะมีขบวนแห่ที่ดึงดูดความสนใจผู้คนได้มากที่สุด ผู้นำคนสำคัญๆ เช่น กุสเมา ฮอร์ตดา บิชอฟ เบโลมานูเอล คาร์ราสคาเลา ล้วนไม่ได้ลงสมัครรับเลือกตั้ง ในวันลงคะแนนเสียง ซึ่งเริ่มแต่เวลา 07.00 น. จนถึง 14.00 น. นั้น ผู้คนจำนวนมากมายังหน่วยเลือกตั้งแต่เช้ามีด การลงคะแนนเสียงโดยรวมเป็นไปด้วยความเรียบร้อย มักเสร็จก่อนเวลากำหนด แต่การนับคะแนนเสียงในวันรุ่งขึ้นเป็นต้นไปกินเวลามากกว่าที่คาดไว้ เพราะวิธีการตรวจนับทำให้ล่าช้า ประกาศผลการเลือกตั้งอย่างเป็นทางการได้ในวันที่ 10 กันยายน 2001 เฟรติลินได้รับเลือกเป็นจำนวนมาก ตามความคาดหมาย ในวันที่ 15 กันยายน 2001 เปิดการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรก สภาดังกล่าวต้องยกร่างรัฐธรรมนูญให้แล้วเสร็จภายใน 90 วัน รูปแบบของรัฐธรรมนูญละม้ายของโปรตุเกส มีทั้งประธานาธิบดี และนายกรัฐมนตรี ประธานาธิบดีมีลักษณะเป็นผู้นำมากกว่าเป็นผู้บริหาร รัฐธรรมนูญได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2002 สภาร่างรัฐธรรมนูญจึงกลายสภาพเป็นสภานิติบัญญัติไปคณะผู้บริหารชั่วคราวของติมอร์ตะวันออก จึงกลายสภาพเป็นคณะรัฐมนตรี นายกรัฐมนตรีคือนายมารี อัลคาดีรี

ต่อมาในวันที่ 14 เมษายน 2002 จึงได้มีการเลือกตั้งประธานาธิบดีของติมอร์ตะวันออก นายชานานา กุสเมา ลงสมัครรับเลือกตั้งทั้งๆ ที่เคยพยายามมาตลอดว่าไม่ต้องการจะลงสมัครรับเลือกตั้ง คนที่ลงสมัครอีกคนหนึ่งซึ่งน่าจะเพียงพอไม่ให้น่าเกลียดว่าไม่มีการแข่งขันเลย คือนายฟรานซิสโก ซาเวียร์ โด อมาราล (Francisco Xavier do Amaral) เป็นการเลือกตั้งที่รู้กันแต่

ต้นว่านายชานานาต้องชนะแน่นอน นายอมาราลเคยดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีอยู่ 9 วัน เมื่อเฟรติลินประกาศให้ติมอร์เป็นเอกราชในปี 1975 ก่อนที่อินโดนีเซียจะบุกติมอร์ตะวันออก ผลการเลือกตั้งปรากฏว่ามีผู้มาลงคะแนนเสียงทั้งหมด 378,538 คน (ในการหยั่งเสียงประชามติเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 1999 มีผู้มาลงคะแนนเสียง 446,953 คน) นายชานานาได้คะแนนเสียงร้อยละ 82.69 นายอมาราลได้ร้อยละ 17.31 นอกนั้นเป็นบัตรเสีย นายชานานาจะรับตำแหน่งประธานาธิบดีเป็นระยะเวลา 5 ปี

วันที่ 20 พฤษภาคม 2002 เป็นวันที่ติมอร์ตะวันออกได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์ เป็นประเทศที่ 11 ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สิ่งที่จะเป็นปัญหาสำคัญต่อไปก็คือการปรองดองกันในหมู่ชนกการเมืองของติมอร์ตะวันออกเองเพราะขณะนี้มีข่าวออกมาแล้วว่า นายกรัฐมนตรี (นายมารี อัลคาติริ) ผู้มีตำแหน่งเป็นเลขาธิการพรรคเฟรติลินไม่เห็นด้วยกับความคิดของชานานาที่อยากจะให้มีรัฐบาลแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ (government of national unity) ซึ่งเข้าใจว่าย่อมต้องมีพรรคการเมืองอื่นๆ ร่วมอยู่ในคณะรัฐบาลด้วยในขณะที่เฟรติลินเป็นพรรคมีคะแนนเสียงข้างมากอยู่ในรัฐสภา แม้สหประชาชาติจะถอนตัวออกไปหลังจากปฏิบัติหน้าที่อยู่นาน 32 เดือน สหประชาชาติจะยังช่วยเหลือติมอร์ตะวันออกในการปกครองต่อไปโดยการจ่ายเงินเดือนให้แก่ผู้เชี่ยวชาญนานาชาติจำนวน 100 คน ติมอร์ตะวันออกได้วางแผนพัฒนาประเทศระยะห้าปีขึ้นมาและในวันที่ 14 พฤษภาคม 2002 ได้เชิญประเทศต่างๆ จำนวน 27 ประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศอีก 15 หน่วยมาร่วมหารือเป็นเวลาสองวันว่า นานาชาติจะให้ความช่วยเหลือติมอร์ตะวันออกได้แค่ไหน ติมอร์ตะวันออกหวังจะได้เงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าจำนวน 90 ล้านดอลลาร์อเมริกันหรือ 1 ใน 3 ของงบประมาณในระยะสามปีข้างหน้าจนกว่าจะมีรายได้จากน้ำมันและแก๊สมาชดเชย เป็นที่น่ายินดีที่นานาชาติได้เห็นพ้องให้ความช่วยเหลือแก่ติมอร์ตะวันออกเป็นจำนวนเงิน 360 ล้านดอลลาร์ฯ ในระยะสามปีข้างหน้า และเมื่อรวมกับความช่วยเหลือที่ได้จากแหล่งอื่นคือ กองทุนเพื่อติมอร์ตะวันออก (Trust Fund for East Timor) และจากสหประชาชาติแล้ว ติมอร์ตะวันออกจะมีเงินช่วยเหลือทั้งสิ้น 440 ล้านดอลลาร์ฯ ซึ่งมากกว่าที่ติมอร์ตะวันออกขอไว้เพียง 400 ล้านดอลลาร์ฯ